

SLOVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI IN UMETNOSTI
ACADEMIA SCIENTIARUM ET ARTIUM SLOVENICA

RAZRED ZA ZGODOVINSKE IN DRUŽBENE VEDE
CLASSIS I: HISTORIA ET SOCIOLOGIA

SEKCIJA ZA ARHEOLOGIJO
SECTIO ARCHAEOLOGICA

ARHEOLOŠKI VESTNIK

ACTA ARCHAEOLOGICA

III/1

LJUBLJANA

1952

**PUBLIKACIJE ARHEOLOŠKE VSEBINE, KI JIH JE IZDALA
SLOVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI IN UMETNOSTI**

- Josip Korošec: Poročilo o izkopavanju na Ptujskem gradu leta 1946. Ljubljana 1947. 62 str. + XVII tab. 8°.
- Josip Korošec: Slovansko svetišče na Ptujskem gradu. Ljubljana 1948. 76 str. + III tab. + 52 slik + 18 skic. 8°.
- Josip Korošec: Staroslovansko grobišče na Ptujskem gradu. Ljubljana 1950. 568 str. + LXXXIX tab. + 1 pril. 8°.
- Jože Kastelic-Božo Škerlj: Slovanska nekropola na Bledu. Arheološko in antropološko poročilo za leto 1948. Ljubljana 1950. 103 str. + 21 slik + X tab. + 1 pril. 8°.
- Arheološka poročila. Poročilo o izkopavanjih v Ljubljani, Novem mestu in na Panorami v Ptuj. Ljubljana 1950. 112 str. + XXXIX tab. + 5 pril. 8°.
- Josip Klemenc: Ptujski grad v kasni antiki. Ljubljana 1950. 100 str. + XLVIII tab. + 2 pril. 8°.
- Franjo Ivaniček: Staroslavska nekropola u Ptuj. Rezultati antropoloških istraživanja. Ljubljana 1951. 234 str. 4°.
- Josip Korošec: Predzgodovinska naselbina na Ptujskem gradu. Ljubljana 1951. 273 str. + LV tab. + 6 zvd. 8°.
- Srečko Brodar: Otoška jama, paleolitska postaja. Ljubljana 1951. 40 str. + IX tab. 8°.
- Srečko Brodar: Paleolitski sledovi v Postojnski jami. Ljubljana 1951. 42 str. + I tab. 8°.
- Arheološki vestnik II/1. Ljubljana 1951. 87 str. 8°.
- Arheološki vestnik II/2. Ljubljana 1951. 191 str. 8°.

*Naslov za zamenjavo: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Biblioteka,
Poštni predal 523, Ljubljana, Jugoslavija.*

SLOVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI IN UMETNOSTI
ACADEMIA SCIENTIARUM ET ARTIUM SLOVENICA

RAZRED ZA ZGODOVINSKE IN DRUŽBENE VEDE
CLASSIS I: HISTORIA ET SOCIOLOGIA

SEKCIJA ZA ARHEOLOGIJO
SECTIO ARCHAEOLOGICA

ARHEOLOŠKI VESTNIK

ACTA ARCHAEOLOGICA

III/1

LJUBLJANA

1952

+ 102469

SPREJETO NA SEJI PREDSEDSTVA
SLOVENSKE AKADEMIJE ZNANOSTI IN UMETNOSTI
DNE 14. MAJA 1952

P 3254/1952

102469

Uredili:

dr. Srečko Brodar, dr. Josip Korošec,
dr. France Stelè, dr. Božo Škerlj

Odgovorni urednik:

dr. Srečko Brodar

Tiskala Triglavsko tiskarna v Ljubljani

VSEBINA — CONTENTS

Josip Korošec:

- Statuete s posebej izdelano glavo v vinčanski kulturni skupini . . . 5
Statuettes of Vinča culture with heads made apart

Draga Garašanin:

- Jedan primerak monumentalne preistoriske plastike (Glava neolitske figure iz Prištine) 14
Un exemple de plastique préhistorique monumentale (Tête d'une figure néolithique de Priština)

Mirko Šeper:

- Neolitičko naselje na Kormadinu 24
Neolithische Station »Kormadin«

Josip Klemenc:

- Figuralni fragment kasnorimskega reliefa iz Celja 99
A figural fragment of a late roman monument from Celje

B. Škerlj:

- Orientacija grobov v nekaterih srednjeveških nekropolah Slovenije 108
The Orientation of Graves in Some Mediaeval Necropoles of Slovenia

POROČILA — REPORTS

Stare Vida:

- Pozno antično grobišče na Ravnem Brdu 157

KNJIŽNA IN DRUGA POROČILA — BOOK AND OTHER REWIEWS

Josip Korošec:

- Miloje M. Vasić, Kroz kulturni sloj Vinče I i II 145
Djordje Mano-Zisi, Izložba materijalne kulture doba seoba naroda na teritoriji A P Vojvodine 146
Miloje M. Vasić, Barbotine — Keramika 147
Miloje M. Vasić, Problem bronzane sekire iz Vinče 148
Miloje M. Vasić, Deo inventara jednog groba iz Vinče 149

Milutin V. Garašaniin, Potiska kultura u Banatu	150
Milutin Garašaniin, Die Theiss-Kultur in jugoslawischen Banat . .	155
Milutin V. Garašaniin, Ka najstarijim slovenskim kulturama naše zemlje i problemu porekla izvesnih njihovih oblika	155
Djurdje Bošković, Problem slovenskog hrama u Ptujju	157
Draga M. Garašaniin, Nova arheološka nalazišta okoline Beograda u dolini Save	158
Miodrag Grbić, Gradište kod Kikinde	159
Djordje Mano-Zisi, Dr. Rastislav Marić, Milutin Garašaniin, Isko- pavanje na Orašju. Prethodni izveštaj	161

St. Jesse:

Zamenjava knjig	164
---------------------------	-----

STATUETE S POSEBEJ IZDELANO GLAVO V VINČANSKI KULTURNI SKUPINI

JOSIP KOROŠEC

V vinčanski kulturni skupini je danes še cela vrsta nepojasnjenih problemov, poleg tega se vse bolj kopičijo tudi novi problemi v zvezi s to prazgodovinsko kulturno skupino. Tako so nedavno našli v Vinči statueto brez glave, a na mestu, kjer bi morala biti glava, je vdolbina.¹ Statueto so našli slučajno. Nesporno je, da je v vdolbino nekdanj bila vstavljena glava, ki je bila posebej narejena. Da takšna vdolbina v statueti ni mogla služiti kakim drugim namenom, vidimo najbolje po tem, da je vdolbina relativno zelo majhna. Ima komaj 0,7 cm premera in je 3,0 cm globoka, tako, da je mogel priti vanjo samo čep posebej narejene glave. Ta primer v Vinči ni popolnoma osamljen. Doslej je znan še en podoben primer, ki so ga našli pri izkopavanjih in je zato znana tudi njegova točna stratigrafska globina,² ki je za prvi primer neznana. Razlika med prvo in drugo statueto je le v oblikovni predstavi in v kronološkem nastanku obeh objektov. Nikakršne razlike pa ni v vdolbini, njeni funkciji in njenem pomenu. Slučajno najdena statueta pripada mlajšim fazam vinčanske kulture, katero imenujejo nekateri tudi vinčansko-pločnička faza zaradi kulturne sorodnosti teh dveh najdišč.³ Ne mislim spuščati se tu v problematiko preobsežne delitve kulturnih plasti in materialne kulture, po kateri naj bi obstajali le dve fazi, in sicer vinčansko-tordoška in vinčansko-pločnička faza. V res-

¹ Statueto bo objavila Ružica Bižić (članek je v tisku). Ker nisem imel na razpolago rokopisa, ne vem, kako razlaga to statueto.

² Vasić, Preistoriska Vinča I, sl. 93. — Vinča II, sl. 297. — Vinča III, sl. 130 (str. 18).

³ Garašanin, Hronologija vinčanske grupe, Ljubljana 1951, 8 sl. — Gl. Zem. m., Sarajevo 1947, 2 sl. — Corpus vasorum antiquorum, Beograd 5.

nici imamo več izrazitih faz tako v samem razvoju, kakor tudi v tujih elementih, ki so zapustili dokaj sledov v vinčanski kulturi, katerih nikakor ni mogoče izločiti ali pa uvrstiti pod splošen naziv, ki nudi povrhu še povsem napačno predstavo.⁴

Pri izkopavanju najdena statueta, ki je ležala 7,8 m globoko, ima na mestu glave 2 cm globoko vdolbino s premerom 1,7 cm. Proti dnu se vdolbina nekoliko zožuje.⁵ Vasić je skušal pojasniti ta pojav na dva načina. Po eni razlagi je vdolbina služila za vstavljanje zgornjega dela, oziroma glave, ki je bila posebej narejena, po drugi pa bi naj bila recipient plastične vaze v obliki stoječe figure. Vendar se mu zdi druga razlaga mnogo verjetnejša, tudi zato, ker so bili na stenah vdolbine baje ohranjeni ostanki rdeče barve.⁶ Ne glede na rdečo barvo (?) oziroma njene ostanke, t. j. na oker, ki je lahko došel v zemlji tudi do tega objekta, kar je prav pogost primer ravno v Vinči, vendarle ta statueta ne pride v poštev kot recipient plastične vaze. Vdolbina je za to premajhna, napravljena je le za vstavljanje manjšega objekta, glave.⁷

⁴ Delitev vinčanske kulturne skupine na dve kronološki fazi je samo deloma točna. Toda naziv butmirska faza, kakor se je prvotno imenovala sedanja tordoška faza, je že zavržen, ker z butmirsko kulturo vinčanska nima nič skupnega. Povrhu pa je butmirska tudi časovno prej ustrezala mlajši vinčanski fazi, kakor pa starejši (Benac, Neolitsko naselje Bila i problemi butmirske kulture, v tisku). Nekateri arheologi skušajo še danes uvrstiti Butmir kratkomalo le na temelju nekaterih detajlov v vinčansko kulturno skupino, kar je pa docela napačno. V resnici je vsaka od teh skupin samostojna, s svojimi specifičnimi razvojnimi in materialnimi elementi, ki se ne dajo vskladiti med seboj. Tudi naziv vinčansko-tordoška faza, ki ga uporablja cela vrsta znanstvenikov (Childe, Nestor in dr.), je bolj umeten in bo prej ali slej popolnoma odpadel. Na temelju znanstvenih raziskovanj v Tordošu ne moremo trenutno izvajati še kakih globljih sklepov, po katerih bi ti dve najdišči bili v takšni zvezi, da bi kako fazo mogli imenovati po obeh najdiščih. Tudi sam zagovornik tega naziva priznava, da v Tordošu nahajamo tudi mlajše vinčanske faze poleg starejših, körös kulture itd. (Garašanin, Hronologija, 84 sl.). Tako ostane kot dokaj resen naziv le še vinčansko-pločnička faza. Toda tudi s pomočjo tega naziva ni zajeta celotna kultura mlajših vinčanskih faz, ker imamo v Pločniku le del te dokaj obsežne periode. Tako imamo v Vinči faze, ki jih v Pločniku ne nahajamo.

⁵ Vasić, Vinča III, 18.

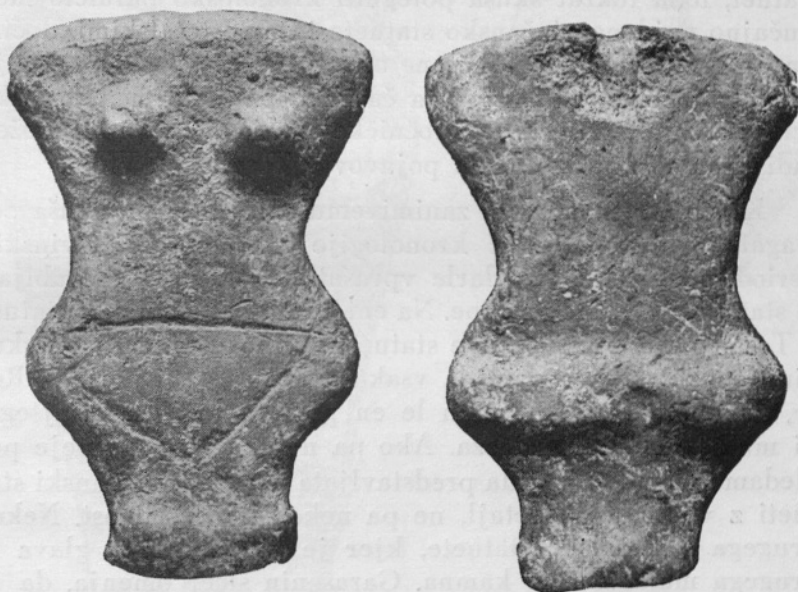
⁶ l. c. 18 sl.

⁷ Poleg tega imamo v Vinči celo vrsto antropomorfnih vaz, ki so izdelane kot vaze, ne kot statuete.

Kakor sem že omenil, se obe statuete med seboj razlikujeta tudi po obliki. Starejša statueta, ki je glede na modelacijo in na posamezne detajle edinstvena v vinčanski kulturni grupi, pripada t. i. kikladskemu tipu statuet v Vinči. Mlajša, slučajno najdena statueta pa predstavlja nadaljnjo razvojno fazo vidovdanskega tipa.

Z drugih najdišč vinčanske kulturne grupe mi statuete z vdolbinami za vstavljanje glave niso znane. Zgornja primera

Sl. 1 a, b

sta za sedaj tu nekako osamljena. Na nekaterih drugih mestih imamo sicer posamezne podobne primere, a tudi ti ne predstavljajo pravilo. Tako je znan primer v Romuniji, v Gumelniti, kot slučajna najdba.⁸ Posebno zanimivi primeri so pa v Tesaliji.⁹ Tam so v glinaste statuete vstavljali glave, izdelane iz kamna. Datacija teh statuet je za sedaj še različna, a to za nas trenutno ni pomembno. Zanimivo je, da je skušal Gara-

⁸ Dacia VII—VIII, 97 sl.

⁹ Wace-Thompson, *Prehistoric Thessaly*, Cambridge, 1912, 52, sl. 28 g.

šanin izkoristiti teh nekaj objektov tudi za datacijo vinčanske kulturne skupine.¹⁰ Tako skuša na nekem mestu, ko mu še podobni primeri iz Vinče niso bili znani, potegniti časovno paralelo med Gumelnitom II. faze, kateri prisoja Dumitrescu rumunsko statueto,¹¹ oziroma Gumelnitom III. faze, kateri jo pripisuje Berciu, in pa med koncem tesalske B faze, oziroma tesalske γ faze, kateri prisoja tesalske statuete Hansen,¹² medtem ko jih Wace in Thompson prisojata III. fazi tesalske prazgodovine.¹³ Na drugem mestu se Garašanin zopet dotika teh statuet, toda tokrat skuša potegniti kronološko paralelo med slučajno najdeno vinčansko statueto in med tesalskimi, dočim starejšega primera iz Vinče ne omenja.¹⁴ Tukaj sklepa, da je ta statueta eden od faktov za časovno paralelo med tesalsko crusted ware in vinčansko-pločničko fazo, s čimer bi bil možen tudi kronološki stik raznih pojavov v Tesaliji in Vinči.

Kljub takšnemu zelo zanimivemu sklepanju, ki skuša pomagati pri ustvarjanju kronologije naših prazgodovinskih period, se moramo vendarle vprašati, ali smemo uporabljati te statuete v takšne namene. Na eni strani imamo nekaj statuet v Tesaliji, na drugi pa dve statueti v vinčanski kulturni skupini, od katerih pa pripada vsaka drugi časovni periodi. Res je, da uporablja Garašanin le en primer, in sicer mlajšega, ki mu še nekoliko ustreza. Ako pa nekoliko podrobneje pogledamo, bomo videli, da predstavljata naši, t. j. vinčanski statueti z vdolbino le detajl, ne pa nekakšno posebnost. Nekaj drugega so tesalske statuete, kjer je bila izdelana glava iz drugega materiala, iz kamna. Garašanin sicer omenja, da je bila tudi pri vinčanski statueti uporabljena kamnita glava,¹⁵ vendar ga je v to mnenje zapeljal samo pojav v Tesaliji, kajti v vinčanski kulturi nima nikjer niti najmanjšega materialnega dokaza za obstoj takšnih statuet. Med velikanskim številom danes že znanih statuet (nekaj tisoč) v vinčanski kulturni skupini imamo vsega le dve statueti z vdolbino za

¹⁰ Garašanin, Hronologija 141.

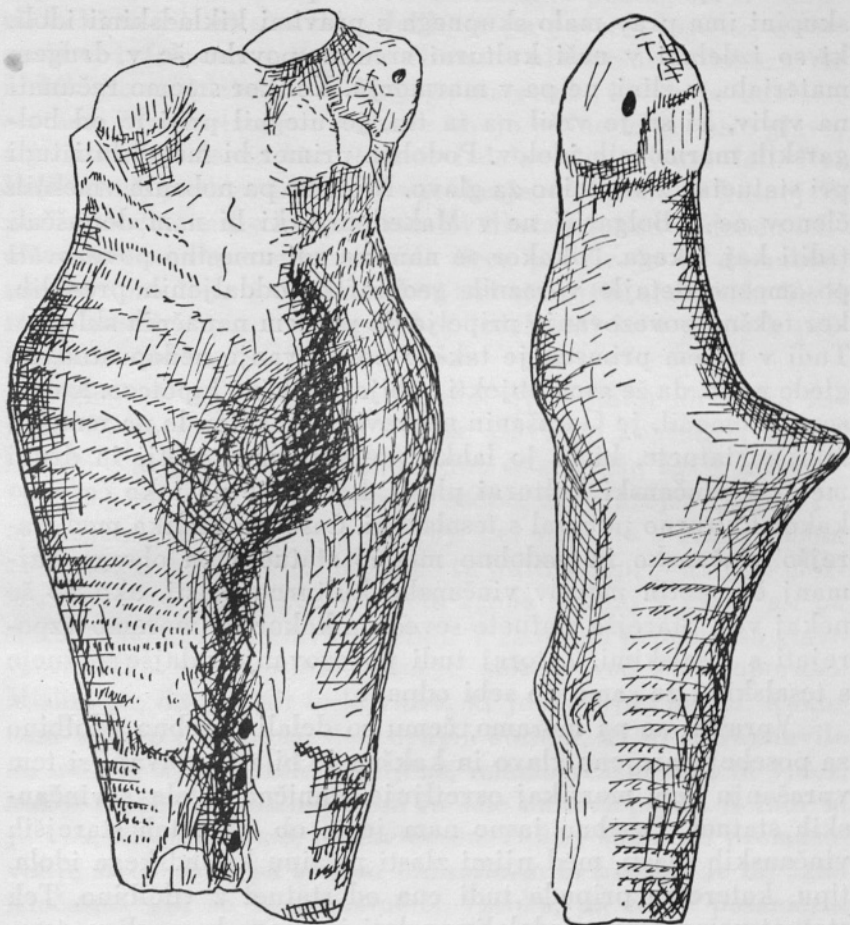
¹¹ Dacia VII—VIII, 97 sl.

¹² Hansen, Early civilisation in Thessaly, Baltimore 1935, 70.

¹³ Wace-Thompson, Prehistoric Thessaly, 52.

¹⁴ Arheološki vestnik, Ljubljana 1951, 251.

¹⁵ l. c. 251.

Sl. 2

vstavljanje glave, čeprav bi jih iz nekaterih posebnih vzrokov lahko pričakovali tudi več. Nimamo pa niti enega primera posebej narejene kamnitne glave. Ako bi to domnevo vendarle hoteli osvojiti, bi morali pač sklepati, da sta naša primera import iz Tesalije. Ne more biti pa nikakršnega govora o takem importu. Prvič, nobena statueta nima nič skupnega s tesalskimi, obe pa predstavljata izrazito domače delo domačih tipov. Pričakovati bi mogli le vpliv, ki pa ni bil neposreden,

temveč le posreden. Že t. i. kikladski tip v vinčanski kulturni skupini ima prav malo skupnega s pravimi kikladsкими idoli, ki so izdelani v naši kulturni sredini, povrh še v drugem materialu, v glini, ne pa v marmorju. Kolikor smemo računati na vpliv, ki se je vršil na ta tip, je utegnil priti le od bolgarskih marmornih idolov. Podoben primer bi mogel biti tudi pri statuetah z vdolbino za glavo. Nimamo pa nobenih vmesnih členov ne v Bolgariji ne v Makedoniji, ki bi nam dopuščali trditi kaj takega. Nikakor se nam ne zdi umestno povezovati posamezne detajle v raznih geografsko oddaljenih predelih, ker takšno povezovanje pripelje do povsem napačnih sklepov. Tudi v našem primeru je takšno povezovanje nedopustno, ne glede na to, da že sami objekti pobijajo takšno hipotezo. Kakor sem že omenil, je Garašanin napravil svoj sklep le na temelju mlajše statuete, ki bi jo lahko postavili med tretji in drugi meter v vinčanski kulturni plasti, katero je pa tako časovno kakor kulturno povezal s tesalskimi. Časovna razlika med starejšo vinčansko in podobno mlajšo statueto pa obsega najmanj čas petih metrov vinčanske kulturne plasti, ako ne še nekaj več. Starejše statuete seveda nikakor ne moremo vzporejati s tesalskimi. Zatorej tudi povezovanje mlajše statuete s tesalskimi že samo po sebi odpade.

Vprašati se pa moramo, čemu so delali posebno vdolbino za posebej narejeno glavo in kakšna je bila ta glava. Pri tem vprašanju nam marsikaj osvetljuje tehnična izdelava vinčanskih statuet. Posebno jasno nam je to ob statuetah starejših vinčanskih plasti, med njimi zlasti na tipu kikladskega idola, tipu, kateremu pripada tudi ena od statuet z vdolbino. Teh statuet namreč niso izdelali v celoti iz enega kosa gline, temveč so bile narejene v več delih, in sicer je bil vsak del zase modeliran, tako noge posebej, trup posebej ali pa ena podolžna polovica zase in druga zopet zase. Šele po končanem modeliranju so posamezne dele zlepili skupaj, toda preden so statueto žgali. Zato so danes takšne statuete zelo pogostoma razstavljene ravno po šivih, kjer so bile zlepljene.¹⁶ Vasića je to zapeljalo k domnevi, da so vinčanski prebivalci velik del statuet izdelali v posebnih kalupih.¹⁷ Toda to mnenje je povsem

¹⁶ Vasić, Vinča III, sl. 10, 13, 16, 20, 21, 32, 35, 45, 46 itd.

¹⁷ Vasić, Vinča III, str. XIII, sl.

napačno in brez kakršne koli materialne podlage. Pri statuetah, ki so jih izdelovali v delih, je pa povsem logično, da so posebej izdelovali tudi glavo. Nimamo nikakršnega dokaza, da bi bili glavo izdelovali iz drugega materiala, kakor je izdelana statueta. Nasprotno, vse statuete imajo vedno le glinasto glavo, t. j. iz materiala, iz katerega so izdelani tudi drugi deli. Nekoliko bolj problematično je vprašanje, ali so tudi v kasnejših periodah vinčanske kulture izdelovali statuete na podoben tehničen način. Posamezni detajli sicer podpirajo to domnevo, vendar niso tako izraziti, kakor pri starejših statuetah. Tudi tu so mogli glavo vedno posebej izdelovati in v mnogih primerih so tudi zares.

Samo en moment nas pri naših dveh statuetah lahko začudi. Ni namreč jasno, ali so bile glave po končanem modeliranju stavljene v vdolbine predno so statuete žgali, ali ne.¹⁸ Za sedaj ne morem izreči svoje sodbe. Pri starejši statueti bo to težko ugotoviti, ker je zgornji del statuete s celim robom vred fragmentiran. Zato moramo tu pustiti odprto dvojno možnost, namreč da je bila statueta žgana skupaj z glavo ali pa statueta posebej in glava posebej. V zadnjem primeru so glavo vstavljali v statueto šele pozneje, morda pred samo uporabo. Mislim pa, da je tudi to le videz, ki je slučajno nastal. Kakor nam kažejo posamezni deli drugih statuet, ki so se razstavile na mestih, kjer so bile zlepljene, imamo včasih tudi tu videz, kakor da so jih posebej žgali in šele nato zlepljali. A tudi tu je vtis, ki ga dobimo, le navidezen. Dokaj sumarno premazovanje šivov se je pa vendar ohranilo in ta premaz je bil žgan istočasno, kot so žgali statueto. Vzroka, da so se posamezni deli slabo zlepile, sta dva. Ali so jih sestavljali tedaj, ko so bili

¹⁸ Novo odkrito statueto nisem videl v originalu. Naslanjam se le na opis Drage Garašanin, ki mi je poslala tudi fotografijo, za kar se ji tem potom zahvaljujem. Zanimiva mi le po vdolbini za glavo, temveč tudi zato, ker nima jasno izdelanih rok in po vrezanih inguinalnih linijah v obliki trikotnika (Schamdreieck). Po svojem zgornjem delu pripada časovno že kasnejšim statueta, eneolitske in zgodnje bronaste dobe (Ljubljansko Barje). Predstava trikotnika namesto modeliranih inguinalnih linij je vinčanski kulturni skupini tuja. Pač pa je priljubljena raznim vzhodnejšim neolitskim kulturnim skupinam na področju Bolgarije in Romunije. Ako gledamo s čisto tipološkega gledišča, nima ta statueta nikjer v vinčanski kulturni skupini svoje prave analogije.

posamezni deli že dokaj suhi, toda še ne žgani, zaradi česar je bilo trdnjše zlepljenje nemogoče, ali pa je zlepljenje bilo sploh slabo. Skoraj verjetnejša je druga domneva, kar so delno potrdile tudi danes opravljene poskušnje. Prav tako moramo prenesti ta primer na glave. Pri vdolbinah za glave pa lahko razložim ta pojav še na tri načine. Prvič sta trup in glava bila žgana vsak posebej. Drugič je lahko slabo zlepljena glava pri žganju izpadla. Tretjič je lahko slabo zlepljena glava izpadla šele po žganju, ko je bila nekaj časa že v rabi. Starejša statueta ne more nuditi nikakršnih podatkov te vrste. Pri novejši statueti pa bi bilo mogoče ugotoviti to po robovih, na katerih se je lahko še ohranil premaz šivov po zlepljenju glave s trupom. Dvomim, da je bil v rabi prvi način, t. j. posebej žganih glav in posebej žganih trupel statuet. Tak primer je mogel nastati le slučajno. V nasprotnem primeru bi morali imeti celo vrsto statuet, izdelanih na ta način. Pri naših dveh statuetah so pa glave izpadle kasneje, bodisi pri žganju ali potem.

Ne glede na razne razloge, zakaj imamo danes v vinčanski kulturi dve statueti brez ohranjenih glav, temveč le z vdolbinama, v katerima je nekdaj stala glava, moramo po nekoliko podrobnejšem razmišljanju priti do sklepa, da predstavljata pač le detajl. Ne moremo jima pa pripisovati ne kako stilno posebnost, niti kako posebno funkcijsko vlogo, ki bi nam sama po sebi omogočila rešitev kakega drugega problema bodisi v kronologiji ali pa v razvoju materialne kulture. Edino, kar nam nudita, je le detajl tehnične izdelave.

STATUETTES OF VINČA CULTURE WITH HEADS MADE APART

As yet, in the figure plastic art of Vinča there are known two statuettes with conic hollows for heads made apart to be put in. One of them belongs to the older epoch of Vinča culture (it was found in a depth of 7.8 meters), the other belongs to later periods. As the second statuette was found quite accidentally its stratigraphic depth is not known. Statuettes with heads made apart are known from elsewhere, too, e. g. from Rumania (Gumelnita) and from Thessaly. Thessalic heads are of different material, stone. Garašanin used the later Vinča statuette with a hollow for comparing with the examples of Thessaly, and basing upon this he gives a chrono-

logical conclusion (Arheološki vestnik, Ljubljana 1951, 251). Though his conclusion may be very ingenious, such a way of concluding must not be accepted, it is incompatible with the older Vinča statuette. Besides, these statuettes, in this place, must be considered as an isolated fact which cannot and must not be connected with facts in another, far distant country. With the exception of hollows they do not show anything of common with those of Thessaly.

The Vinča statuettes of this kind, which have nothing of common with the Thessalic statuettes, may be interpreted in a simple way.

The plastic figures of the lower Vinča strata — to which one of the two statuettes with hollow is belonging, too — had been frequently worked out in single parts which later on were cemented together, e. g. legs, trunks etc. Such examples are very fragile in joints where they had been stuck together. Fractures prove that the composing parts had been stuck together in a very bad state, among the rest many of them had been stuck together when already dried up. Such is the case with the two statuettes or their heads respectively. It is most probable that the heads fell off later on, and perhaps the statuettes came into the kiln when they had been already handled for some time. It cannot be excluded the head fell off in the kiln. There is no proof that the head and the statuette might have been burnt apart, likewise there is no proof that the head might have been made of another material and then put into the hollow. Therefore, these Vinča statuettes with hollows only show a detail of technical skill, but no particularity of style which could be used for chronological problems or problems of development.

JEDAN PRIMERAK MONUMENTALNE PREISTORISKE PLASTIKE

Glava neolitske figure iz Prištine

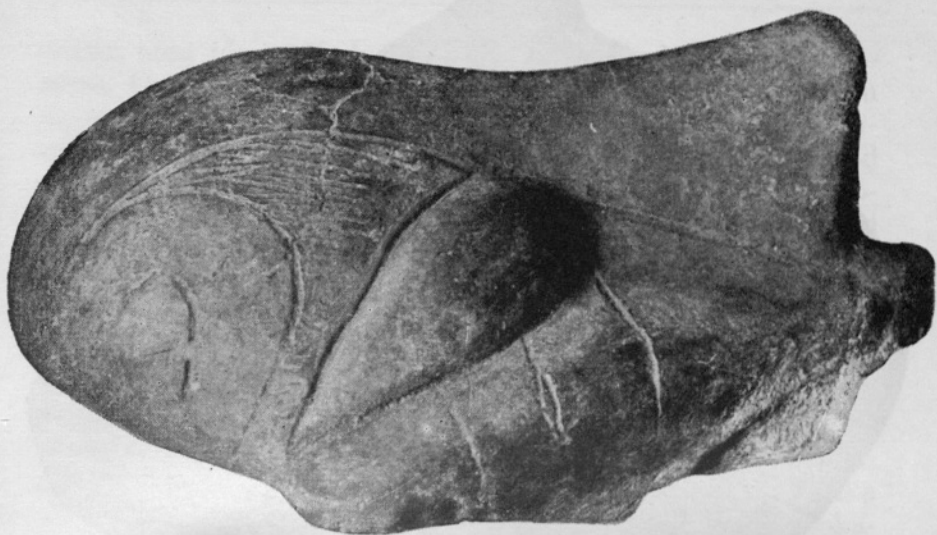
DRAGA GARAŠANIN

Oblast Kosova bila je doskora nepoznata u preistorijskoj arheologiji. Medjutim, aktivizacijom novo osnovanih muzeja na rekognosciranju i prikupljanju materijala došlo se do preistoriskih objekata koji s jedne strane zaslužuju pažnju kao prvi primerci u ovoj vrsti, namećući u isto vreme i zadatak da se tačno fiksira njihovo mesto i odnos prema preistoriskom materijalu Srbije. Pored već publikovanih primeraka neolitske plastike i keramike iz Valača¹ i primerak o kome je ovde reč, pruža izvesnu sigurnu indiciju o oblicima u kojima se manifestuje materijalna kultura jednoga perioda preistorije ove oblasti. Dalji radovi u ovome pravcu kao i sistematska stručna istraživanja pokazaće tačnost donetih zaključaka i popuniti naše znanje o životu ovih krajeva u preistorisko doba.

Objekat, o kome je reč, predstavlja glavu jedne neolitske figure od pečene zemlje, većih dimenzija. Poligonalno, odnosno rombično lice, završava se trouglom bradom. Po sredini ispupčenog čela ide jedan žljeb koji prelazi u liniju nosa, izvijenog pri vrhu. Presek nosa je izduženi trougao. Plastične oči bademastoga oblika, oivičene urezanom linijom, postavljene su koso, sa sužavanjem ka ušima. Ni nos ni oči nisu naknadno nalepljivani, već su izjedna modelovani. Jedno uvo predstavljeno je stilizovano vertikalno na gore, dok je drugo predstavljeno dosta naturalistički. Zadnji deo glave potpuno je ravan, vertikalno se spušta na dole, i pri dnu je fragmentovan, tako da se vidi struktura, odnosno faktura objekta. Sa obe

¹ M. Garašanin, Muzeji 3—4, 1949, str. 57—65, sl. 1—3.

b

a

P

C

strane nosa ide po jedna urezana linija, koja polazi od temena. Ova linija sa linijom oka ograničava prostor ispunjen na gornjem delu dvema polukružnim linijama — delovima spirale. Iznad samoga oka je niz vertikalnih ureza, dok se ispod oka nalaze po tri ureza. Boja glave je svetlomrka do sivkastomrke (n. pr. na očnim jabučicama), sjajno glačane površine. Kod frakture se vidi siva boja zemlje pomešane sa sitnim kamenčićima. Naročito na zadnjoj strani glave nahvatala se naslaga kreča.

Visina (do vrha brade) 17,5 cm; širina sa ušima 15 cm; najveća širina čela 12,5 cm; dužina nosa od korena 6,9 cm; presek nosa pri vrhu $3,9 \times 3$ cm; dužina očiju 6,2 i 7 cm.

Objekat je nadjen aprila 1951 godine, 2 km južno od Prištine, ispod Veterničke kose, na mestu gde se podiže velika predionica.² Ovo nije usamljen nalazak, već se tu radi o lokalitetu sa slojem debljine oko 0,80—1 m, koji počinje na oko 0,7 m od površine zemljišta, i dopire do oko 1,50 m dubine.

Prvo što pada u oči kod ove figure jesu njene dimenzije, neuobičajene medju objektima neolitskog perioda kod nas. Medjutim, odmah ćemo potsetiti da ovakve pojave nisu kod nas i potpuno nepoznate. Pored pojave primeraka monumentalne plastike mladjeg neolita u obliku poznatih bukranija, kakvi su nadjeni n. pr. u Vinči,³ nadjena su i dva fragmenta monumentalne plastike koji predstavljaju delove ljudskog tela. Tako prof. Vasić publikuje jedan fragmenat glave figure iz Vinče, visine 10 cm kao i jedan 5,5 cm dug fragmentovani nos druge figure, sa lokaliteta Mali Drum.⁴ Prvi fragmenat »de glave iznad čela, veći deo čela, desno oko i koren nosa«, slučajan je nalazak. Drugi objekat, medjutim, otkriven je sistematskim iskopavanjima, i potiče sa nalazišta koje je prema karakteru nalazaka i drugim odlikama, datirano u neolit, od-

² Za podatke kao i za stavljanje objekta na raspoloženje za publikaciju dugujem zahvalnost Upravi muzeja u Prištini, a posebno kolegi Iliji Nikoliću.

³ M. Vasić, *Preistoriska Vinča II*, 1936, sl. 85 a, b, c; 86 a, b. Jedan fragmenat bukranija nadjen je na dubini 7 m, a prof. Vasić pominje da je bilo još više takvih fragmenata. Medjutim, mi ih smatramo kao karakterističnu pojavu za mlađi period, jer se bez bližih opisa i podataka ne može ništa reći o ovim pojavama ranijih perioda.

⁴ *Glas Srpske Kraljevske Akademije LXX*, 1906, str. 174, sl. 12, 13 a, b. Oba objekta propala su u prvom svetskom ratu.

nosno u mladju, vinčansko-pločničku fazu.⁵ Govoreći o ovim objektima prof. Vasić se naročito osvrće na njihove dimenzije, izvodeći zaključke o visokom stupnju tehnike u izradi plastike prirodne veličine.

Van naše teritorije jedan primerak monumentalne plastike poznat je iz sloja Troje I, otkriven 1957 godine, prilikom iskopavanja arheološke ekspedicije muzeja Cincinnati, pod rukovodstvom C. W. Blegen a.⁶ Osvrćući se na ovu pretstavu, K. Bittel ostavlja otvoreno pitanje njenog tumačenja — radi li se o pretstavi ljudskog bića ili božanstva. Medjutim, on je stavlja u red elemenata koje smatra presudnim za dokaz da je Troja toga perioda bila po svojoj važnosti znatno glavarsko sedište, koje je, iako malih dimenzija, imalo oblik gradskog naselja.⁷

Ovaj primerak dovodi do drugih problema, o kojima ne možemo ovom prilikom govoriti. No svakako se mora doći do zaključka da neolitska naselja, u kojima je postojalo i takvih umetnika koji su bili u mogućnosti da dadu izraza svojim verskim, odnosno kulturnim koncepcijama i kroz plastiku velikih dimenzija, nisu mogla biti neznatna i nezapažena medju ostalim savremenim naseljima. Ovakvom zaključku išla bi u prilog i dosta retka pojava ovakvih oblika. Na lokalitetu sa koga potiče naš objekat, nisu vršeni nikakvi stručni radovi, te nije moguće reći nešto bliže o karakteru samoga naselja. Medjutim, ovaj se zaključak sa sigurnošću može izvesti za neolitsko naselje Vinču kod Beograda, dovoljno poznato kako po moćnosti svoga sloja, tako isto i po obilju i vrsti objekata i ornamentalnih tehnika na njemu zastupljenim.⁸ Naselje na lokalitetu Mali Drum sa koga je prilikom iskopavanja dobijeno preko 80 celih i fragmentovanih komada plastike,⁹ mora se, već na osnovu ovakvog obilja materijala, smatrati za znatnije naselje mlađe faze vinčanske kulture.

⁵ M. Vasić, Godišnjak S. K. A. XVIII, 1904, str. 236 i d.; M. i D. Garašanin, Arheološka nalazišta u Srbiji, Beograd 1951, str. 40 (s. v. Popović).

⁶ Л. Ельницкыѣ, Вестник древней истории 3, 1946, str. 212, sl. 3.

⁷ K. Bittel, Grundlage der Vor- und Frühgeschichte Kleinasiens, Heidenheim 1945, str. 21.

⁸ M. Vasić, Preistoriska Vinča I—IV, Beograd 1932—1936

⁹ Godišnjak S. K. A. XVIII, 1904, str. 236 i dalje.

Na ovome mestu treba pomenuti jednu figuru koja predstavlja po svojim dimenzijama, prelaz izmedju neolitske plastike uobičajenih dimenzija i monumentalne plastike. To je figura iz Vinče, poznata kao »Vidovdanka«, otkrivena na dubini 6,2 m,¹⁰ dakle na prelazu iz starije u mladju fazu vinčanske kulture.¹¹ Visina ove figure iznosi 30,6 cm, dok visina njene glave iznosi 9,9 cm. Ako pogledamo odnos izmedju visine glave i cele figure, vidimo da stoji od prilike o srazmeri 1 : 5. Sličan odnos nalazimo i kod drugih, u celini očuvanih publikovanih primeraka plastike iz Vinče, kod kojih ova srazmera varira od 1 : 2,4. Ukoliko smo služeći se publikacijom M. Vasića mogli doći do tačnih odnosa, došli smo do zaključka da je pretstava glave kod primeraka vinčansko pločničke faze relativno nešto veća u odnosu na telo, nego što je to slučaj u starijim slojevima. (Ovde je reč o figurama sa pentagonalnim, odnosno rombičnim licem.) U koliko bismo ovaj kriterijum uzeli i za našu figuru, iz Prištine, pripadala bi ova glava jednoj statui visine oko 0,50 m.

Da predjemo na tipološku analizu naše figure. Već na prvi pogled može se ustanoviti velika srodnost u koncepciji pretstave stilizovanog ljudskog lica izmedju naše figure i onih iz Valača i Pločnika.¹² Ova sličnost dolazi na prvom mestu do izražaja u samom obliku glave koja se završava šiljatim bradom, u tipu lica na kome dominira dug nos, u obliku plastično modelovanih očiju (mada su kod primeraka iz Valača oči samo urezane ili naknadno nalepljivane), u čelu ukrašenom urezanim spiralom, kao i u još jednom važnom detalju-pretstavi zadnjeg dela glave. Za ovu poslednju pojavu imamo analogne pretstave u Valaču (sl. 1, dok je figura u sl. 2 imala horizontalno probušene rupice na čelu, u čemu se približuje pretstavama svojstvenim vinčanskoj plastici) i Pločniku, gde obe pomenute figure imaju na isti način izveden zadnji deo glave.

¹⁰ M. Vasić, P. V. III, T. XLIII, sl. 203. Ovde se može ubrojiti i glava jedne figure sa dubine 6,2 m, koja sa delom vrata ima dimenzije 10,3 cm. Ona je predstavljena na istom mestu, sl. 211.—

¹¹ M. Garašanin, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu N. S. II 1947, str. 2 i dalje.

¹² M. Garašanin, Muzeji loc. cit.; M. Grbić, Pločnik, Aeneolithische Ansiedlung, Beograd 1929, sl. 63, 80.

Tražeci analogije statuetama iz Valača sa Vinčom, stavio ih je M. Garašanić u hronološku i tipološku vezu sa vinčansko-pločničkom fazom vinčanske kulture.¹³ Medjutim, počnemo li posmatranje pojedinačnih elemenata, videćemo da se neki od njih nalaze još u vinčansko-tordoškoj fazi, i da zahvaljujući izvesnim lokalnim uslovima, na šta ćemo se osvrnuti na kraju ovoga izlaganja, žive oni i u mladjem razdoblju ove kulture, dajući na taj način izvesno specifično obeležje jedne, kako izgleda topografski ograničene, određene grupe ove kulture. Tako vidimo da trougli oblik brade koji se javlja još u najstarijim slojevima vinčansko-tordoške faze na primer na dubini 8,9 ili 8,5 m, živi i dalje, te ga nalazimo na dubini oko 6 m,¹⁴ no ovde već ustupa mesto više zaobljenoj bradi i »ptičjem licu«, koje je naročito karakteristično za mlađe slojeve, a vidimo da se javlja već oko dubine 5 m.¹⁵ Pojavu urezane linije koja se produžava pored očiju i nosa takodje pratimo na primercima iz najstarijih slojeva kod kojih su oči prvo urezan ugao, docnije trougao, kod koga se produžava linija koja polazi iz unutrašnjeg ugla oka.¹⁶ Oblik očiju sličan onome na našoj figuri no izveden urezivanjem, pojavljuje se već na 7,7 m u Vinči, a najstarija pretstava plastičnih, izjedna modelovanih očiju javlja se tek oko 6 m.¹⁷ Naturalističku pretstavu uva, vrlo retku na vinčanskoj plastici našli smo kod jedne figure sa 7,5 m.¹⁸ Urezane trepavice javljaju se na vinčanskoj plastici, kako kaže M. Vasić, najranije kod jedne figure sa dubine 5,2, urezana spirala na čelu, na 5,3 m.¹⁹ Jedan primerak sa dubine 4,7 ima plastične oči oivičene urezima, slične kao kod našeg primerka, kao i na sličan način izvedene donje trepavice.²⁰

Još jedan od važnih elemenata jeste jako dug nos koji je tipičan za dubinu od 6 do 4 m u Vinči.²¹ Primerci koji pored

¹³ M. Garašanić, op. cit. str. 61.

¹⁴ M. Vasić, P. V. III sl. 58 ▽ 8,9, sl. 51 ▽ 8,5, sl. 239 ▽ 6.

¹⁵ Ibidem sl. 342 ▽ 4,8. Raniji nalazak.

¹⁶ Ibidem sl. 66 ▽ 8,4, sl. 107 ▽ 8,1.

¹⁷ Ibidem sl. 231 ▽ 6.

¹⁸ Ibidem sl. 139.

¹⁹ Za urezane trepavice v. sl. 317; za pretstavu spirale v. sl. 306.

²⁰ Ibidem sl. 410.

²¹ Uporedi na pr. ibidem sl. 238 ▽ 6, sl. 247 ▽ 5,9, sl. 411 ▽ 4,2, sl. 425 ▽ 4.

ovakve pretstave nosa imaju najveći broj elemenata zastupljenih i kod naše figure, bili bi oni sa dubine oko 4,7 m.²² Ovakva pretstava nosa isključuje postepeno svaku pretstavu usta, i apsorbujući pojedinačno ostale elemente preuzima na sebe celokupnu pretstavu sada već krajnje stilizovanog ljudskog lica.²³

Već istaknutu sličnost i analogije u pretstavi stilizovanog ljudskog lica, kao i u samim detaljima te pretstave koje pokazuje naša figura sa onima iz Valača i Pločnika, koje ju i tipološki i hronološki tačno određuju, nije potrebno naročito naglašavati. Medjutim, ono što se mora i ovom prilikom podvući, to je izvestan konzervativizam, kao i izvesna osobenost, koje posmatramo kao odlike jedne lokalne grupe mladjega neolita, koja se preko Pločnika vezuje za Vinču, a koje su kod naše figure nešto više naglašene.

Veza izmedju Prištine, Valača i Pločnika logična je i prirodna. Medjutim, visoravni koje ih razdvajaju nisu nam dosada dale nikakvih materijalnih, arheoloških dokaza o životu ovih krajeva u preistorisko doba. No, ova je činjenica potpuno razumljiva s obzirom na neispitanost ovoga terena.²⁴ Medjutim, F. Kanitz govori o rimskom vojničkom i trgovačkom putu koji je spajao Niš (Naissus) i Lješ (Lissus).²⁵ Ovaj put išao je dolinom Toplice, zatim dolinom Banjske, spajajući Ad Herculeum (Žitoradje), Hammeum (Prokuplje), Ad Fines (Kuršumlija), Vindenae (Podujevo), odakle je sekao Sitnicu i išao na Lješ, dok je drugi deo išao na Prištinu. Od Ad Fines išao je taj put desnom obalom Banjske na Prepolacke terme, zatim opet dolinom Banjske preko Prepolca i Podujeva na Kosovo. Rimski put spajao je, kao što vidimo, nekoliko važnih tačaka, utvrdjenja ili naselja. Nije medjutim, redak slučaj da su u potonjim periodima birani lokaliteti privlačni bilo zbog svog

²² Na primer sl. 353 ili 355.

²³ Tako zvano »ptičje lice«, uporedi na primer sl. 447▽ 3,4 ili sl. 452▽ 3,2.

²⁴ Arheološko rekognosciranje ovih krajeva izvršice se prema planu Arheološkog instituta S. A. N. u 1952 godini.

²⁵ F. Kanitz, *Römische Studien in Serbien*. Denkschrift der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien, Philologisch-historische Klasse, Band XL, Wien 1892, str. 114—117.

geografskog, strategiskog ili ekonomskog značaja, dakle lokaliteti kakve su tražili i stanovnici preistoriskog doba u našim krajevima. Zato smatramo da se s pravom može očekivati da će se u ovim krajevima gde je postojalo dovoljno razloga za razvijanje života u antičko doba, otkriti i tragovi ranijega života. Jedan korak u ovome pravcu pokazuje nam već i ovi prvi nalazi.

Ovičeni sa zapada slivom Ibra, sa severozapada i severa Zapadnom, a sa istoka Južnom Moravom, između velikih planina, mogao je ovde doći do izražaja međusobni lokalni uticaj, koji je svakako i bio uzrok za nešto duže zadržavanje elemenata ranijeg doba i pojavu izvesnog konzervatizma. Tako bi ova oblast predstavljala zasada jednu od udaljenih grupa mladjea neolita, posredno ili neposredno vezanih za Vinču.

Un exemple de plastique préhistorique monumentale

Tête d'une figure néolithique de Priština

Le tête d'une figure néolithique en terre cuite publiée dans cet article, a été découverte à 2 km. au sud de Priština, région autonome de Kosovo-Metohija, dans une station préhistorique à couche de 0,80 à 1 m d'épaisseur. Après les découvertes de Valač,¹ elle représente le second vestige des temps néolithiques dans cette région.

La tête en question se distingue par ses grandes dimensions (haut. 17,5 cm). Celles-ci la rapprochent des rares exemplaires de plastique monumentale, connus jusqu'ici en Serbie: des boucrania de Vinča,³ ainsi que des fragments de têtes de figures de Vinča et de Mali Drum,⁴ disparus au cours de la première guerre mondiale. Ces exemplaires appartiennent à la phase récente de la civilisation de Vinča (phase de Vinča-Pločnik; Vinča 6,5—3 m de profondeur) à laquelle la tête de Priština se rattache également par son caractère. Étant donné le fait que la proportion entre tête et corps des statuettes de cette phase est en moyenne de 1 : 3, nous arrivons à une hauteur d'environ 0,50 m pour la figure dont la tête de Priština faisait partie.

La tête de Priština trouve ses analogies les plus rapprochées à Valač et à Pločnik.¹² Il est à noter que certains traits caractéristique de cette tête—menton triangulaire,¹⁴ ligne incisée se continuant le long de l'oeil et du nez,¹⁶ forme des yeux,¹⁷ représentation naturaliste de l'oreille,¹⁸ représentation des cils²⁰ ont leurs analogies à Vinča, en partie encore dans la phase de Vinča-Tordoš. (Vinča 9,1

à 6,5 m de profondeur). Les analogies les plus proches à Vinča, appartiennent néanmoins à la couche de 4,7 m de profondeur.²²

Le rapprochement entre Priština, Valač et Pločnik permet également de fixer une région à plastique néolithique de caractère local comprenant certains traits de conservatisme assez accentués. La formation de ce groupe local est impliquée par les conditions géographiques, les régions en question étant plus étroitement liées entre elles par les voies naturelles de communication suivies plus tard par des routes construites à l'époque romaine (route Naissus-Lisus²³). Le groupe en question s'est formé dans une région périphère de la civilisation néolithique de Serbie, rattachée plus ou moins directement au complexe de Vinča.

NEOLITIČKO NASELJE NA KORMADINU

MIRKO ŠEPER

I.

Kad se ide cestom od Zemuna prema jugozapadu, dolazi se u selo Surčin, udaljeno cestom od Zemuna 8,7 km. Prodje li se dalje tom cestom, onda se od nje odvaja put, koji vodi u jugoistočnom pravcu prema selu Jakovo. Nešto prije tog odvojka, (▽78), a južno od same ceste, nalazi se područje, koje je na specijalnoj karti ubilježeno kao »Kuzmadin«. Usred tog područja, sasvim uz cestu, stoji brežuljak, na specijalnoj karti ubilježen kao »Jakovački vinogradi«. Taj brežuljak (vidi skicu u tekstu sl. 1.), koji je narod prema starom nazivu Kuzmadin prozvaao Kormadin (a tako ćemo ga i mi zvati), jedno je od najbogatijih neolitičkih nalazišta u Srijemu. Kormadin se nalazi na mjestu, gdje Galovica kanal siječe cestu Surčin-Bečmen, otprilike 900 m sjeveroistočno od ▽78 (na raskršću ceste Surčin-Bečmen-Jakovo), južno od same ceste. Brežuljak se diže usred područja močvara i livada, a apsolutna mu je nadmorska visina 77,5 m: nad ostalim terenom izdiže se za otprilike 2,5 m. Duža njegova os iznosi cca 300 m, a kraća cca 150 m.

Taj istočni kut Srijema neobično je bogat ne samo prehistorijskim, nego i rimskim i ranosredovječnim nalazima.¹ Ovdje se, međjutim, nažalost, nije nikada sustavno iskapalo, pa su svi nalazi s ovog područja — a najvećim se dijelom nalaze u zbirkama Arheološkog muzeja u Zagrebu — samo slučajni nalazi. Zemun, Surčin, Deč, Bečmen, Banovci, Hrtkovci, Ruma, Krčedin, Čortanovci, Slankamen, Karlovci, Ledinci, Rakovac, Beočin, Sviloš, Susek (da nabrojimo samo neka nala-

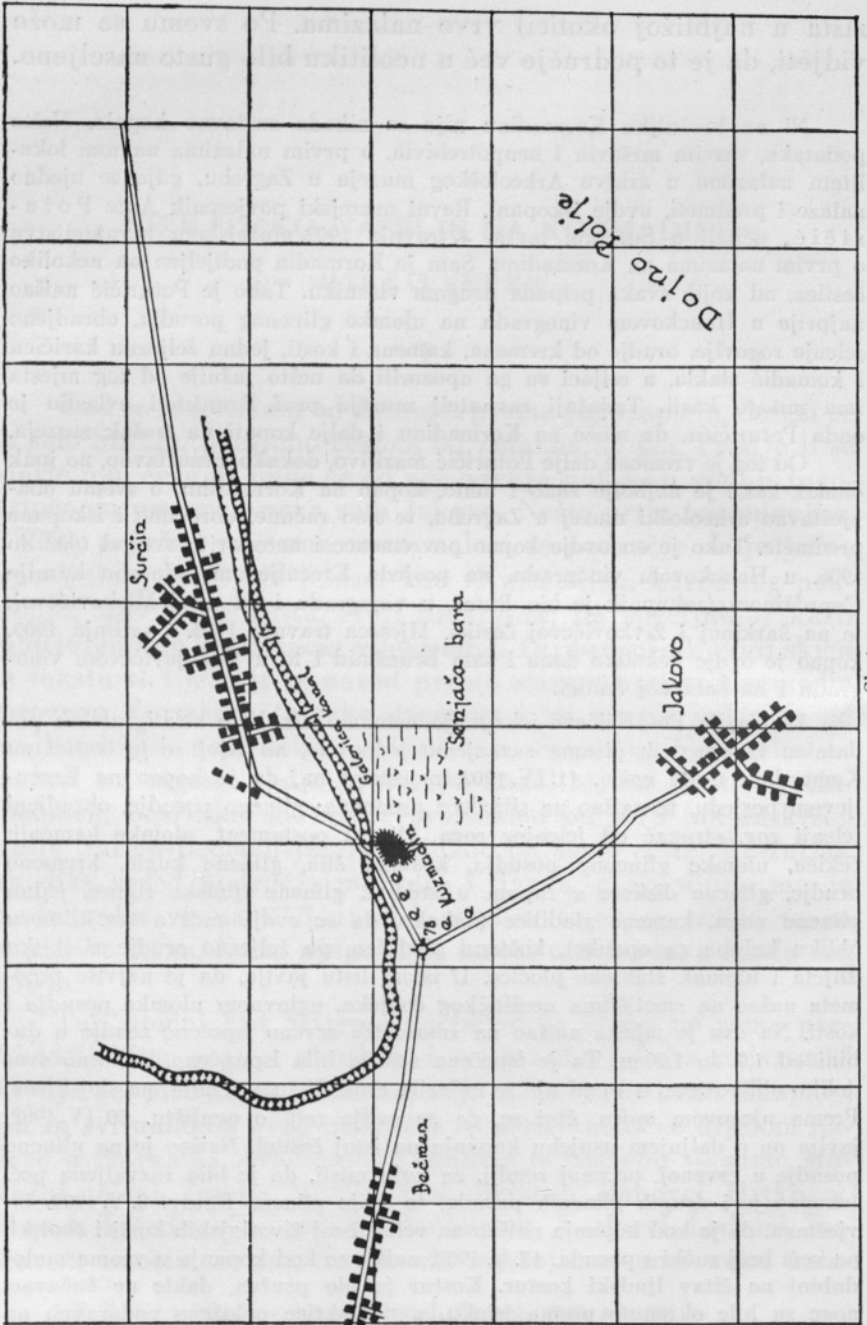
¹ R. R. Schmidt, Die Burg Vučedol, Zagreb 1945, str. 153 ss.

zišta u najbližoj okolini) vrve nalazima. Po svemu se može vidjeti, da je to područje već u neolitiku bilo gusto naseljeno.

Ni na brežuljku Kormadinu nije se nikada sustavno kopalo. Nešto podataka, sasvim mršavih i neupotrebljivih, o prvim nalazima na tom lokalitetu nalazimo u arhivu Arheološkog muzeja u Zagrebu, gdje se ujedno nalaze i predmeti, ovdje iskopani. Revni muzejski povjerenik Ante Poturičić, učitelj u Surčinu, javlja 4. travnja 1902. muzejskom ravnateljstvu o prvim nalazima na Kormadinu. Sam je Kormadin podijeljen na nekoliko čestica, od kojih svaka pripada drugom vlasniku. Tako je Poturičić naišao najprije u Hauckovom vinogradu na ulomke glinenog posudja, obradjeno jelenje rogovlje, orudje od kремена, kamena i kosti, jednu željeznu karičicu i komadić stakla, a seljaci su ga upozorili da nešto južnije od tog mjesta ima mnogo kosti. Tadašnji ravnatelj muzeja prof. Brunšmid ovlastio je onda Poturičića, da može na Kormadinu i dalje kopati na trošak muzeja.

Od tog je vremena dalje Poturičić marljivo, dakako, nesustavno, no ipak onako, kako je najbolje znao i umio, kopao na Kormadinu, o svemu obavještavao arheološki muzej u Zagrebu, te slao račune, obračune i iskopane predmete. Tako je on ovdje kopao povremence i neredovito sve od 1902 do 1906. u Hauckovom vinogradu, na posjedu Kreculjevom, odnosno kasnije Caprdžinom (zakupnik je bio Buta), u vinogradu i na njivi Mirkovićevoj, te na Šarkinoj i Živkovićevoj čestici. Mjeseca travnja 1904. i svibnja 1905. kopao je ovdje nekoliko dana i sam Brunšmid i to u Vukojevićevom vinogradu i na Šarkinoj čestici.

Za starija Poturičićeva iskapanja nemamo nikakvih stratigrafskih podataka. Iz njegovih pisama saznajemo jedino to, na čijoj se je čestici na Kormadinu nešto našlo. 11. IV. 1902. izvještava on, da je kopao na Kreculjevom posjedu, te naišao na slijedeće predmete: glineno posudje, obradjeni jelenji rog, strugač od jelenjeg roga, glineni postament, ulomke kamenih čekića, ulomke glinenog posudja, koštana šila, glinene kugle, kременo orudje, glinene diskose s rupom u sredini, glinene ljudske figure, jednu glinenu nogu, kamene gladilice (dakako, da se ovdje radi o tzv. klinu u obliku kalupa za opanke), koštanu gladilicu, pa željezno orudje u obliku dljeteta i ulomak staklene pločice. U istom listu javlja, da je najviše predmeta našao na smetištima neolitičkog čovjeka, uglavnom ulomke posudja i kosti. Na dva je mjesta naišao na »mozaik« crveno ispečene zemlje u dubini od 1,0 do 1,20 m. Ta je ispečena zemlja bila ispupčeno, odnosno svodoliko oblikovana, a ispod nje se nalazila crna ili žuta zemlja, pa sloj kreča. Prema njegovom opisu, čini se, da se ovdje radi o ognjištu. 20. IV. 1902. javlja on o daljnjem uspjehu kopanja na istoj čestici. Naišao je na glineno posudje u crvenoj, pečenoj zemlji, za koju misli, da je bila razvaljena peč. Iskopao je i drugih glinenih posuda, te dvije glinene figure. 2. V. 1902. izvještava, da je kod kopanja naišao na veliki broj životinjskih kosti i školjki, pa veći broj ručki s posuda. 17. V. 1902. naišlo se kod kopanja u veoma maloj dubini na čitav ljudski kostur. Kostur je bio pružen, dakle ne čučavac, noge su bile okrenute prema istoku, a podlaktice položene vodoravno na

Sl. 1

trбуhu. Grobnih priloga nije bilo. Radi se, dakako, o jednom recentnijem grobu. U istom pismu javlja dalje, da je naišao na dva veća kamena (a bilo ih je više), za koje misli, da su služili za brušenje, samo veli, da se tragovi brušenja na njima ne vide. Jasno je, dakako, da se je ovdje radilo o žrvnjevima. 12. I. 1903. javlja, da je pred četiri dana kopao na Kormadinu na Mirkovićevoj njivi. Od nalaza spominje koštana šila, kamenu sjekiru, ulomke glinenog posudja, jelenje rogovlje, strugač od roga, glinene diskose, koji da su služili kao utezi za mreže, zatim glinenu ljudsku figuru, koja nema glave, pa on sam zaključuje, da se je ovdje glava posebno umetala u trup: on ovdje ni nema krivo, jer se radi o tzv. sjedištima duša,² za koje nalazimo u Tesaliji mnogo analogija. 13. II. 1903. javlja o daljnjem kopanju na Mirkovićevoj njivi. Nadjeno je tu križolikih glinenih predmeta (za koje ima bezbroj analogija u Jablanici u Srbiji), zatim veći broj glinenih ljudskih figura (jedan ulomak prikazuje sjedeću figuru), ulomak glinene životinjske figure, koštanih predmeta, minijaturnih glinenih posudica, raznih strugača, šila, kremenog orudja, glinenih kugli, kamenih sjekira i batića, jedan poklopac posude s ručkom, razne ručke posudja, ulomaka glinenog posudja (nešto ih je bilo glaziranih, koje dakako ne spadaju u neolitički sloj), pa mnogo otisaka pleternih zidova u glini. Za sve te nalaze piše Poturičić, da su nadjeni u dubini većoj od 1 m. 24. II. 1903. javlja, da je na istoj čestici u dubini od 1,40 m naišao na jednu glinenu sjedeću figuru, ulomke posudja s drškama u obliku ptičjih glava, zatim glinenih predmeta s dva završetka u obliku ptičje glave, četiri lončića i jedan poklopac glinene posude.

7. V. 1903. javlja, da je otkopao i jednu rimsku firma-svjetiljku. Na Blagovijest 1903. javlja o daljnjim radovima. Tu je on iskopao jarak, 170 cm širok i 120 cm dubok, pa je naišao na ugljen, vatrišta, žeženu zemlju, razne kosti i ulomke posudja, koštana šila i kremeno orudje, ulomak kamene sjekire i nekoliko glinenih ljudskih figura. 16. XII. 1903. javlja da je ovdje naišao na tri kostura, uz koje su se nalazile predjice pripasnog remena, noževi i željezne škare, nešto jantarnih i staklenih zrnja, pa komad olova. I ovi su kosturi pruženi, a pogled im je upravljen na istok. Uz njih su nadjena i dva neolitička kremena nožića, koji su ovamo dospjeli, dakako, sasvim slučajno. Jasno, da se ni tu ne radi o neolitičkim grobovima.

Travnja 1904. kopao je ovdje jedan dan na čestici Šarkinoj i Brunšmid. Od ovog jednodnevnog iskapanja imamo i dvije skice, te nešto bilješki, koje su međjutim sasvim nedostatne, te ne pružaju nikakvih točnih stratigrafskih podataka. U dubini od 0.20—0.30 m naišao je na jedno ognjište, kod kojeg je dno bilo izmazano glinom, pomiješanom ulomcima glinenih posuda. Oko ognjišta naišao je na pod kuće od nabijene ilovače. Nešto dalje naišao je u dubini od 0.60 m na slično ognjište, kraj kojeg je našao jednu glinenu kuglu i kremeni nožić. U dubini od 0.90 m naišao je na jedan recentniji grob s pruženim kosturom, koji je uza se imao jedno halcedonsko i jedno vapnenačko zrno, željezni nož i željeznu predjicu. Nešto povrh njega nadjena je i polovica nadžaka od jelenjeg roga, koja — kako i sam Brunšmid zaključuje, a i razumljivo je — ne spada samom grobu. U istoj dubini

² Schuchhardt, *Alteuropa*, Berlin-Leipzig 1935,³ str. 101 s.

naišao je ponovno na jedan pruženi kostur odrasle osobe. Priloga nije bilo nikakvih. Brunšmid piše, da je pod ilovače na ovom mjestu bio probijen, da se mrtvac može zakopati. U dubini od 0,60 m nadjen je pruženi dječji kostur bez priloga. Dalje je opet naišao u dubini od 0,80 m na ognjište, za koje misli, da se je nalazilo izvan kolibe. Uz samo ognjište nadjen je opet pruženi kostur odrasle osobe, a uz desni bok nalazio se je željezni mač. U dubini od 0,50 i 0,55 m iskopao je dva pružena kostura odraslih osoba bez priloga, u dubini od 0,5 m dječji pruženi kostur bez priloga, a sličan dječji kostur bez priloga nadjen je i u dubini od 0,15 m.

Te je iste godine kopao na Šarkinoj čestici i Poturičić, s neznatnim uspjehom. I on je iskopao nešto grobova, sve s pruženim kosturima, a uz neke se je našlo nešto malo rijetkih priloga. Među priložima nalazimo predjice (jedna je posrebrana i pozlaćena), željeznu karičicu, nešto neodredjenih željeznih predmeta, jedno jantarno zrno, ulomke željeznog noža, koštani češalj, željezni nož, pokidane željezne škare, dva zrna vapnenca (?), mala brončana dugmeta, brončani prsten, pločice sa zvjezdolikim privjeskom, koplje i tri mača.

Početak svibnja 1905. kopao je ovdje ponovno kroz pet dana Brunšmid. Kopalo se u vinogradu Milutina Vukojevića s četrnaest radnika. I od ovog iskapanja imamo nešto mršavih bilješki i jedan nacrt prekopane čestice, koji je dakako opet sasvim nedostatan. Ono, što je sada Brunšmid otkopao, to je uglavnom recentnije groblje s 29 kostura. Svi su pruženi, a javljaju se već od 0,25 m, pa sve do 1,60 m. Ima kostura djece i odraslih osoba. Pojedini su grobovi bez priloga, dok neki od njih imaju nešto rijetkih priloga. Kod kostura jedne odrasle osobe našlo se kao prilog jedno dugme, kod drugih tri takva. Kremenno orudje, koje je nadjeno uz pojedine kosture, došlo je ovamo sasvim slučajno. Jedan kostur imao je uz lijevi lakat željezni nož i zemljani pršljen, drugi opet nož za sklapanje. Kostur jednog djeteta bio je položen na glinene utarke pleternih zidova, dok je jedan kostur odrasle osobe ležao na neolitičkom ognjištu: ruke su bile na sredini tijela sastavljene, a držale su željezni nož. Drugi jedan kostur imao je pod vratom nekoliko dugmenceta s petljama. Dva takva dugmenceta nadjena su na jednom susjednom kosturu između vrata i trbuha: uz lijevu ruku nalazio se je kremen nožić, koji, dakako nije spadao tom kosturu. Ovakav kremen nožić našao se je i uz kostur jednog djeteta. Dugme je imao kao prilog i jedan dječji kostur, dok je drugi imao niz zrnja oko vrata.

U dubini od 0,7, te 0,9 i 1,0 m na tri razna mjesta naišlo se na nabijenu ilovaču (kako se to može s mukom razabrati na jednom nacrtu), koja je vjerovatno bila dio poda triju pleteruša. U jednoj od njih nadjeno je u dubini od 1,0 m kamenih žrvnjeva i jedan bikovlji rog. U dubini od 0,85 m, 0,9 m, 0,5 m, 0,6 m i 0,7 m naišlo se na neolitička ognjišta. Uz njih je bilo i pepela. Utaraka pleternih zidova nadjeno je na mnogo mjesta u dubinama od 0,6 m, 0,8 i 0,9 m. Osim toga, nadjeno je u različitim slojevima i dubinama mnogo stotina raznih predmeta. Postoji i manjkavi popis tih predmeta s označenim dubinama, no stratigrafske zaključke iz tog popisa ne možemo nikako povući. Ne znamo, naime, koji su predmeti nadjeni u pojedinim

rupama za otpadke (kujih je moralo biti), a koji izvan njih u razini kuća. Iz tog popisa možemo vidjeti samo slijedeće. Predmeti se već počinju javljati u dubini od 0,15 m. Kremenno oruđe i orudje — nukleji, kraći i duži nožići, strugači, šila, lamele, strelice, oštrice sa šiljkom na oba kraja — nalazimo već u dubini od 0,10 m sve do 1,10 m. Kameno oruđe i orudje — sjekire i sjekirice, brusovi, kugle, veća i manja dljijeta, čekići s probušenom rupom, klinovi u obliku kalupa za opanke — javlja se od 0,10 m, pa sve do 1,70 m. Veće ili manje komade šljunka, koji su vjerovatno služili za glačanje, nalazimo od 0,25 do 1,0 m. Ulomci žrvnja nadjeni su u dubini od 0,70 m. U istoj dubini nadjeni su i nožići od obsidiana. Maleni nožić od gorskog kristala nadjen je u dubini od 0,50 m. Orudje od mliječnog kvarca nalazimo u dubini od 0,50 do 0,80 m. Brojno je orudje od kosti i rogovlja. Neobradjene životinjske kosti nalazimo od dubine 0,20 m, pa sve do 0,80 m, dok se rogovi (jelenji, srneći i bikovski) još neobradjeni javljaju od 0,30 do 1,30 m. Rogovlja, obradjenog i neobradjenog, ima mnogo više, nego li kosti. Artefakti od rogovlja — šila, razni šiljci, nadžaci, motike, bodeži, dljijeta, sjekire — nalaze se od 0,35 m sve do 1,50 m, dok se koštani artefakti — šila, bodeži, udice — javljaju od 0,15 m sve do 1,50 m. Razni nakit i dugmad od spondylusa nalazimo u dubini od 0,50 m, odnosno 1,0 m. U velikom broju nadjeni su ovdje razni glineni predmeti i glineno posudje. Masivnih zemljanih kugla nadjeno je u raznim dubinama od 0,40 m sve do 1,65 m. Običnih zemljanih utega nalazi se od 0,15 do 1,10 m, dok utega s rupama u obliku slova V ima od 0,25 do 0,65 m. Na ulomke posuda, odnosno na čitave posude nailazi se već u dubini od 0,20 m, pa sve do 1,20 m. Rijetka spiralna ornamentika javlja se već u dubini od 0,45 m, pa se pojedinačno nalazi sve do dubine od 1,0 m. Poklopaca glinenog posudja imamo u raznim dubinama, od 0,50 sve do 1,2 m. Na glinene ljudske figure odnosno na tzv. sjedišta duša nailazimo tamo od 0,25 m sve do 1,50 m. Sjedeće figure javljaju se od 0,60 do 0,95 m. Od ostalih predmeta, što ih je Brunšmid ovdje iskopao, spominjem slijedeće: ulomak brončanog kelta iz dubine od 0,60 m i ulomak brončane igle iz dubine od 0,50 m (na brončane se predmete nailazi od 0,50 do 0,80 m). Jedno stakleno zrno nadjeno je u dubini od 0,60 m, dok je dio rimske staklene bočice nadjen u dubini od 0,50 m, a ulomci rimskog posudja (jedan je glaziran) nadjeni su u dubini od 0,50 do 0,55 m. Iz gore navedenoga možemo sasvim lijepo razabrati, da ni Brunšmidovi podaci ne mogu poslužiti za stratigrafiju Kormadina.

Poturičić je još i dalje nakon Brunšmidovog kopanja pomalo kopao na Kormadinu. 27. VIII. 1905 javlja, da je pred nekoliko dana opet počeo kopati, te naišao na jedno ognjište i rbine posudja. 21. XI. 1905. izvještava, da je našao glineno grlo jedne posude, nešto rbina posudja i da je naišao vjerojatno na jednu peć. Dalje javlja 27. XI. 1905., da je na podnožju Kormadina našao jednu sjedeću glinenu figuru i malu kamenu sjekiru. 25. XII. 1905. pokušao je kopati na Živkovićevoj čestici, te našao više posuda i jednu ljudsku figuru bez glave, koja sjedi na stolici. 29. I. 1906. javlja, da je opet pokušao kopati na Caprdžinom vinogradu i da je našao nešto malo keramike.

Godine 1909. kušao je Brunšmid kopati u Caprdžinom vinogradu, no rezultati nisu bili odviše veliki. Iskopao je uglavnom mnogo kremenog orudja i rbina posudja, medju kojima se osobito ističu glinene nožice posuda.

To bi bio u glavnom historijat iskapanja na Kormadinu. Kako smo mogli vidjeti, iz onih malobrojnih bilješki i skica, što ih imamo u muzeju, ne možemo dobiti nikakvih podataka za stratigrafiju. Ne možemo ih dobiti već radi toga, što je i Brunšmid, a pogotovo Poturičić, kopao sasvim nesustavno, ne odvajajući nalaze u razinama kuća od nalaza u rupama za otpadke i ne odredjujući točno svaki predmet prema njegovom vodoravnom odnosno okomitom položaju. Medjutim, osobito prema Brunšmidovim bilješkama, postaje jasnim, da ni oni nisu toliko krivi zbrei u samim nalazima. Krivi su uglavnom oni, koji su nakon odlaska (ili izumrća) neolitičkih stanovnika Kormadina gotovo čitavu površinu naseljenog brežuljka prerovali, da mogu ovdje zakopati svoje mrtvace. Tako su oni zapravo prvi poremetili slojeve, izbacivši iz dubljih slojeva predmete više prema površini, te su se tako recentniji nalazi pomiješali s čistim neolitičkim predmetima. Po svemu, medjutim, izgleda, da Kormadin nije više nikada iza neolitika bio trajno naseljen. Brončanodobni i kasniji nalazi na tom lokalitetu tako su neznatni, da se po njima ne može zaključiti, da bi taj brežuljak i kasnije bio trajno naseljen. Nas, medjutim, ti noviji nalazi ne zanimaju, zanima nas jedino onaj bogati neolitički materijal, koji je ovdje iskopan. Budući da nemamo nikakvih sigurnih, odnosno korisnih podataka za stratigrafiju, morat ćemo se zadovoljiti zaključcima na temelju analogija s drugih, sličnih nalazišta.^{2a}

^{2a} Pojedine izvratke iz Poturičićevih dopisa, odnosno izvještaje tiskao je Brunšmid u Vjesniku hrvatskog arheološkog društva, Zagreb medju dopisima muzejskih povjerenika, počevši od godišta VI. nove serije (1902) dalje. Koga ti dopisi zanimaju, može ih naći medju dopisima iz Surčina.

Šišić je u svojoj »Povijesti Hrvata«, Zagreb 1925, na str. 47, donio jedan snimak kamenog orudja s Kormadina (s pogrešnom ubikacijom: Kamene sjekire iz Jakova), dok je na str. 51. istog djela donio sliku jednog kormadinskog idola (takodjer s pogrešnom ubikacijom: Zemljan idol iz Surčina).

R. R. Schmidt se u svom citiranom djelu osvrnuo i na Kormadin — str. 119 s i sl. 70, 76 i 77 u tekstu.

II.

O samom *naselju* ne možemo mnogo toga reći. Brežuljak Kormadin, stojeći usred močvarnog zemljišta, bio je već svojim položajem prirodno utvrđen. Vjerovatno je, dakako, da je on još posebno bio i umjetno utvrđen, valjda drvenim palisadama. No, kako je iskapanje bilo izvodjeno povremence i nesustavno, a pazilo se uglavnom samo na to, kakvi će se predmeti iskopati, to je onda jasno, da nisu ni mogli biti primijećeni eventualni tragovi nekadašnjeg utvrđenja odnosno konstrukcija, koje su omogućavale prilaz samom brežuljku.

Slično stoji stvar i s *nastambama* na tom naselju. Na Šarkinoj čestici naišlo se je u dubini od 0,50 m na čvrsto nabijeni pod od ilovače. Isto je tako Brunšmid našao u Vukojevićevom vinogradu na tri mjesta u raznim dubinama (0,7, 0,9 i 1,0 m) nabijeni pod od ilovače. Za Vukojevićev vinograd misli Brunšmid, da su se ovdje nalazile tri kuće. Danas se, dakako, više ne mogu kontrolirati njegovi navodi i ustanoviti, odgovaraju li činjenicama. Moramo pretpostaviti, da je Brunšmid točno zapažao. Otisci pleternih zidova u glini nadjeni su na više mjesta, a veoma obilno baš u Vukojevićevom vinogradu i to u dubinama od 0,6, 0,8 i 0,9 m, t. j. otprilike 0,10 m iznad nabijenog poda od ilovače. Kako je dosta takvih otisaka nadjeno i na Mirkovićevoj njivi, to moramo pretpostaviti, da se je i na toj čestici nalazila barem jedna nastamba. Kako su te kuće izgledale u tlocrtu, tj. jesu li bile jednostavne zemunice, polukopane u zemlju ili su već bile pleteruše, toga ne znamo, budući da nam skice i bilješke, sačuvane u muzeju, o tome ne govore ništa. Skloniji sam prihvatiti mišljenje, da su barem u Vukojevićevom vinogradu stajale pleteruše, budući da su ovdje nadjeni otisci pleternih zidova u velikoj količini (tabla VI/2).

Kako smo mogli vidjeti, nabijeni se ilovačasti podovi javljaju mjestimice već u dubini od 0,50 m, dakle u sasvim neznatnoj dubini. Da je nakon neolitika Kormadin bio trajno naseljen, sigurno bi sloj iznad neolitičkih podova bio daleko deblji, nego li samo 0,50 m. Prema tome nam je, osim rijetkih nalaza postneolitičkog vremena, i navedena činjenica dokaz, da nakon neolitika Kormadin nikada više nije bio trajno

nastavan. A da je unutar same neolitičke kulture bilo nekoliko sukcesivnih slojeva, o tome nam, osim ovdje nadjenih predmeta, govore i nalazi podova kuća, te otisaka pleternih zidova u raznim slojevima odnosno razinama. Nije naime odviše vjerojatno, da je pod kuće na Šarkinoj čestici u dubini od 0,30 m padao u isto vrijeme, kad i pod kuće u Vukojevićevom vinogradu u dubini od 1,0 m. Moglo bi se to, doduše, teoretski dopustiti radi neravnog zemljišta, ali je manje vjerojatno.

U kućni uredjaj spadaju i *ognjišta*. Kako smo iz pojedinih izvješća mogli vidjeti, na ognjišta nailazimo najvećim dijelom na onim česticama Kormadina, gdje se je naišlo i na glinene otiske pleternih zidova odnosno na nabijene podove od kuća. Na Mirkovićevoj njivi naišlo se je na ispečenu zemlju i na ugljen, a u Vukojevićevom je vinogradu našao Brunšmid u dubini od 0,5, 0,6, 0,7, 0,85 i 0,9 neolitička ognjišta, dok je na istoj čestici na jedno takvo ognjište bio položen jedan postneolitički dječji kostur. Brunšmid je i na Šarkinoj čestici naišao na ognjišta. U dubini od 0,20 do 0,30 m nalazio se je oko ognjišta nabijeni ilovačasti pod kuće (što znači, da se je ognjište nalazilo unutar kuće); dno je ognjišta bilo izmazano ilovačom, pomiješanom rbinama posudja, što je veoma česta pojava kod neolitičkih ognjišta. Na istoj čestici, ali u većim dubinama tj. u 0,6 i 0,8 m, otkopao je Brunšmid sasvim slična ognjišta; za ovo posljednje zaključuje Brunšmid, da se je nalazilo izvan kuće. Poturičić je na Kreculjevom posjedu još prije Brunšmidovog kopanja na Kormadinu naišao takodjer na jedno tipično neolitičko ognjište. Ono se je, prema njegovom opisu, sastojalo od tri sloja. Najgornji je sloj crveno ispečena, raspucana ilovača (»mozajik«), ispod nje sloj žute odnosno crne zemlje, a najdonji je bio sloj kreča. Najgornji sloj, crveno ispečena zemlja, bio je nešto malo konveksno oblikovan. Na drugom mjestu iste čestice naišao je Poturičić i opet na sličnu crvenu ispečenu zemlju, na kojoj se je nalazilo nešto posudja. I to je bilo vjerojatno ognjište.

Uz ili u neolitičkim kućama nalazi se gotovo neminovno primitivnih kamenih *žrnjeva*. Tako je i Poturičić na Kreculjevom posjedu našao nekoliko ulomaka takvih žrnjeva, samo što je on mislio, da se ovdje radi o kamenju za brušenje. Ti kormadinski žrnjevi imadu uobičajeni oblik, što ga pozna-

jemo i s drugih neolitičkih nalazišta. To je oblongna kamena ploča, na oba kraja ponešto zaobljena, a s gornje strane konkavno udobljena i od upotrebe izglaćana.

Uz neolitičke kuće nailazimo redovito i na *grobove*. Na Kormadinu to, međutim, nije bio slučaj. Nijedan od grobova, otkopanih na Kormadinu, nije neolitički. Naš neolitik poznaje pokapanje jedino u položaju ležećih čučavaca. A nijedan kormadinski grob ne sadržaje kostur u tom položaju, nego su svi pruženi, s rukama položenim usporedno s tijelom, dok samo neki od njih imaju ruke položene na trbuh. Da to nisu neolitički grobovi, to nam dokazuju i brojni grobni prilozi — noževi, škare i slično — koji su svi od željeza. Našao se je, doduše, uz nekoliko takvih kostura i po koji neolitički predmet, koji međutim nikako ne spada u sâm grob. Ti su grobovi bili iskopani u postneolitičko doba u neolitičkim kulturnim slojevima (koji su se radi toga morali nužno poremititi): na jednom je mjestu bio radi groba štaviše i probijen pod jedne kuće. Zato i nije čudno, da se je uz pojedini kostur mogao naći i po koji neolitički predmet. Groblje neolitičkih stanovnika Kormadina morat ćemo, prema tome, tražiti na nekom drugom mjestu, no svakako ne predaleko od samog Kormadina.

III.

Zanimljivo je promotriti u prvom redu *plastiku* s Kormadina. Kako sam tu plastiku već na jednom drugom mjestu objelodanio,³ to ću na ovom mjestu iznijeti samo najvažnije rezultate. Na Kormadinu je otkopano 58 što ulomaka, što čitavih glinenih ljudskih figura. Najveći njihov dio (19 komada) nadjen je u Vukojevićevom vinogradu, nešto manje u Živkovićevom vinogradu (16 komada), dok su ostali primjerci nadjeni na Kreculjevom posjedu, u Haučkovom vinogradu, na Šarkinoj čestici i Mirkovićevoj njivi.

Kod tih glinenih ženskih figura možemo razlikovati nekoliko tipova. Prvo su stojeći ženski likovi s jako naglašenim ugojenim oblicima (dakle ono, što se redovito naziva *steato-*

³ Šeper, Prapoviestne glinene figure, Vjesnik hrvatskog arheološkog društva u Zagrebu, NS sv. XXIV—XXV., 1943—1944. (Svezak nije nikada izašao iz tiska, jedino separati gornje rasprave.)

pigijom). Figure imaju jako naglašane bokove i sjedišta, donji dio tijela ornamentiran je meandrastim motivom, odnosno kosim crtama (tabla VII/1), a na dijelu ispod trbuha kod jedne figure urezan je spolni trokut. Battaglia je studirajući takve figure⁴ došao do zanimljivih rezultata. Figure, koje prikazuju ugojene ženske likove, nalazimo na tri velika područja: u sredozemno-balkanskim zemljama (Malta, Kreta, Mikena, Balkan), na egipatsko-etiopskom (Egipat, Etiopija) i na berberskom području (Veliki kanarski otoci, zapadna Sahara). Za sva ta područja, gdje su nadjene takve figure, znamo po starijim putopiscima i modernim etnologima, da su nekada živjele i žive još i danas ugojene žene, kod kojih se ugojenost forsira. Ta ugojenost žene kod suvremenih primitivaca ima uglavnom trostruko značenje: magično (ugojenošću žene pojačava se njezina plodnost), socijalno (vanjski izraz visokog socijalnog položaja) i čisto seksualno (zadovoljavanje erotske želje muškarca). Te neolitičke figure s oštro naglašenim pojedinim partijama tijela napadno se usko vežu uz paleolitičke figure, koje isto tako pokazuju čisto naturalističku tendenciju. Stoga je veoma vjerojatno, da u njima moramo gledati logični nastavak tih paleolitičkih figura, koje su se iz svojih pojedinih središta u zapadnoj, srednjoj i istočnoj Evropi širile u nekoliko pravaca po čitavom Mediteranu. Te su mlađe paleolitičke figure, analogno prema plastikama suvremenih primitivaca, a posebice mezolitičkih Australaca, vjerojatno prikazivale likove predja. Stoga postoji vjerojatnost, da i naše neolitičke figure, koje vuku predaju od mladjeg paleolitika, prikazuju takodjer likove predja. Spomenuli smo, da takvih neolitičkih figura imamo na jednom dosta velikom području. Tražimo li, međjutim, najbliže analogije, naći ćemo ih (izuzev jednu figuru iz Hrtkovaca) u velikom broju u srpskim nalazištima Jablanici i Vinči. Dok nam jablaničke figure⁵ tog tipa stratigrafski nisu određene, dotle za Vinču imamo točne stratigrafske podatke.⁶ One se ovdje javljaju već u najvećoj dubini od 10,05 m, pa sve do dubine od 4,1 m. Pojedinačno i

⁴ Battaglia, Le statue neolitiche di Malta, IPEK VIII, 1927.

⁵ Vasić, Die neolithische Station Jablanica (u Archiv für Anthropologie, Bd. XXVII, Heft 4), Braunschweig 1902., str. 19 ss.

⁶ Vasić, Preistoriska Vinča III., Beograd 1936.

rijetko nalazimo ih još do dubine od 2,5 m. Meandrasti motiv na tim figurama javlja se do dubine od 5,5 m. Najstarije između tih figura nemaju nikakvih ornamenata, a noge su im plastički oblikovane i rastavljene. U kasnijim slojevima zadržaje se i nadalje ugojenost pojedinih dijelova tijela, samo što se donji dio tijela, kao i kod naših kormadinskih figura, daje u čisto geometrijskim oblicima, te ga počinju i geometrijski ornamentirati. I tu se onda može vidjeti, kako se onaj prastari naturalistički tip figure iz mladjeg paleolitika pod uplivom podunavske idoloplastike pomalo preobražava i prelazi postepeno u shematizirani tip. Na ovim našim naturalističkim kormadinskim figurama jasno je označena i onodobna ženska nošnja. Od bokova na niže ide suknja, koja je posebno naglašena meandrom ili kosim crtama, a gornji dio tijela pokriva haljetak, koji ispod vrata ima izrez. Značajna je meandrasta dekoracija, koja se ovdje na jugoistoku Evrope u vezi sa spiralom razvila do takvog savršenstva ljepote, kako se to nije razvila nigdje drugdje u krugu vrpčaste keramike. Zato i misle neki istraživači,⁷ da joj ovdje trebamo tražiti prvi početak.

Drugi su tip sjedeće ženske figure, shvaćene takodjer naturalistički. Jedna od njih sjedi na zemlji (tabla VII/2) s jako naglašenom partijom sjedišta i urezanim, odnosno ubodenim linearnim motivima. Druge dvije figure sjede na nekoj vrsti stolica. Kod jedne je ta stolica četverokutna, a figura je ornamentirana nepravilno urezanim crticama. Kod druge je stolica svodolika (tabla VI/4). Obe figure imaju naturalistički oblikovane ruke, koje su položene na grudi. U Vinči se sjedeće ženske figure nalaze u dubini od 7,7 m, pa odprilike do 4,0 m. U višim slojevima do 2,6 m javljaju se mnogo rjedje. Kako vidimo, te su figure ovdje najčešće u onim istim razinama, u kojima i naturalističke stojeće figure. Dekoracija naše figure, koja sjedi izravno na zemlji, s jednostavnim vodoravnim i okomitim crtama, te manjim ploham a s ubodenim točkicama odgovara uglavnom dekoraciji vinčinih sjedećih figura. Po dekoraciji i položaju nogu napadno joj je slična figura, koju objelodanjuje Vasić,⁸ a nadjena je u dubini od 5,1 m. I kod

⁷ Wilke u MAG 1905., str. 249 ss.

⁸ Vinča III., sl. 499.

ove figure (koja nam je sačuvana samo do pojasa) dekoracija pokazuje običaj nošenja suknje. Druge dvije sjedeće kormadinske figure imaju plastično oblikovane ruke i noge. Jedna sjedi na četveronožnoj stolici, a dekorirana je na leđima, kako smo spomenuli, kraćim, nepravilno urezanim crticama, dok se na stolici straga nalaze slični urezi, a sa strane plastične pruge. Sasvim sličnih figura ne nalazimo ni u Jablanici, ni u Vinči, premda u Vinči nalazimo veoma mnogo figura, koje sjede na stolici. Taj je tip sjedeće figure veoma vjerojatno došao u Podunavlje negdje iz istočno-mediteranskog kulturnog kruga, možda iz srednje Grčke, Tesalije ili s egejskog otočja. To misli, kad govori o plastikama u Vinči, i Vasić.⁹ Zaključujući po analogiji na kasnije sjedeće figure istog kruga, mogli bismo s mnogo postotaka sigurnosti reći, da se kod ovih figura radi o likovima božanstva. No, ako se sjetimo sjedećih monumentalnih figura Branhida iz okolice Mileta, koje potječu iz prve polovice 6. vijeka, mogli bismo također pomisliti, da se kod ovih naših sjedećih ženskih figura jednako tako radi o deificiranim pokojnicima. Meni je, međutim, bliže mišljenje, da se ovdje radi o likovima božanstva.

Treći su tip figura sasvim shematizirani likovi, koji nemaju izdiferensirane noge, nego mjesto njih više ili manje pravilnu okruglu ili ovalnu stajnu plohu. Tijelo je uglavnom jedan valjak, katkada geometrijski ornamentiran, ruke su stožasti patrljci, više puta providjeni vodoravnim rupama, grudi su u većini slučajeva točno označene, dok je glava s vratom dana sasvim geometrijski: nos i eventualno uši nešto su jače ispupčene (tabla VI/3). Na samoj glavi nalazimo koji puta probušene rupe. Taj će tip po svom postanku biti mlađi od naturalističkog tipa. Za te figure imamo bezbroj analogija, ne samo u Jablanici i Vinči, nego i na svim drugim neolitičkim nalazištima. Taj tip možemo podijeliti na nekoliko skupina. U prvu skupinu spadaju figure, koje jasno prikazuju ljudske likove. Kod njih je često na tijelu ili urezana ili plastički prikazana odjeća, a grudi su redovito točno naznačene. Ručni patrljci, bokovi, a često i glave imaju na sebi rupe. Te su rupe, najvjerojatnije, služile za umetanje raznovrsnog nakita, od-

⁹ Preistoriski obredni predmeti, Starinar NR III., 1908.

nosno umjetne kose. Neke su od tih figura ornamentirane, a ornamentat je urezan. Veoma često su to kose ili ravne, koji puta usporedne, crte, koje bez reda i posebnog kakvog značenja pokrivaju površinu figure. Druge opet figure svojim ornamentima pokazuju žensku nošnju. Na jednoj figurici vidimo dugačku haljinu do gležanja, poput košulje, koja se je naprijed zatvarala. Kod drugih vidimo istu nošnju, kao i kod naturalističkih figura t. j. suknu (koja je redovito dosta bogato ornamentirana) i haljetak s izrezom ispod vrata. Treća vrsta figura iz te skupine pokazuje kao jedini odjevni predmet pregačicu. Na jednoj od tih figura nazrijevamo na glavi prikazana usta, dekorativno simbolizirana jednim šrafiranim rombom. Taj je tip figura vjerojatno nastao negdje u Hoernesovoj »regiji idola«, odnosno negdje u Podunavlju, a porijeklo svoje vuče od naprimitivnijih drvenih idola, sastavljenih od jedne okomite i jedne vodoravne grede. Ti veliki idoli morali su stajati negdje ili u svetištima ili na slobodnom prostoru, a ove glinene figure nisu ništa drugo, nego minijature tih velikih, drvenih idola, koje su stajale po kućama. To su, dakle, mogli biti likovi božanstava i fetiši. Sasvim malene takve figure služile su vjerojatno kao amuleti, koje je pojedinac mogao nositi sobom. Jedna je od tih figura služila i kao figura za osvetno čaranje po analogiji: na njoj su, naime, na nekoliko mjesta urezane strelice.¹⁰ Dakako, da možemo pretpostaviti, da je među tim figurama bilo i dječjih igrački, samo što je nemoguće odrediti, koje od njih služe kao amuleti, a koje opet kao dječje igračke.

U drugu skupinu spadaju likovi, kod kojih nije naglašen spol, a glave su im oblikovane u obliku životinjskih glava. Kod tih figura, nastalih iz totemističkih predodžbi, možemo razlikovati tri podskupine. Prva podskupina jesu sjedeći likovi, koji nemaju ruku, a noge su označene kao patrljci. One imaju od tjemena do sjedišta probušeni kanalčić, pa su prema tome sigurno bile odredjene, da vise. Vjerojatno je, da se kod tih figura radi o terio-antropomorfnim likovima viših bića. Analogija za te kormadinske figure nalazimo u Jablanici, gdje

¹⁰ Šeper, Prilog upoznavanju prehistorijskog čaranja, Alma mater croatica, god. V., br. 4.

su, što je značajno, sve odreda nadjene u najgornjem sloju, tj. do 1,0 m dubine, a nikako dublje. — Drugu podskupinu sačinjavaju figure sa životinjskom glavom i grbom na leđjima, odnosno prsima (tabla VII/3). Gdjekada prolazi kroz tu grbu rupa, što znači, da su i te figure bile određene, da vise. Neke od njih nose neku neodredjenu životinjsku glavu, dok kod drugih imamo dosta izrazitu kozju glavu. Takvu figuru s kozjom glavom nalazimo i u Vinči, gdje je nadjena u dubini od 7,6 m. Za figure s grbom imamo takodjer analogija u Vinči, gdje je jedna takva nadjena u dubini od 7,5 m. Kako vidimo, grbave figure spadaju medju najstarija plastična djela u Vinči. Vjerojatno su i one služile kao amulet odnosno apotropaion. — Treću podskupinu čine jednostavni likovi bez ikakvih naročitih oznaka s jasno naglašenom životinjskom glavom. Glave su redovito ptičje, jelenje i kozje. Najzanimljivije i najljepše su dvije glave, od kojih jedna prikazuje glavu teleta (?), a druga glavu jelena (?) (tabla VIII/1). Te su glave za razliku od ostalih dane dosta naturalistički, pa ih možemo smatrati i starijima od ostalih. Slična glava, koja medjutim, po Vasiću, prikazuje jarca, nadjena je u Vinči u dubini od 7,6 m.

Četvrti su, konačno, tip najjednostavnije shematizirane figure. To su redovito valjčaste glinene tvorevine, koje završavaju gore lijevo i desno s po jednim rogom (tabla VII/4). Ti rogovi više puta svršavaju jednom prizmatički oblikovanom životinjskom glavom (sl. 3 u tekstu). Okomito kroz čitavu figuru ide kanalčić. Glave ti likovi nikada nemaju. Oni nas apsolutno podsjećaju na slične predmete iz Tesalije: kod ovih se je u rupu izmedju rogova posebno umetala ornamentirana glava u obliku klina, koji su nam se ovdje i sačuvali. Ti, dakle, predmeti apsolutno su identični s našim kormadinskim (s razlikom, što kod nas nisu sačuvane klinolike glave), a Schuchhardt ih naziva »središtima duša«. ¹¹ Te figure ipak nisu ništa drugo, nego do krajnjih granica shematizirani ljudski likovi, iako ih Vasić smatra samo nakitom. Sasvim jednakih figura imamo onda u većem broju u Jablanici, a u manjem broju i u Vinči. Jedan primjerak iz Vinče, kod kojega su rogovi jednostavni konusi, nadjen je u dubini od 2,6 m, dok je drugi,

¹¹ »Seelenthron«, u *Alteuropa*, 1933., str. 102.

kojega rogovi završavaju dvim ljudskim glavama, nadjen u dubini od 5,5 m. To znači, da su ti likovi (barem oni iz Vinče, jer za Jablanicu nemamo podataka) stratigrafski i po postanku mlađji od drugih tipova, što je konačno i razumljivo.

Osim figurica, koje prikazuju ljudske likove, imamo s Kormadina i lik jedne glinene četveronožne životinje, koja na mjestu, gdje bi trebao stajati vrat, ima dva jasno naglašena roga (tabla VII/5). Vjerojatno se radi o biku, volu ili kravi. Nekoliko sličnih primitivnih figura nadjeno je i u Jablanici, a i u Vinči: figura iz Vinče najbližnja je našoj (Vasić je smatra ovcom), a nadjena je u dubini od 4,3 m. Čemu je služila ta figura, toga ne znamo. Može biti, da je i to bila samo dječja igračka. Da je kormadinski neolitski čovjek poznao govedo, o tome nam svjedoče brojne kosti i rogovlje. A da je govedo ili točnije rečeno bik igrao u prehistoričkom kultu važnu ulogu, o tome nam sasvim jasno govori čitava brončanodobna egejska kultura.¹²

IV.

Moramo se ovdje osvrnuti i na ostale glinene predmete, nadjene na Kormadinu, izuzev keramiku.

Od predmeta, ovdje iskopanih, kojima je teško odrediti značenje, treba u prvom redu spomenuti veći broj *glinenih kugala*. Sve su te kugle masivne, nemaju nikakve rupe ni ornamenta, a uglavnom su nadjene 1905. u Živkovićevom vinogradu. Raznih su veličina, a promjer im se kreće oko 6,0 cm. U kakvim su okolnostima nadjene te kugle ovdje na Kormadinu, toga ne znamo. Takvih je glinenih kugala nadjeno u Bosni na nalazištima u Butmiru,¹³ a nekoliko stotina komada nadjeno je u Srbiji u Jablanici. U Jablanici su te kugle nailazili redovito naokolo ognjišta, kuda su vjerojatno bile stavljane, da se ispale. Sličnih kamenih kugala nadjeno je osim u Butmiru još (kako Vasić navodi) na podnožju jednog tumu-

¹² Wilke, Die Religion der Indogermanen, Mannus-Bibliothek Nr. 31, Leipzig 1923. — Isti, Kulturbeziehungen zwischen Indien, Orient und Europa, Mannus-Bibliothek Nr. 10., Würzburg 1915.

¹³ Radimský-Hoernes, Die neolithische Station von Butmir, I. Theil, Wien 1895., str. 25.

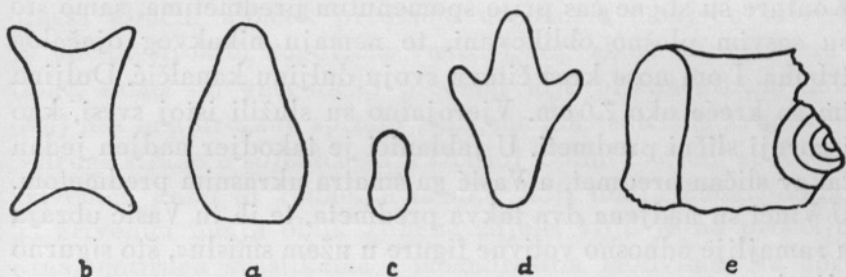
lusa u blizini Soluna, pa onda u Troji. Istraživači su mislili, da se ovdje radi o primitivnom priboru za žrvnjanje. Ako bi se to moglo još dopustiti kod ovih kamenih kugla, za glinene se to ne može ustvrditi. Zato i Vasić, upirući se još o neke nalaze u Nippuru, vjerojatno s pravom tvrdi, da se ovdje radi o kuglama za pračke.

Glineni utezi za tkalačke stanove veoma su česti inventar neolitičkih kuća. Tako je to i na Kormadinu (tabla VIII/3). Kormadinski utezi imaju stožasti, na vrhu zaobljeni oblik s kružnom osnovicom. Otprilike na dvije petine ukupne visine vrha nalazi se rupa, koja teče usporedno s osnovicom. Visina im se kreće oko 8,0 cm. Taj stožac može često puta biti sasvim nizak i gore nešto malo zaobljen tako da gotovo pokazuje oblik polukugle. Otprilike na polovici visine čitavog utega probušena je vodoravna rupa. Visina je takvih utega oko 5,0 cm, a promjer podnice oko 7,5 cm. Nailazi se i na gdjekoji glineni uteg kruškolikog oblika, koji po čitavoj svojoj duljini ima probušeni kanal (sl. 2 a u tekstu). Visina se takvih utega kreće oko 5,0 cm.

Nadjen je ovdje i veći broj *pršljenova*. Oni na Kormadinu imaju redovito oblik okrugle, deblje, glinene ploče, koja u sredini nosi okomitu rupu (tabla VIII/4). Ti pršljenovi ili nisu nikako ukrašeni ili nose kao jedini ukras udubljeni širi kanal, koji teče koncentrično s rupom. Promjer se tih pršljenova kreće oko 8,0 cm, a debljina oko 3,0 cm.

Zanimljivi su i *glineni križoliki predmeti* s jednako dugačkim kracima. Ti kraci imaju valjčasti oblik (tabla VIII/2). Po dva vodoravna kraka imaju prema svom kraju naokolo urezanu crtu. Kroz dva nasuprotna okomita valjčasta kraka prolazi kanalčić. Sličan glineni predmet u susjednim nalazištima nadjen je u Jablanici, samo što je kod njega srednji dio (onaj, gdje se križaju kraci) oblikovan poput kugle i što je za jednu trećinu visine otprilike kraći od naših. Vasić ga uvrštava među »predmete za nakit i druge tvorevine« i upozorava na jedan sličan predmet od bronce, odkopan na Glasincu. Mislim, međjutim, da se ovaj naš, kao i jablanički križoliki predmet mora ubrojiti u pribor za tkanje i pređenje, te da je služio za namotavanje niti odnosno konca.

Vjerojatno je, da su istoj svrsi služili i *glineni četverokutni predmeti s rogolikom završecima* na kutevima (sl. 2 b u tekstu): ovdje se svaki kut produžuje u jedan oduži rog. Dužinom četverokuta probijen je kanalčić od jednog kraja do drugoga. Dekoracija tog predmeta sastoji se od jednostavno, duboko i nepravilno urezanih crta. Duljina tih predmeta zajedno s rogolikim završecima kreće se oko 8,0 cm. Imamo još jedan, na dlaku sličan predmet s Kormadina, samo što je taj sasvim malen: duljina mu iznosi 2,8 cm, debljina 0,9 cm. Ne vjerujem, da je taj minijaturni predmet služio kao grobni substituirajući predmet, budući da na samom Kormadinu nije otkopan nijedan neolitički grob. Vjerojatno je taj sitni pred-

Sl. 2

met služio kao dječja igračka. Ovome minijaturnom predmetu odgovara jedan drugi slični minijaturni kormadinski predmet, samo što mu je osnovni oblik više kvadratičan, a po sredini nosi jednu rupicu.

Svrsi predenja mora da je služio i sitni *glineni jajoliki predmet* (sl. 2 c u tekstu): jajolikog je oblika, u sredini nešto uvučen. Po duljini njegovoj teče naskroz kanalčić. Duljina mu iznosi 4,2 cm. Sasvim slični predmeti nadjeni su i u Vinči u dubini od 7,4 m. Razlika je samo u tome, što ovi komadi iz Vinče nemaju po čitavoj duljini kanalčić. Na njima se vide otisci trave. Vasić ih tumači velikom fantazijom i tvrdi, da su to substituirajući kolači, koji bi se stavljali na lomaču pokojnika umjesto pravog kruha.

Možda da je za pribor kod predenja služio i *glineni predmet u obliku posudice* (tabla IX/6). Predmet izgleda kao sitna,

masivna amforica, s dva stožasta, gore okrenuta prihvata. Kroz čitavu dužinu predmeta ide jedan kanalčić, koji izlazi, na stajnoj plohi predmeta. U Jablanici je nadjeno nešto sličnih predmeta, kojih dimenzije odgovaraju otprilike kormadinskim. Vasić i kod ovih predmeta misli, da se radi o nakitu, pa se poziva na slične brončane predmete iz glasičarskih tumulusa, a osim toga kod tih predmeta nazrijeva on i vezu s Trojom, budući da oni kopiraju oblike trojanskih posuda. Ne bih se mogao složiti s Vasićevim mišljenjem o namjeni tih predmeta, budući da već radi svojih dimenzija nikako nisu mogli služiti kao nakit.

Slični su i glineni predmeti na našoj slici 2 d u tekstu. Konture su slične čas prije spomenutim predmetima, samo što su sasvim plošno oblikovani, te nemaju nikakvog ojačalog trbuha. I oni nose kroz čitavu svoju duljinu kanalčić. Duljina im se kreće oko 7,0 cm. Vjerojatno su služili istoj svrsi, kao i gornji slični predmeti. U Jablanici je takodjer nadjen jedan takav sličan predmet, a Vasić ga smatra ukrasnim predmetom. U Vinči su nadjena dva takva predmeta, te ih tu Vasić ubraja u »amajlije odnosno votivne figure u užem smislu«, što sigurno nije ispravno.

Posebnu pažnju zaslužuje ulomak *glinenog predmeta sa spiralnom dekoracijom* (tabla VI/1). Ulomak pripada jednom velikom glinenom predmetu od sasvim proste gline. Unutrašnja je strana pomalo konkavna i glatka, dok je na vanjskoj strani u visokom reljefu prikazana pravilna, plastična spirala. Drugi jedan veliki ulomak, takodjer od veoma proste i nepročišćene gline, vjerojatno pripada sličnom ili možda čak i istom predmetu (sl. 2 e u tekstu). Ulomak je visok 16,5 cm, dugačak 18,5 cm, a debeo 10,5 cm. On predstavlja gornji rub jednog predmeta, koji na jednoj svojoj površini ima urezanu spiralu (ili možda koncentrične kružnice: ne može se točno odrediti, budući da je ulomak oštećen). Jedan slični glineni ulomak nadjen je u Vinči u dubini od 4,9 cm. Donja mu je površina neravna i sivocrno ispaljena, dok su na gornjoj površini, koja je crveno ispaljena, izvedena spiralna udubljenja.

²⁴ Vinča II, Beograd 1936, sl. 195. i str. 101 s.

Vasić¹⁴ odbija mogućnost, da bi taj ulomak mogao predstavljati dio jedne posude ili da bi činio dio oplate nekog groba. Nasuprot tome on donosi pretpostavku, da bi ta ploča mogla biti tabla za igru figurama. Ta njegova pretpostavka, kao i uopće pretpostavka o postojanju table za igru s figurama čini mi se odviše smionom. Meni se čini jedna druga mogućnost vjerojatnijom. Na Vučedolu je nadjen u jednom podrumu u dubini od 4,40 m jedan veliki glineni predmet, koji napadno podsjeća na kretske »horn of consecration«: debela osnovica produžuje se na svojim kraćim stranama okomito u vis u obliku širokih rogova. Vjerojatno je, da je i taj vučedolski predmet, kao i slični kretske predmeti, služio u kultne svrhe. Kormadinski glineni ulomak predmeta nepoznate namjene sasvim je sličan širokim rogovima vučedolskog »horn of consecration«, samo što vučedolski predmet nije ornamentiran, dok ovaj naš ima urezanu spiralu (odnosno koncentrične krugove). S druge strane u sojenicama u Donjoj Dolini nadjeni su kućni žrtvenici, kako to Truhelka misli,¹⁵ koji imaju čudan oblik. Ti žrtvenici imaju oblik glinene zdjele, koja je na pročelju ornamentirana svastikama i meandrastim motivima. Na gornjem rubu te zdjele nalazi se glineni nastavak, sastavljen od jedne vodoravne dulje i jedne kraće okomite cijevi, koja je postavljena okomito u sredini spomenute vodoravne šuplje cijevi. To je normalan oblik donjodolinskih kućnih žrtvenika. Kod kuća, koje su bile podignute iznad grobova, ti su žrtvenici imali rupama prošupljeno dno, a ispod njega glineni široki lijevak s rupom u sredini, koja ide sve do ispod podnice sojenice: ti su žrtvenici bili određeni za libacije. Kako smo spomenuli, tu žrtvenici imaju kao ukras plastične svastike i meandraste motive. Kod našeg ulomka (tabla VI/1) nema tih motiva, ali je mjesto njih plastična spirala. Promotivši ove analogije, možemo s dosta velikim postotkom vjerojatnosti reći, da i naši kormadinski ulomci, kao i onaj iz Vinče potječu s jednog kućnog ognjišta-žrtvenika, odnosno da su predmeti, kojih su dijelovi ovi naši ulomci, služili u kultne svrhe.

¹⁵ Truhelka, Studije o podrijetlu, Zagreb 1941., str. 102 s.

V.

Osvrnut ćemo se sada na keramiku u užem smislu tj. na *glineno posudje*, otkopano na Kormadinu. Oblici posudja, koje se ovdje javlja, tipično je najvećim svojim dijelom za (po Menghinu¹⁶) južnovrpčasto-keramičku kulturu, koja obuhvata nekoliko skupina: nalaze skupine Sava-Temes nalazimo na području Slavonije i Banata, nalazi bosanske skupine najizrazitiji su u butmirskom nalazištu, dok predmeti s nalazišta treće skupine, Jablanice, odgovaraju otprilike Vinči II. Kormadinski nalazi odgovaraju uglavnom jablaničkoj skupini. Zato je možda i prihvatljivija podjela, što ju je predložio Jenny, o kojoj će, međjutim, kasnije biti više govora.

Kao tipični oblici dolaze ovdje u prvom redu *velike plitke tave* (tabla I/4, II/4). One su od sasvim proste i nepročišćene gline, te pripadaju gruboj keramici za kuhinjsku upotrebu. Stijenke su debele i ukošene tako, da je dno u promjeru samo nešto manje od promjera otvora. Stijenke su u odnosu spram veličine tave dosta niske. Na vanjskoj strani stijenke nalaze se vodoravni prihvatni u obliku ispupčenja, a koji se puta uz rub tave nalazi i izljevak. Takvu tavu nalazimo i u Jablanici,¹⁷ a više je primjeraka nadjeno i u Vinči.¹⁸ Ovdje one dolaze u dubini od 8,7 do 3,48 m.

Inačica tog oblika je okrugla zdjela od sasvim grube gline s dosta visokim stijenkama, s uvučenim rubom na otvoru, s plastično ispupčenim prihvataima i izljevkom na samom rubu otvora. Gornji rub može biti više ili manje uvučen, te tako tvori manji ili veći otvor. Slične zdjele nalazimo u Jablanici,¹⁹ a i u Vinči,²⁰ gdje dolazi u dubini od 2,96 m.

Nešto bolje pročišćenu glinu imaju *visoke lijevkaste zdjele* (tabla I/1). Stijenke su visoke i još uvijek dosta debele, ali ipak tanje od gore spomenutih tava. Kod naše zdjele stijenke ne idu sasvim ravno, nego su nešto zaobljene, no dno je u promjeru još uvijek mnogo uže od otvora. Na njima se bliže

¹⁶ Menghin, Weltgeschichte der Steinzeit, Wien 1931., str. 371 s.

¹⁷ na pr. Jablanica fig. 109.

¹⁸ na pr. Vinča IV, Beograd 1936., sl. 37, 46, 99, 115, 168.

¹⁹ na pr. Jablanica fig. 108.

²⁰ Vinča IV, str. 42., No. 1428.

otvoru nalaze raznoliki prihvati u obliku jačih ili slabijih ispupčenja, no nikada ne dolaze probušene drške ili ušice. Javlja se, međutim, i čisti lijevkasti oblik takvih visokih zdjela, gdje stijenke idu sasvim ravno, a ne zaobljeno. Inačica takve lijevkaste zdjele nastaje, kad se vrat počinje posebno naglašavati i odijeljivati od trbuha (tabla III/4). Onda nastaje nešto jače profilirana lijevkasta zdjela s ispupčenjima kao prihvataima i gotovo plastički odijeljenim vratom od trbuha.

Sl. 3

Kod takvih je zdjela glina već daleko finija i pročišćenija, a površina se mehanički glača. Kod trećeg tipa tih zdjela (tabla I/2) nasadjen je na samu lijevkastu zdjelu jedan okomiti valjčasti vrat. I kod tih je zdjela glina pročišćena i dobro ugláčana, a na ramenima se nalaze ispupčeni prihvati. Jedan primjerak drugog tipa takve zdjele poznam iz Jablanice,²¹ a iz Vinče imamo dosta sličnih primjeraka, stratigrafski određjenih. Ovdje je tipološki najstariji primjerak onaj, što smo ga mi naveli kao treći tip,²² a nadjen je u zemunici. Razlika od naše zdjele je samo u tome, što je vrat nešto malo ukošen, a ne okomit, kao kod naše zdjele. U Vinči se onda od 7,5 m na više javljaju lijevkaste zdjele, koje smo mi označili kao

²¹ Jablanica fig. 112.

²² na pr. Vinča IV, sl. 11.

tip prvi i drugi.²³ Javljaaju se u većoj mjeri otprilike do dubine od 4,1 m. Jedan rijetki primjerak nadjen je u dubini od 1,6 m, samo što je njegov obod ponešto sužen.

Isti, samo plitki, lijevkasti oblik imaju i kormadinski *tanjuri* (tabla I/3). Stijenke su im dosta debele, glina nešto bolje pročišćena. Oni se od lijevkaste zdjele zapravo ni ne razlikuju po obliku, nego samo dimenzijama. Ti tanjuri nemaju nikakve drške ni prihvata, samo jedan primjerak ima na stijenci jače ispupčenje kao prihvata. Vanjska im je površina mehanički glačana. U Vinči nalazimo takvih tanjura kroz mnogo slojeva,²⁴ počevši otprilike od 8,4 m, pa sve do otprilike 3,5 m.

U velikom su broju nadjene na Kormadinu *kalotaste kupe* u raznim inačicama (tabla II/3, IV/4). One mogu imati ili čisti kalotasti oblik ili je opet gornji rub kupe uvučen prema unutra, pa tu može doći na trbuhu do jače, odnosno slabije profilacije ili je konačno kod trećeg tipa na donji, kalotasti dio nasadjen okomiti, valjčasti vrat tako, da rub posude nije više uvučen unutra. Sve su te kupe napravljene od fino pročišćene gline, stijenske su im sasvim tanke (oko 3 mm), glina je redovito žutkastocrvenkaste, odnosno sive boje, a vanjska je površina redovito mehanički glačana. U Vinči²⁵ nailazimo i na takvo fino, stolno posudje, koje se ovdje, međjutim, javlja veoma kasno. Nalazimo ga od dubine 4,1 m do 2,0 m. Jablanica, koja odgovara Vinči II, uopće ne poznaje takve kupe. Prema tome će te kupe na Kormadinu odgovarati takodjer najmlađem neolitičkom sloju.

Rijetko se javljaju *visoke amfore* s tri vodoravno probušene prstenaste drške (tabla III/1). Glina je dosta gruba, stijenske su debele, a boja je žutkasto-crvena. Vrat je relativno dosta kratak i uzak, dok je trbuh veoma jak. U Vinči²⁶ nadjen je velik broj amfora, koje pokazuju raznolike oblike i inačice. Neke od njih imaju na trbuhu, kao i naše kormadinske, tri okomite prstenaste drške, dok ih druge imaju po dvije ili

²³ na pr. Vinča IV, sl. 101.

²⁴ na pr. Vinča IV, sl. 36, 45 a, 45 b, 68 a, 68 b, 68 c, 102, 125 a, 125 b.

²⁵ na pr. Vinča IV, sl. 108, 180, 181, 191 a, 191 b, 191 c, 191 d; Vinča II, sl. 362.

²⁶ na pr. Vinča IV, sl. 77, 100 a, 100 b, 170.

četiri. Takve amfore nalazimo u Vinči u dubini od 7,6 m, pa sve do dubine od 4,1 m.

Od *manjih lonaca* imamo s Kormadina jedan zanimljivi oblik (tabla III/5). Stijenke su od relativno dobre gline i dosta su tanke. Na rubu otvora glina je na tri mjesta upolje izvrnuta u obliku krpa: tako oblikovani rub služi kao izljevak.

Poseban oblik pokazuje *veliki lonac* (tabla II/5). Glina je nešto bolja, crvenkaste boje. Lonac je trbušast, gornji mu je dio nešto uvučen, dok je vrat i rub otvora opet izvučen upolje. Na trbuhu se, jedna nasuprot druge, nalaze dvije vodoravno prošupljene drške, koje na svom gornjem kraju imaju kosa plosnata produljenja. Sličan oblik, samo jasnije profiliran i s višim vratom, te običnim prstenastim drškama, nadjen je u Vinči²⁷ u dubini od 8,4 m.

Dva oštro profilirana *veća vrča*, što smo ih ovdje reproducirali, ne pripadaju više neolitiku, već prelaznom odnosno brončanom dobu. Jedan od njih (tabla IV/5) od fino pročišćene gline, crveno podložene, oštro je profiliran, te vjerojatno predstavlja prijelaz k brončanom dobu. Drugi (tabla IV/5) s oštrom profilacijom i rogolikim ispupčenjima na ramenima i plitkim kanelirama predstavlja već rijetku brončanodobnu keramiku Kormadina, kao što je to i mala posudica od tamnosive gline (tabla V/7) s oštrim ramenima.

Izniman je oblik neolitičkog vrča s kormadinskog nalazišta jedan ulomak (sl. 7 u tekstu) od tamnosive gline sa sjajno uglačanom vanjskom površinom. Trbuh je vrča jako naglašen, kratki je vrat u svom najvećem dijelu uvučen, a na rubu opet malo izvraćen upolje. Visina je ulomka 8,8 cm. Na najširem mjestu trbuha nalazi se jedno kružno, plosnato ispupčenje (promjera 2,4 cm), a oko njega su koncentrično nanizana četiri niza rupica. Takve rupice, koje su bile ispunjene bijelom masom, vidimo još i na drugom dijelu ulomka, samo se ne može odrediti, po kakvom su sustavu poredjane. Na trbuhu vrča, odmah ispod vrata, nalazimo mjestimice okomite, dosta široke i nepravilno vodjene kanelire.

Manji vrč napravljen je od prostije gline, a ima sličan oblik, kao i spomenuti lonac na tabli II/5. Razlika je jedino

²⁷ Vinča II, sl. 57.

u tome, što nema tako jako naglašeni trbuh (tabla III/2) i što su mu ušice drugačije. On ima, naime, na trbuhu tri jača ispupčenja, koja su vodoravno probušena.

Oblik ovih manjih vrčeva imaju i *manje glinene čaše*. Jedna od njih (tabla III/5) napravljena je od sasvim grube gline žutkaste boje, a na trbuhu ima dva ispupčenja (nastala utiskivanjem jabučica na prstima), koji služe kao prihvat. Sličnu čašu imamo i iz Jablanice.²⁸ Druga je čaša (tabla IV/2) daleko bolje i finije izrade. Površina joj je crveno podložena, a ornamenti (nizovi usporednih crta i kosih pojaseva, ispunjenih točkicama) su urezani i ispunjeni bijelom masom. Na trbuhu su dvije ušice u obliku rogolikih ispupčenja s vodoravnom rupom, a između njih polukuglasta ispupčenja, od kojih su dva neprobušena, a tri imaju vodoravne rupice. Treća čaša (tabla III/6) ima također crveno podloženu površinu, ali nema nikakve drške ni prihvata. Ona se svojim oblikom odvađa od gornjih čaša, te pokazuje oblik, koji nam je inače više poznat iz Butmira, gdje takve oblike nalazimo i kao dječje igračke,²⁹ da kasnije nadjemo isti oblik neobično bogato dekoriran i u većim razmjerima.³⁰ Slični, ali degenerirani oblik naći ćemo onda i u Vinči,³¹ samo što je ovdje dodan više ili manje valjčasti vrat i prihvat. Ta je posuda nadjena u dubini od 5,5 m.

Manje zdjelolike kupe pokazuju raznovrsne oblike. Prvi oblik predstavlja kalota s okomitim, dosta visokim obodom, koji je po svojoj sredini malo uvučen (tabla V/1). Kao ornament dolaze na pregibu oboda kružna udubljenja. Sličnu kupu imamo iz Butmira,³² a i Vinča poznaje taj oblik.³³ Sličan oblik pokazuje jedna druga mala zdjelolika kupa s Kormadina, samo što je kod nje obod još jače uvučen. Visoka je 5,6 cm. Glina je finija i dobro pročišćena, žutkaste boje, a stijenke su sasvim tanke. Na prelomu između trbuha i oboda

²⁸ Jablanica fig. 104.

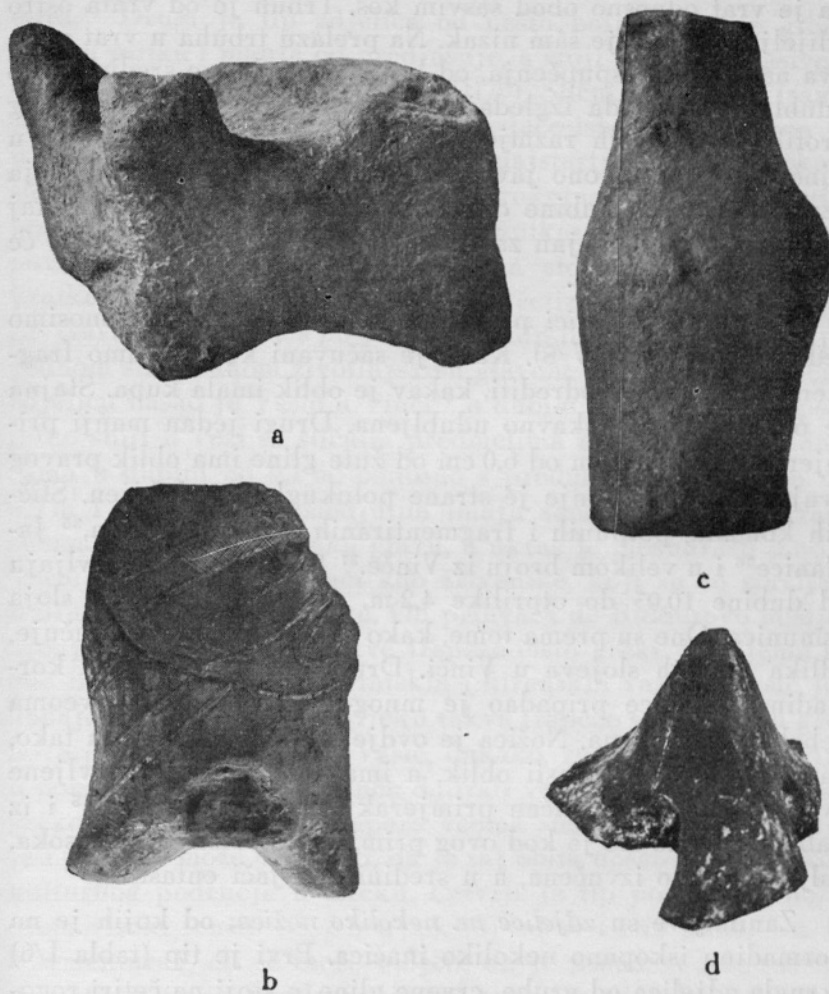
²⁹ Fiala-Hoernes, Die neolithische Station von Butmir, II. Theil, Wien 1898., fig. 17, 20, 21. — Butmir I, Taf. IV, 14.

³⁰ Butmir II, Taf. VI, 6.

³¹ Vinča II, sl. 58.

³² Butmir I, fig. 21.

³³ na pr. Vinča IV, sl. 69 a.

Sl. 4

dolaze kose kraće i plitke kanelire. Po kvaliteti gline i izradi spada ta kupa u skupinu velikih plosnatih kalotastih kupa, o kojima smo gore govorili, a koje se u Vinči javljaju u dubini otprilike od 4,1 m do 2,0 m. Treću vrstu zdjelolikih kupa predstavlja 5,9 cm visoka kupa od proste tamnosive gline. Površina je sasvim neravna. Oblik je gotovo bikoničan, budući

da je vrat odnosno obod sasvim kos. Trbuh je od vrata oštro odijeljen, a vrat je sâm nizak. Na prelazu trbuha u vrat stoje dva nasuprotna ispupčenja, od kojih je svako po sredini malo udubljeno tako, da izgledaju kao dva roga. Posudje sličnog profila samo većih razmjera nadjeno je u velikom broju u Vinči.³⁴ Ovdje se ono javlja od najvećih dubina tj. od sloja zemunica, pa do dubine otprilike od 4,7 m. Znači, da je i taj oblik posudja značajan za stariju keramiku Vinče. A tako će biti i s Kormadinom.

Kupama na nožici pripadaju ulomci, od kojih donosimo jednu sliku (tabla V/8). Kako je sačuvani komad samo fragmentiran, teško je odrediti, kakav je oblik imala kupa. Stajna je ploha ovdje konkavno udubljena. Drugi jedan manji primjerak s promjerom od 6,0 cm od žute gline ima oblik pravog krnjeg stošca. S donje je strane polukuglasto udubljen. Sličnih komada, potpunih i fragmentiranih ima iz Butmira,³⁵ Jablanice³⁶ i u velikom broju iz Vinče.³⁷ U Vinči se one javljaju od dubine 10,05 do otprilike 4,2 m, tj. već počevši od sloja zemunica. One su prema tome, kako to i Vasić sam zaključuje, odlika starijih slojeva u Vinči. Drugi jedan primjerak kormadinske nožice pripadao je mnogo većoj posudi s veoma debelim stijenkama. Nožica je ovdje konično udubljena tako, da ima gotovo valjčasti oblik, a ima nasuprotno postavljene dvije velike rupe. Sličan primjerak imamo iz Butmira³⁸ i iz Babske,³⁹ samo što je kod ovog primjerka nožica dosta visoka, dolje naširoko izvučena, a u sredini ima jači entasis.

Zanimljive su *zdjelice na nekoliko nožica*, od kojih je na Kormadinu iskopano nekoliko inačica. Prvi je tip (tabla I/6) okrugla zdjelica od grube, crvene gline, a stoji na četiri rogo-like nožice. Sličan primjerak poznajemo iz Seskla,⁴⁰ koji je crveno-bijelo bojadisan, pa jedan tamnosivi primjerak iz But-

³⁴ na pr. Vinča IV, sl. 11, 25, 35, 45, 56, 127 a, 129 b.

³⁵ Butmir II, Taf. VI, 10 i Butmir I, fig. 26, 27.

³⁶ Jablanica fig. 113.

³⁷ Vinča IV, sl. 61 a, 61 b, 117 a, str. 11, 47 i 82; Vinča II, sl. 50, 246 do 251 b.

³⁸ Butmir I, fig. 25.

³⁹ Die Burg Vučedol, sl. 72, 1 u tekstu.

mira.⁴¹ Drugi je tip zdjelica od nešto bolje sivkaste gline, sasvim plitka i manja od predjašnje, a stoji na četiri masivne, debele, valjčaste nožice (tabla VIII/5). Slični primjerak (samo što je kod njega zdjelica posebno i jače istaknuta) nadjen je u Vinči⁴² u dubini od 8,4 m, te u najstarijem, starčevačkom sloju Vučedola.⁴³ Treći je tip četverokutna zdjelica na četiri nožice (sl. 4 a u tekstu). Ona je od žutkaste gline, na gornjoj površini sasvim plitko udubljena, a stoji na četiri sasvim kratke, stožaste nožice. Zdjelica na četiri svoja gornja kuta završava naizmjenice s po jednim rogolikim ispupčenjem i s po jednom stiliziranom životinjskom glavom. Jednu sasvim sličnu zdjelicu našao je Vasić u Vinči⁴⁴ u dubini od 8,4 m. Ona apsolutno stoji u vezi sa sličnim predmetima nadjenim u zemunicama u dubini od 9,1 m, odnosno s predmetima iz dubine od 8,5 m i 7,4 m,⁴⁵ koji međjutim imaju samo na jednoj strani shematiziranu životinjsku glavu, a ukras je meandrasti motiv. Vasić te predmete tumači kao žrtvenike, koji su se stavljali u hramove, ali i u grobove. On prihvaća de Ridderovo mišljenje, po kome je oblik takve trapeze čisto grčki. Po njemu se one izradjuju u doba korintskih i kirenskih vaza, a Vasić još dodaje, da su se u 7. i 6. vijeku takve trapeze stavljale na grobove pokojnika na Teri. Vasić, dakako, zove sve te analogije u pomoć zato, da može Vinču datirati veoma kasno. Međjutim, grčko je porijeklo tih trapeza veoma sumnjivo. Vjerojatnije je i prije se može dopustiti, da je taj oblik došao s balkanskog kulturnog područja u Grčku. Četvrti je tip posude na nožicama visoki lončić (sl. 4 b u tekstu) od sivkaste gline. On je fragmentaran, ali se može vidjeti, da je posudica bila sasvim uska. Stoji na tri kratke valjčaste nožice, a stijenke se lončića dižu gotovo okomito. Ornamentiran je crtama, što se sijeku pod kosim kutem i kružnicama: ornamenta su urezani i onda ispunjeni bijelom masom. Jedna posuda sličnog oblika mogla

⁴⁰ Menghin, nav. dj., Taf. XXXVII, 17.

⁴¹ Butmir II, Taf. VII, 7.

⁴² Vinča IV, sl. 66 b.

⁴³ Die Burg Vučedol, Taf. 19, 2, 3.

⁴⁴ Vinča II, sl. 329.

⁴⁵ Vinča II, sl. 41, 331, 332.

bi biti ona iz četvrtog trojanskog grada.⁴⁶ Peti je konačno tip (tabla II/2) od grube, sive gline. Zdjelica, koja je plitko udubljena, stoji na tri stožaste nožice. Na obodu zdjelice ima nekoliko plastičkih ispupčenja, a u sredini njezinoj stoji jedan kraći šuplji valjak, koji kao da je određen za svijeću. Vjerojatno je i ta posuda služila u kultne svrhe.

Od drugih oblika posuda zanimljiv je ulomak od tamnosive gline (sl. 5 a u tekstu), koji je pripadao jednom krnje-stožastom loncu. Ulomak je visok 10,7 cm. Na dnu se vide s vanjske strane rogožasti otisci. Stijenka je lonca okomito prošupljena s nekoliko nizova rupica. Sličnih je posuda nadjeno u Vinči⁴⁷ u slojevima od 8,5 m do 4,0 m tj. one pripadaju starijim slojevima u Vinči. Vasić ih smatra cjedilima, uspoređujući ih s grčkim cjedilima sličnog oblika za cijedjenje ulja, vina i drugih tekućina. Vjerojatno, da su ti predmeti i doista *cjedila*.

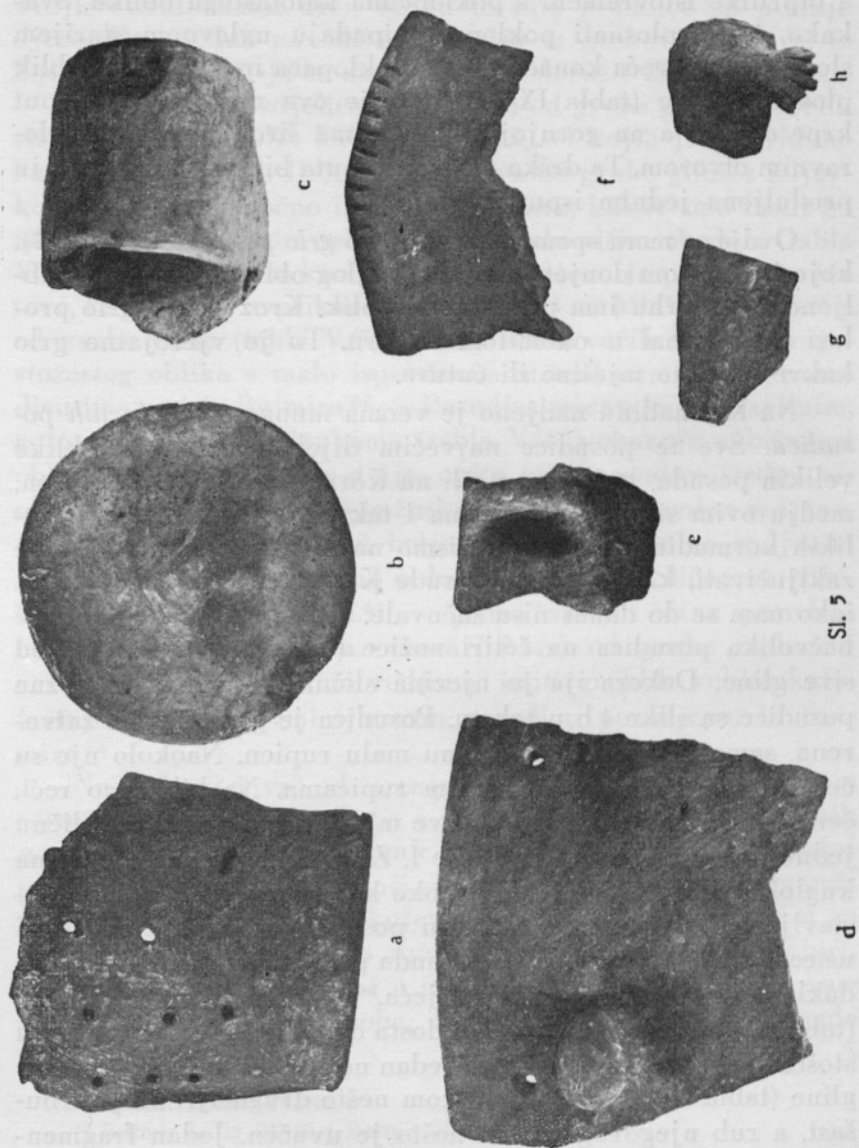
Kod *poklopaca* spomenut ćemo nekoliko raznih oblika, koji se javljaju ovdje na Kormadinu. Prvi je oblik (tabla I/5) polukuglast, na vrhu ima ispupčenje, koje ima vodoravnu rupu, a po površini poklopca nalazimo nizove rupica. Iz Butmira imamo jedan slični predmet,⁴⁸ samo što ovaj na vrhu nema prihvata, nego jedan oširoki otvor. Fiala taj predmet smatra cjedilom. Sličnog su oblika i dva poklopca iz Butmira, koji na vrhu imaju valjčast priхват, ali po površini nemaju rupica. Ovome sličan poklopac (dakle, bez rupica ali s prihvatom, koji ima rupu) nadjen je i u brončanodobnim sojenicama u Ripču. Gavazzi⁴⁹ uspoređuje taj poklopac sa sličnim predmetima, koji se još i danas po hrvatskim seljačkim gospodarstvima upotrebljavaju: to su tzv. pekve, koje se ugriju i stavljaju na jelo, koje se treba ispeći; na tu pekvu dolazi žeravka i pepeo, dok se samo jelo stavlja na očišćeno otvoreno ognjište. Drugi oblik kormadinskih poklopaca jesu okrugli pločasti poklopci. Oni mogu imati na sredini čepoliki prihvat (tabla VIII/6) ili imaju prstenastu dršku (sl. 5 b u tekstu). Takav se

⁴⁶ Schliemann, Ilios, Leipzig 1881., str. 596., Nr. 1053.

⁴⁷ Vinča IV, sl. 19, 38, 38 a, 38 b, 87 a, 87 b.

⁴⁸ Butmir II, fig. 40—42.

⁴⁹ Etnografski sastav, u Zemljopis Hrvatske, Obći dio, drugi svezak, Zagreb 1942., str. 651. i tabla VIII, 1.

poklopac javlja i u Vinči⁵⁰ u dubini od 3,6 m. U Vinči su takvi poklopci stratigrafski mlađi od poklopaca u obliku šljema, a otprilike istovremeni s poklopcima kalotastoga oblika. Svakako, i ovi plosnati poklopci pripadaju uglavnom starijem sloju Vinče. Treća konačno vrsta poklopaca ima također oblik plosnate ploče (tabla IX/1), samo je ova nepravilnog poput krpe oblika, a na gornjoj površini ima široku dršku s vodoravnim otvorom. Ta drška može koji puta biti na jednom kraju produljena jednim ispupčenjem.

Ovdje se mora spomenuti i *glineno grlo posude* (tabla IX/7), koje je na svom donjem kraju okruglog oblika i kružno udubljeno, a na vrhu ima prizmatični oblik. Kroz čitavo grlo prolazi uski kanal u okomitom smjeru. To je vjerojatno grlo kakve kožnate mješine ili čuture.

Na Kormadinu nadjeno je veoma mnogo *minijaturnih posudica*. Sve te posudice najvećim dijelom imitiraju oblike velikih posuda, koje smo našli na Kormadinu. Ima, međutim, među ovim sitnim posudicama i takvih oblika, koje kod velikih kormadinskih posuda nismo našli. Prema tome možemo zaključivati, kakve su još posude Kormadinci upotrebljavali, iako nam se do danas nisu sačuvale. Takva jedna posudica je bačvolika posudica na četiri nožice (tabla IV/1). Ona je od sive gline. Dekoracija je njeziná slična dekoraciji tronožne posudice sa slike 4 b u tekstu. Posudica je gore sasvim zatvorena, samo u sredini ima jednu malu rupicu. Naokolo nje su četiri ispupčenja s vodoravnim rupicama. Ne bih znao reći, čemu je služio veliki uzorak ove minijaturne posudice. Sličnu jednu posudu imamo i iz Troje I. Za razliku od naše, ona ima kuglolički oblik. Gore je otvor, oko kojega su koncentrično postavljene četiri rupe. Po obodu posude postavljene su četiri ušice, vertikalno probušene. Posuda pada u rano metalno doba, dakle u prvu polovinu 3. tisućljeća.^{50a} — Mali ljevčasti lončić (tabla V/6) ima sprijeda jedan dosta dugačak izljevnik u obliku stošca. Taj sitni lončić imitira jedan nešto veći lončić od crvene gline (tabla II/1), koji je oblikom nešto drugačiji: on je trbušast, a rub njegovog otvora nešto je uvučen. Jedan fragmen-

⁵⁰ Vinča IV, str. 112., No. 1450.

^{50a} Hoernes-Menghin, nav. dj. str. 250, sl. 2.

tarni lončić od sive gline (tabla IX/4) nadjen je također na Kormadinu. Sličan je lončić nadjen i u trećem naselju u Troji.⁵¹ Schliemann drži, da su to bile posudice za pisanje djece. On ujedno navodi i analogije iz grobova s Cipra, iz Egipta i s Rodosa. Ja se ne bih mogao složiti s tim mišljenjem. — Mala kalotasta zdjelica (tabla V/2) od grube gline i debelih stijenki imitira oblik kalotastih kupa, od kojih jednu vidimo na primjer na tabli II/3. — Sitna tava od grube gline s izljevkom (tabla IV/6) točno imitira oblik tave, kakav smo imali na tabli II/4. — Jednako tako i tava s malo višim obodom (tabla V/10) i ispupčenjem kao prihvatom radjena je po uzoru veće tave, kakva nam je prikazana na tabli I/4. — Minijturni lončić od grube gline (tabla V/3) imitira oblik većih lonaca krnježastog oblika s malo ispupčenim stijenkama. Sličnu posudicu imamo i iz Butmira.⁵² — Posudica sa sasvim nepravilnim, gotovo okomitim stijenkama (tabla V/4) pokazuje uobičajeni oblik zdjele, dok druge dvije, nešto više, posudice (jedna visoka 3,2 cm od sasvim proste žutkaste gline, nepravilno radjena, a druga 2,6 cm visoka od bolje gline i s pravilno radjenim stijenkama) imaju konično položene stijenke. Slične su zdjelice nadjene u Butmiru.⁵³ — Jedna sasvim sitna posudica (visine 1,5 cm, promjera otvora 3,2 cm) od grube žutkasto-crvene gline, nepravilno radjena, imitira oblik velike kalotaste kupe. Sličnu minijturnu posudicu poznajemo iz Butmira.⁵⁴

Nešto je veći vrč od tamnosive gline (tabla V/5) s vratom oštro odijeljenim od trbuha i izljevkom na prelomu. Sličnih posuda nadjeno je i u Jablanici⁵⁵ i u Vinči.⁵⁶ Najsličnija našoj posudici iskopana je u Vinči u dubini od 3,6 m. Vasić tumači te posudice kao žižke, u kojem bi slučaju izljevak služio za provlačenje fitilja. On to tumači i potkrepljuje pokazajući, kako su žižci postojali već u minojsko doba na Kreti, a i kasnije u grčko arhaisko doba. Tumačenje značenja te posude

⁵¹ Ilions, str. 454., Nr. 447.

⁵² Butmir I, Taf. IV, 13.

⁵³ Butmir I, fig. 22, 23 i Butmir II, fig. 14.

⁵⁴ Butmir II, fig. 13, 14.

⁵⁵ Jablanica, fig. 106.

⁵⁶ Vinča IV, sl. 196 b.

kod Vasića, jasno, odviše je nategnuto. — Sasvim sitna, od crvene gline nepravilno izradjena trbušasta posudica (tabla V/9) ima na vratu dvije dosta široke rupe, koje su kod velikih uzoraka sigurno služile za nošenje. — Prva od njih (sl. 4 c u tekstu) visoka je 6,8 cm, od žutkaste gline. Ona je nepravilnog, bikoničnog oblika s okruglom stajnom plohom i uskim otvorom na vratu. Druga je visoka 6,9 cm, od sivkaste gline, s vanjske strane uglačane. Ima sasvim nepravilan oblik visoke amfore s kratkim vratom, koso nasadjenim. Usred vrata je široki otvor. Vrat su nekada s trbuhom spajale dvije nasuprotne prstenaste drške, koje su danas otkinute. Treća amforica (sl. 6 u tekstu) visoka je 6,6 cm, promjer trbuha iznosi 3,4 cm. Ona je od žutkaste gline. Oblik je bikoničan i to takav, da je svaki od nasuprotno stojećih krnjih stožaca u sredini dosta uleknut, a onda na kraju opet ispučen. Donji dio amforice svršava u obliku okrugle stajne plohe, dok gornji kraj ima oblik četverostrane prizme, tj. ima na četiri strane ispučenja. U sredini vrata nalazi se širi otvor, dok su dva nasuprotna ispučenja na vrhu vrata probušena po jednom okomitom rupom, a ramena su takodjer na dva nasuprotna mjesta okomito probušena. Amfora sličnog oblika samo velikih dimenzija nadjeno je i u Vinči.⁵⁷ Jedan je primjerak iz zemunica, dok su druga dva, takodjer oštro profilirana, jedan iz dubine 8,5 cm, a drugi 6,8 cm.

Spominjali smo već i dosada razne oblike *prihvata*, *ušica* i *drški*, koje nalazimo kod kormadinskih posuda. Da još jednom ponovimo i dodamo nekoliko novih oblika. Najčešća vrsta prihvata jesu prihvati u obliku stožastog odnosno stožastoplosnatog ispučenja (tabla I/2). Druga su vrsta stožasta ispučenja s obe strane utisnutim jagodicama prsta (tabla I/1). Treća vrsta ima oblik višeg ili nižeg čepa (slika 5 d u tekstu). Četvrta su vrsta prihvati u obliku valjčastog, okomito postavljenog slova L (tabla VIII/7). Peta su vrsta rogolika ispučenja, koso postavljena prema gore s oštrim rubovima i gore ravno odsječena (tabla IV/3). Šestu konačno vrstu prihvata čine široki plosnati vodoravni prihvati s dvije okomite rupe (tabla X/1). — I ušice imaju redovito oblik stožastog ispučenja, samo što je ovo

⁵⁷ Vinča II, sl. 97 a, 97 b, 344, 345.

vodoravno probušeno jednom rupicom (tabla III/2). Drugi oblik ušice je plosnati četverokut (tabla IV/2), koji u dva svoja kuta svršava rogolikim ispupčenjem. — Drške pokazuju veoma raznolike oblike. Prva su vrsta drške u obliku širokog, plosnatog pojasa (slika 5 c u tekstu). Druga vrsta, koja češće dolazi, jesu okomite prstenaste drške (slika 5 e u tekstu: ulomak pripada jednom malom vrču od sive, finije gline; na vratu su vodoravne kanelire, a na trbuhu uz plastična ispupčenja još i kose kanelire). Treća su vrsta široke, prstenaste drške sa šiljastim stožastim nastavkom na gornjem kraju (slika 4 d u tekstu). Četvrta su vrsta prstenaste drške s čepolikim odnosno valjčastim nastavkom na vrhu (tabla IX/2). Peta su vrsta prstenaste drške s plosnatim zaobljeno-četverokutnim nastavkom na vrhu (tabla II/5). Šesta je, konačno, vrsta drška, koja čini punu kružnicu, dosta je debela i s vanjske strane po dužini kanelirana (tabla IX/8).

Nožice posuda takodjer smo već spominjali kod opisa pojedinih posuda. Prva vrsta je velika nožica oblika pješćane ure, masivna, s donje strane nešto konkavna: iz nje raste izravno kupa (tabla V/8). Druga vrsta je velika, masivna valjčasta nožica, s donje strane konkavna, a na dva suprotna kraja ima po jednu veliku rupu. Treća vrsta jesu male valjčaste nožice, kojih ima redovito tri ili četiri (tabla VIII/5). Četvrta vrsta jesu male stožaste nožice (tabla I/6). Peta je, konačno, vrsta nožica oblikovana poput malog plosnatog stopala s pet jasno izdiferensiranih prsti (slika 5 h u tekstu).

VI.

Dekoracija, koja se na Kormadinu javlja u veoma maloj mjeri, pripada raznolikim tehnikama.

U prvom redu dolaze *oštrim šiljkom urezani ornament*i. Ti su ornament i vjerojatno urezivani u glinu, nakon što se je ova prije paljenja osušila. Primjer takvog ornamenta imamo, recimo, kod jedne glinene figure (tabla VII/1) i kod jedne minijature posudice (tabla IV/1).

Zatim imamo *oštrim šiljkom urezane i inkrustirane ornament*e. Takva je tehnika primijenjana na pr. kod posudice tabla IV/2, gdje su urezani ornament i bili ispunjeni bijelom

masom, žuto bojadisanom ili kod tronožne posudice sl. 4 b u tekstu, gdje je inkrustaciona masa bila bijela.

Ornamenti nadalje mogu biti jednim *širim predmetom u glini udubljeni* i to, dok se glina još nije osušila. Kao primjer takve tehnike navodim figuru s table VI/3, gdje su ovako udubljene dosta dugačke, široke crte i posudicu sl. 5 g u tekstu, gdje su na prijelazu vrata u trbuh udubljeni krugovi.

Kod nekoliko posuda na vanjskoj površini dna nalazimo neke vrste *rogožinastog otiska* (tabla X/4), odnosno kako ga Janšak⁵⁸ naziva, sačolikog ornamenta. On redovito pokriva čitavu površinu dna.

Pojedinačno dolazi i *rovašeni ornament* (sl. 5 f u tekstu). Na našem primjeru vidimo kod jedne posude na pregibu vrata u trbuh jedno dugoljasto ispupčenje, koje je okomito naročeno.

Sasvim iznimno dolazi na jednom ulomku posude s okomitim stijenkama *gajtanski ornament* (tabla X/2). Ovdje su u svježju glinu utisnuta po tri usporedna vodoravna gajtana.

Konačno još dolazi kod finijih posuda i *plitko kaneliranje* (tabla X/3). Ono nalazimo najčešće na ramenima plitkih zdjelica. Kanelire su ovdje kose, usporedne i dosta pravilne. Kanelire na sl. 7 u tekstu više su okomite i ne teku u ravnoj crti.

Osim linearne nalazimo na gdjekojjoj posudi i *plastičnu dekoraciju*. Ovdje, dakako, ne mislimo na prihvate, ušice i drške, koje u širem značenju te riječi spadaju takodjer u plastičnu dekoraciju posuda. Kao tri primjera te plastične dekoracije navest ćemo u prvom redu rub posude s table IX/5. Ovdje vidimo na gornjem rubu posude dva plosnata, rogolika ispupčenja. Slični primjerak imamo i s Vučedola,⁵⁹ gdje se on javlja unutar badenskog sloja. Drugi primjerak plastične dekoracije imamo na ulomku posude s table X/5. Ovdje vidimo na ulomku posudice od bolje sivkaste gline jedan kraći vodoravni plastični pojas, valovito oblikovan, u srednjem svom dijelu deblji, na krajevima tanji: na sredini tog valovitog pojasa okomito je postavljeno jače trokutasto ispupčenje. Na ulomku malog vrča na sl. 5 e u tekstu imamo treći primjerak plastične dekoracije.

⁵⁸ Staré osídlenie Slovenska, Turčiansky Sv. Martin 1938.

⁵⁹ Die Burg Vučedol, tabla XXIV, 3.

Tu na prijelazu vrata u trbuh na najširem mjestu vidimo jedno valjčasto ispupčenje, koje ovdje uz kanelire nema nikakvu drugu, nego dekorativnu funkciju.

Urezani odnosno udubljeni ornamenti pripadaju uglavnom vrpčasto-keramičnoj dekoraciji. Na glineroj figuri tabla VII/1 urezan je na suknji (uz spolni trokut) ornament meandrastih kuka. U Vinči se meandrasti motivi javljaju prije spiralnih.⁶⁰ Oni ovdje dolaze već u najdubljim slojevima tj. već u sloju zemunica, ali su i u kasnijim slojevima veoma česti. U najmladjim su slojevima veoma rijetki.⁶¹ Na jednom, ovdje neobjelodanjenom kormandinskom ulomku posude od sive gline s debelim stijenka nalazimo spiralnu dekoraciju, gdje je međuprostor spirale ispunjen dubokim okruglim rupama; takve su rupe rasporedjene po pojasevima, odijeljenim jedni od drugih vodoravnim crtama, i drugdje po stijenka te posude. Diskretno i nenaglašeno nalazimo motiv spirale na jednom mjestu i kod sjedeće figure na tabli VII/2. U Vinči se spirala javlja kasnije od meandra, a značajna je kao i meandar uglavnom za sred. slojeve u Vinči, a u najmladjim slojevima sasvim rijetka.

Kod već spomenute figure na tabli VII/2 dekoracija se sastoji od pojaseva s ubodenim točkicama, od pojaseva kosih crtica, zatim od okomitih pojaseva, kod kojih se nizovi usporodnih crtica izmjenjuju s prugama, ispunjenim vodoravnim i okomitim crticama. Kod jedne stojeće figure suknja je označena dugačkim kosim crtama, dok na gornjem dijelu imamo pojedinačne ornamente u obliku slova V. Kod druge je opet figure suknja naglašena ornamentom šahovske ploče, samo što se ovdje nikako ne razlikuju tamna od svijetlih polja. Veći broj figura ornamentiran je prelomljenim crtama, koje tvore tupe kuteve. Jedna je figura po čitavoj svojoj površini ornamentirana pojasevima, koji su ispunjeni kraćim i gustije odnosno dužim i rjeđe poredanim usporednim crtama.

Sl. 6

⁶⁰ Vinča II, str. 173 ss.

⁶¹ Jedan takav rijetki primjerak je i meandar na suknji jedne ženske figure Vinča I, sl. 141.

Mala posudica tabla IV/2, podijeljena je s tri niza od po tri usporedne crte u dva široka polja, na kojima se izmjenjuju prazni pojasevi s pojasevima, koji nose nizove ubodenih rupica. Bačvolika posudica na tabli IV/1 ornamentirana je po čitavoj svojoj površini kosim usporednim crtama, koje su prekinute drugim nizom usporednih crta tako, da se ti nizovi sijeku gotovo pod pravim kutem. Tronožna posudica na sl. 4 b u tekstu ornamentirana je s jedne strane spiralama (ili koncentričnim krugovima?), a s druge strane kosim crtama, odnosno crtama, koje se savijaju gotovo pod pravim kutem (poput slova L), samo što je donji, vodoravni krak lučno zaobljen. Nekoliko ulomaka plitkih posuda s unutra uvrnutim rubom (tabla IX/3) nosi kao ornamentat nizove od po četiri urezane usporedne crte.

Kanelirana posuda sa sl. 7 u tekstu nosi na trбуhu jedno kružno plosnato ispupčenje, a oko njega četiri koncentrična niza dubokih i velikih rupa. Konačno se na jednom ulomku posude javlja kao ornamentat u glini utisnuti gajtan (tabla X/2).

VII.

Kod kormadinske keramike možemo razlikovati nekoliko slojeva, koji se međusobno razlikuju i načinom dekoracije, a isto tako i kronološki.

Vremenski je najmladja brončanodobna keramika, od koje vidimo najizrazitiji primjerak na tabli IV/5. Spomenuli smo već naprijed, da ova posuda i nešto malo drugih ostataka brončanog doba čine samo slučajne nalaze ovdje na Kormadinu. Kormadin je samo neolitičko naselje i nikad više iza neolitika nije bilo ovdje trajnog naseljivanja. Gore objelodanjena posuda je tipični primjerak keramike s rogovima (tzv. Buckelkeramik). Ta keramika u svojoj razvijenoj fazi nosi oko rogolikog ispupčenja često polukružne, koncentrične kanelire. Nalazimo je na jednom širokom području⁶² Češke, Moravske, Donje Austrije, Madjarske, Hrvatske, te na čitavom području lužičke kulture. Taj se tip posudja održava još i u rano željezno doba, gdje su ispupčenja rogoliko oblikovana i okomito postav-

⁶² Ebert, Reallexikon II., str. 199., s. v. Buckelkeramik.

ljena, te nisu s unutrašnje strane upolje iskucana. To se osobito lijepo vidi kod hallstattskog posudja u Češkoj i Madjarskoj. Ta se konzervativnost osobito jasno uočava u rano željezno doba u istočnoj provinciji Madjarske.⁶³ Naša brončanodobna posuda stoji najbliže toj madjarskoj keramici, a jedna i druga imaju analogija u šestom naselju u Troji.⁶⁴ Analogije tih trojanskih posuda s madjarskom naglašava i H. Schmidt. Vjerojatno je, da i naša posuda pada u III. odnosno IV. brončanodobnu periodu Madjarske t.j u Tompinu periodu Tószeg C i Tószeg D, koje apsolutno datiramo otprilike oko 1400 do 900.

Kronološki i stratigrafski nakon nje dolaze oni keramički oblici, koji su reproducirani na tabli IV/3 i 4, te II/3. To su zdjelice, odnosno kalotaste kupe od žutkaste i crvenkaste gline, s tankim stijenkama i uglačenom vanjskom površinom ili lonac od isto takve gline i tehničke izradbe. Tome još pridolazi nešto sličnih ulomaka, koji su jako profilirani. Jedan takav primjerak (tabla X/3) je od sive gline s plitkim kanelirima, a od neobjelodanjenih ulomaka spominjem jedan ulomak bez kanelira, ali s jakom profilacijom. Spomenuli smo, da na slične oblike kalotastih kupa nailazimo u Vinči u najmladjim slojevima tj. uglavnom od 4 m na više. Znači, da su ti oblici stratigrafski i kronološki mlađi od srednjih slojeva u Vinči (Vinča II), koji odgovaraju Jablanici, odnosno Kormadinu. Jablanica te keramike ne poznaje s jednostavnog razloga, što je ta keramika mlađja od Vinče II. Na Vučedolu⁶⁵ je unutar badenskog sloja nadjena jedna sasvim slična kalotasta kupa, koje kvaliteta odgovara našim kupama: jedna je razlika, što joj je rub malo upolje izvrnut. Nije isključeno prema tome, da i te kormadinske posude pripadaju badenskoj keramici. Badenski kulturni sloj prethodi na Vučedolu tipičnoj vučedolskoj keramici tj. prethodi onome razdoblju, koji se po starijoj terminologiji naziva »bakrenim dobom«. Zato je i pogrješno, kad R. R. Schmidt badensku kulturu smatra brončanodobnom kulturom. Jednako tako i kalotaste kupe, slične kormadinskima, prethode u Vinči panonskoj keramici, te tako one i ovdje pokazuju, da

⁶³ Tompa, 25 Jahre Urgeschichtsforschung in Ungarn, u 24-25 Bericht der römisch-germanischen Kommission, 1934/35., str. 103.

⁶⁴ Ilios, na pr. Nr. 1369, 1374, 1375.

⁶⁵ Die Burg Vučedol, Taf. 23., 1.

padaju pod konac neolitika. Prema tome, već i po stratigrafskim analogijama, a takodjer i svojim oblicima (to vrijedi posebice za lonac na tabli IV/5) gornje kormadinske posude padat će pod konac neolitika.

Toj badenskoj kulturi morat ćemo onda pribrojiti i nešto drugog posudja, odnosno ulomaka posuda. Tako će ovamo ući i ulomak kaneliranog lonca sa sl. 7 u tekstu, zatim ulomak ma-

Sl. 7

lenog vrča s drškom, takodjer kaneliran sa sl. 5 e u tekstu, a vjerojatno i ulomak ruba posude s dva rogolika ispupčenja s table IX/5. Sličan ulomak, samo što taj ima tri rogolika ispupčenja i dekoraciju jednostavnih kosih ureza i točkica, imamo i s Vučedola, a nadjen je u badenskom sloju.⁶⁶ Istoj toj kulturi pripadat će i ulomci malih trbušastih lončića s visokim cilindričnim vratom i visokom drškom, kakvi su nadjeni ovdje na Kormadinu, a značajni su za badensku kulturu.⁶⁷ Schráníl,⁶⁸ kad govori o češkom i moravskom mladjem neolitiku, ubraja ovamo — unutar tzv. nordijske kulture — i kaneliranu keramiku, koja je po njemu južnog podrijetla, odnosno ona bi bila nastavak jugoistočne jordansmühlske kulture. Prema Tompi⁶⁹ u Madjarskoj ta kultura nije nastala i ne dolazi nikada samostalno, nego uvijek zajedno s kasnoneolitičkim i eneolitičkim kulturama. Ona se javlja pod konac kulture Potisja i prema tome označava i konac mladjeg neolitika. Isti je slučaj i u Vinči, dok na Vučedolu, kako smo već rekli, i na Sarvašu prethodi ta badenska kultura eneolitičkoj, vučedolskoj kul-

⁶⁶ nav. dj. Taf. 24., 3.

⁶⁷ nav. dj. Taf. 25., 7—11.

⁶⁸ Die Vorgeschichte Böhmens und Mährens, 1928., str. 59 ss.

⁶⁹ 25 Jahre, str. 48 s.

turi. Oslanjajući se, vjerojatno, na Schránila i Tompu (koji ne odbija mogućnost južnog podrijetla badenske kulture) zaključuje Schmidt, da je i hrvatsko, kao i srpsko podunavsko područje imalo važan udio kod oblikovanja badenske kulture, koju on smatra nordiziranom vrpčastom keramikom (Bandkeramik). Kronološki padala bi badenska kultura, na madjarskom području, u vrijeme nešto prije 2000.⁷⁰

Osamljen je ulomak posude s table X/2. Spomenuli smo, da je to primjerak s gajtanskim ukrasom (Schnurkeramik). Tu gajtansku keramiku nalazimo raširenu na jednom dosta širokom području od Ukrajine preko Pruske na Dansku i Nizozemsku, pa Rajnom do Švicarske, zatim do južne Njemačke, Moravske, Češke i Šleske.⁷¹ U Češkoj i Moravskoj, po Schránilu,⁷² nije nadjeno dosada nijedno čisto gajtansko-keramičko naselje: kadgod je takva keramika nadjena po naseljima, uvijek je pomiješana s drugom keramikom. Ona je po mišljenju Schránilovom došla ovamo sa sjeverozapada i nije posljedica jedne, nego više imigracija. U Madjarskoj ne nalazimo tragova gajtansko-keramičke kulture, a ni u Hrvatskoj. Ovaj je primjerak sasvim slučajni nalaz, koji je možebiti trgovinom došao u Srijem negdje iz Češke ili Moravske. Kronološki, po Tompi, pada gajtanska keramika iza badenske tj. u eneolitik, koji bi u Češkoj i Moravskoj padao nešto iza god. 2000.

Vremenski najstarija i najbogatija je na kormadinskom nalazištu tzv. slavonsko-srpska kultura. Spomenuli smo naprijed, da Menghin u svom djelu »Weltgeschichte der Steinzeit« južno-vrpčasto-keramičku kulturu dijeli na skupinu Sava-Temes (Slavonija), bosansku skupinu (Butmir) i srpsku skupinu (Jablanica). Prije toga je ispravnije uočio,⁷³ da se najstarija keramika doonda poznatih slavonskih nalazišta mora apsolutno povezati sa starijim slojem nalazišta u Vinči i Jablanici. Takvu

⁷⁰ Tompa, Die Bandkeramik in Ungarn, Archaeologia Hungarica, V—VI, Budapest 1929., str. 64.

⁷¹ Hoernes - Menghin, Urgeschichte der bildenden Kunst, Wien 1925., str. 318.

⁷² nav. dj. str. 73.

⁷³ Hoernes-Menghin, nav. dj. tabela na str. 774. i 786.

je onda diobu prihvatio J e n n y.⁷⁴ Vezanje starijih slavonskih i srpskih neolitičkih kultura u jednu podskupinu vrpčaste keramike je sasvim točno i opravdano. Točno je u izvjesnoj mjeri i njeno vezanje s moravsko-ugarskom Lengyel-keramikom, samo se toj vezi ne smije pridavati odviše velika važnost. Ta povezanost dovela je Menghina⁷⁵ čak do dileme, nije li se lengyelska keramika počela razvijati negdje na području Srbije ili Bosne, te bi prema tome njena pojava u Madjarskoj i Moravskoj bila već sekundarna. Veza s lengyelskom keramikom ipak nije tako uska, kako se to redovito kod pojedinih autora naglašava. Povezanost slavonsko-srpske neolitičke kulture s lengyelskom, kao i s butmirskom, sedmogradskom i bugarskom kulturom, postoji, ali se ona očituje otprilike onoliko, koliko i veza slavonsko-srpske kulture s egejskom, odnosno još bliže tesalskom kulturom. Ta je povezanost uvjetovana zemljopisnim položajem slavonskih i srpskih nalazišta, jer su se na tom području nužno morali križati pojedini uplivi i pojedine kulture: ta, ovuda su išli stari kulturni, trgovački i migracioni putevi.

Mislim, da se kod skupine Jablanica — Vinča II — Kormadin (tome moramo dodati još i Pločnik)⁷⁶ mora uvijek gledati na jedan relativno samostalni razvoj u odnosu spram drugih susjednih vrpčasto-keramičkih kulturnih skupina. Ova naša skupina pokazuje kod svih svojih nalazišta i identičnost u oblicima posuda, kao i u njihovoj dekoraciji i idoloplastici, te u oblicima kamenog i koštanog orudja, odnosno orudja od rogovlja. Dekoracija sama za sebe ne može se uzeti kao dokaz za bližu povezanost pojedinih naselja vrpčaste keramike, jer je ona na primer u svom sjevernom graničnom području jednaka dekoraciji užeg Podunavlja.⁷⁷ Isto je takav slučaj i s pojedinim oblicima posudja, kao i s ostalim inventarom pojedinih naselja. Tek kad naidjemo na identičnost oblika u čitavom inventaru, kao što je to slučaj kod Kormadina — Vinče II —

⁷⁴ Zur Gefäßdekoration des donauländischen Kulturkreises, MAG, Bd. LVIII, Heft I. und II., str. 73 ss.

⁷⁵ Hoernes-Menghin, nav. dj. str. 786.

⁷⁶ Grbić, Pločnik, Beograd 1929.

⁷⁷ Buttler, Die Bandkeramik in ihrem nordwestlichen Verbreitungsgebiet, Ansbach 1930.

Jablanice, kao najizrazitijih predstavnika te skupine, tek onda možemo govoriti o kulturnoj i etničkoj povezanosti pojedinih nalazišta.

Kormadinska kultura nije najstariji neolitički sloj, koji nalazimo ovdje unutar slavonsko-srpske skupine. Najstariji je sloj Vinča I, odnosno sloj starčevačke kulture, koji bi otprilike odgovarao Körös-kulturi u Mađarskoj: ta kultura bila bi u Mađarskoj, prema Tompi, istovremena s linearnom keramikom. Ostaci starčevačke, odnosno Körös-kulture jasno su se pokazali kao najstariji neolitički kulturni slojevi i kod nedavnih iskapanja na Sarvašu i Vučedolu: ispod te kulture dolazi na spomenutim nalazištima zdrava zemlja. Dakako, da ne smijemo i ne možemo ni Vinču I — Starčevo, kao ni Kormadin — Vinču II — Jablanicu smatrati dvim sasvim različitim kulturama, nego samo starijim i mladjim razvojnim stupnjem jedne te iste kulture.^{77a} Najstarija neolitička kultura velikog područja Donjeg Podunavlja, Donje Austrije, Moravske i Češke pokazuje na čitavom području, kako to i Schliz točno primjećuje,⁷⁸ u osnovi iste oblike. Pojedini razvojni stupnjevi unutar rane kulture tog područja i pojedini odsjeci unutar tog velikog područja pokazuju, dakako, mnogo inačica. Na osnovi te rane kulture razvila se onda visoka vrpčasto-keramička kultura, koja nam se pokazuje možda u najljepšem svom obliku baš kod Butmira.

Kako Körös-kultura odgovara Vinči I odnosno Starčevu, tako će i Kormadin — Vinča II — Jablanica odgovarati kulturi Potisja. Svakako, već je i Korošec⁷⁹ zaključio, da bi slavonska kultura mogla biti istovremena s kulturom Potisja, no istovremeno on ne isključuje mogućnost, da je i Körös-kultura ne jedan predstupanj, odnosno razvojna faza, nego posebna skupina unutar drugih kultura Podunavlja, kod kojih bi igrale

^{77a} Do toga zaključka dolazi i Childe, *The Danube in prehistory*, Oxford 1929. Po njemu Vinča II kronološki teče paralelno s Butmirom, samo što se butmirska kultura javlja nešto prije. Vinča II bi apsolutno kronološki počela oko 2400., te označuje njegovu periodu Danubian II, ali već s prijelazom u Danubian III: tu već počinje brončano doba.

⁷⁸ *Die Systeme der Stichverzierung und des Linienornaments*, PZ, Bd. II. 1910., str. 143.

⁷⁹ Körös — Vinča, u GMBH g. LIV. 1942., str. 84.

važnu ulogu početak slavonske neolitičke kulture, kultura Potisja i Vinča I. Kronološki bi, prema tome, Starčevo — Vinča I — Körös padala otprilike prije 5000., dok bi Jablanica — Vinča II — Kormadin padali negdje iza 3000 (po starijim kronološkim tabelama).

VIII.

Osteološki materijal, koji je iskopan na Kormadinu, može nam dati približnu sliku o upotrebi domaćih i divljih životinja u gospodarstvu kormadinskog neolitičkog čovjeka. Kost, odnosno rogovlje, koje je ovdje nadjeno, djelomice je obradeno, a djelomice neobradjeno. Po tom materijalu možemo vidjeti, da je kormadinski čovjek poznao i služio se raznim vrstama cervida i bovida, pa riba, te da je nadalje poznao dabra (*castor fiber* L.), svinju (*sus scrofa* L.) i konja (?), od kojega možda potječe jedan ulomak. (Kosti je ljubezno pregledao profesor dr. Josip Poljak.)

Sve su nam te životinje poznate i s drugih neolitičkih naselja u Hrvatskoj, a pogotovo s onih, bolje istraženih u Bosni.

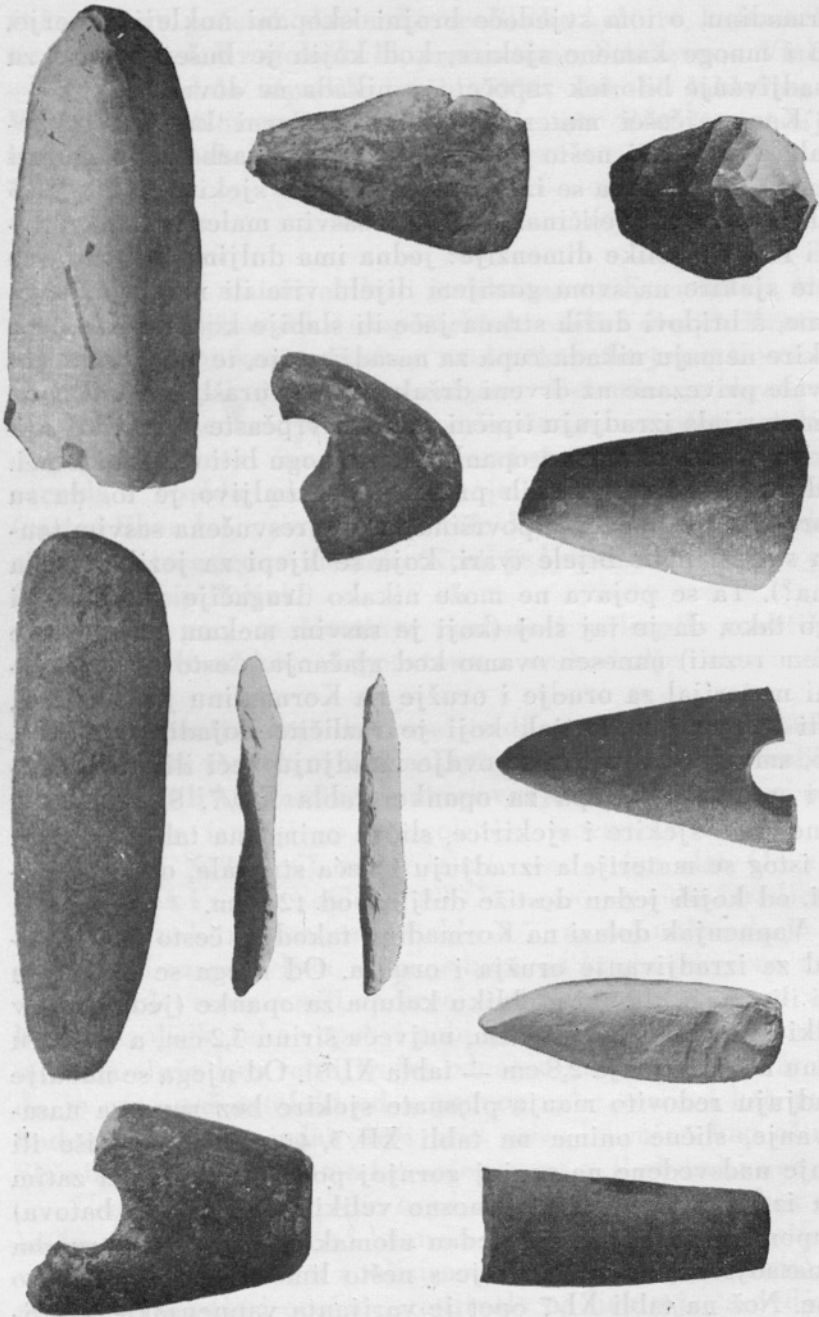
Od rogovlja cervida izradjivali su se redovito budaci (tabla X/8, 9), te sjekire (tabla XI/5). Budaci su sigurno velikim dijelom služili kao motike za okopavanje zemlje. Od kosti ostalih životinja izradjivao je neolitički Kormadinac razna šila (tabla X/6 i XI/1, 2, 6), zatim igle i tome sličan alat. Od kosti je izradjena i udica (tabla X/10). Od veprovog zuba izradjen je amulet ili nakitni privjesak (tabla X/7) na taj način, da je zub po duljini raspolavljen, a na jednom je kraju izbušena rupa, da se amulet može nositi na vrpci. Taj je oblik nakita značajan baš za neolitik, iako veprovi zubi u svim narodima i svim vremenima služe kao ratni trofej odnosno amulet. No, može biti, da je ovaj naš artefakt od veprovog zuba služio i kao nožić, budući da mu je jedan duži brid ostro izbrušen kao oštrica. Sličnih primjerka imamo i u sojenicama u Rothenhausen-u.

Uza sve to pretežni dio orudja i oružja kormadinskog neolitičara napravljen je od kamena i kremenja (taj je materijal velikom susretljivošću analizirao prof. dr. Ljudevit Barić). Da se je ovo orudje i oružje izradjivalo na licu mjesta ovdje na

Kormadinu, o tom svjedoče brojni iskopani nukleji i iverje, kao i mnoge kamene sjekire, kod kojih je bušenje rupe za nasadjivanje bilo tek započeto, a nikada ne dovršeno.

Kao najčešći materijal dolazi sitnozrni kremen materijal, koji sadrži nešto karbonata. Taj je karbonat magnezit ($MgCO_3$). Od njega se izradjuje ponajviše sjekire (tabla XI/5 i XII/3, 4) raznih veličina. Mogu biti sasvim malene, a mogu dostići i dosta velike dimenzije: jedna ima duljinu 14,0 cm. Sve su te sjekire na svom gornjem dijelu više ili manje nadsvedjene, a bridovi dužih strana jače ili slabije konvergiraju. Te sjekire nemaju nikada rupa za nasadjivanje, te su se upotrebljavale privezane uz drveni držak ili u nj urašljene. Od istog se materijala izradjuju tipični pratioci vrpčaste keramike, klinovi u obliku kalupa za opanke. I oni mogu biti dulji ili kraći. Kod svih gore navedenih predmeta zanimljivo je to, da su dobro i fino uglačani, a površina im je presvučena sasvim tankim slojem neke bijele tvari, koja se lijepi za jezik (možda glina?). Ta se pojava ne može nikako drugačije protumačiti nego tako, da je taj sloj (koji je sasvim mekan, pa se može nožem rezati) nanesen ovamo kod glačanja. Često upotrebljavani materijal za orudje i oružje na Kormadinu je sitnozrni, gusti kremen materijal, koji je različito bojadisan: bijelo, sivo, smeđe. Od njega se ovdje izradjuju veći ili sitniji klinovi u obliku kalupa za opanke (tabla XII/7, 8), pa zatim raznovrsne sjekire i sjekirice, slične onima na tabli XII/3, 4. Od istog se materijala izradjuju i veća strugala, odnosno noževi, od kojih jedan dostiže duljinu od 12,4 cm.

Vapnenjak dolazi na Kormadinu takodjer često kao materijal za izradjivanje oružja i orudja. Od njega se izradjuju veći ili manji klinovi u obliku kalupa za opanke (jedan takav veliki primjerak ima 17,5 cm, najveću širinu 3,2 cm, a najveću visinu nadsvodjenja 2,8 cm — tabla XI/8). Od njega se nadalje izradjuju redovito manje plosnate sjekire bez rupe za nasadjivanje, slične onima na tabli XII/3, 4: mogu biti više ili manje nadsvedene na svojoj gornjoj površini. On služi zatim i za izradjivanje većih, odnosno velikih sjekira (ili batova) s rupom za nasadjivanje. Jedan ulomak takvog bata s rupom za nasadjivanje pomiješan je s nešto limonitne tvari i nešto gline. Nož na tabli XI/7 opet je varijanta vapnenjaka tj. sili-

8 TS

ficirani litavski vapnenjak. On se je na Kormadinu upotrebljavao i za izradjivanje ukrasnih predmeta. Tako vidimo od njega izradjeno jedno dugme (tabla XII/1 a, b) i jedan ukrasni privjesak (tabla XII/6).

Pješćenjak služi takodjer za izradjivanje oružja i orudja. Nož (tabla XII/2) izradjen je od takvog pješćenjaka sa znatnom količinom kalcitne tvari kao cementom.

Za nožiće (tabla XII/5), manja strugala i strugače, bušače, pilice i za slično orudje upotrebljava se pretežno ahāt. Nukleji (tabla XI/4), ovdje nadjeni, svjedoče o tome, da se je orudje i oružje doista ovdje na Kormadinu i izradjivalo. Taj je ahāt raznobojan: bjelkast, sivkast, žut, svjetlosmedji, tamnosivi, crni. Dimenzije svih tih artefakata dosta variraju. Ima na primjer nožića, koji dostižu duljinu od 8,0 cm, a ima jedan sasvim sitni nožić, kome duljina iznosi 1,5 cm. Kod nas je ahāt dosta rijedak: nalazimo ga kod Lepoglave, pa na Plješivici kod Samobora. Naš potječe vjerojatno iz Fruške gore, gdje ga nalazimo u tamošnjim trahitima. (Još nešto kamenog i kremennog orudja, strugala, čekića, batova, sjekira itd. vidi na sl. 8 u tekstu).

IX.

Posebice je zanimljivo pogledati kulturne veze ove slavonske, odnosno slavonsko-srpske vrpčastokeramičke kulture s jugoistokom Evrope, odnosno s bližim Istokom. O tim vezama govori sasvim opširno već sam Vasić u svom mnogo puta navedenom djelu o Vinči, gdje onda kod pojedinih keramičkih oblika, odnosno predmeta navodi analogije u Egeji. Pogdjegdje su te analogije nešto odviše nategnute, no to ne bi bila odviše velika pogrješka. Pogrješno je to, što veze između Egeje i Vinče Vasić tumači tako, da je upliv išao s jugoistoka na sjever u Vinču, mjesto obrnuto. Na taj on način dobiva sasvim krive podatke za kronologiju slojeva u Vinči. Vasić se je tim pitanjem veza pozabavio već i prije.⁸⁰ Tada je on uspoređivao nalaze iz Jablanice, Čaršije, Malog Druma, Vinče i Kremenitih Njiva s nalazima iz Troje. Ovdje on, međjutim, ne rješava

⁸⁰ Prilozi ka rešavanju trojanskih problema, Glas srpske kralj. akad. LXX. 1906.

medjusobne analogije na tim nalazištima možda nekim etničkim migracijama. To on pitanje rješava pretpostavkom, da je neolitička kultura Podunavlja integralni dio jugoistočnog neolitičkog kulturnog područja.

Kasnije se tim pitanjem pozabavio Schuchhardt.⁸¹ Oslanjajući se na brojne nalaze iz Vinče zaključuje, da se u Vinči II, točnije u trećem njenom sloju (8 do 6 m) sve više javljaju uske veze Vinče sa Sredozemljem. Te veze idu preko Mikene, Krete, pa Kiklada do Troje. Ukratko je to pitanje dotakao Schuchhardt i u jednoj svojoj drugoj raspravi,⁸² gdje donosi usporedni materijal iz Srednje Evrope, Vinče, Makedonije, Grčke i Troje. Tu on dolazi do zaključka, da je vrpčasta keramika uopće ilirskog podrijetla. Iliri su, prema njemu, Jadranom doprli do Malte i Krete, a već prije toga, vjerojatno kopnom, kroz Makedoniju dalje na istok do Troje. Zato on i čitavu kulturu Troje I smatra balkanskom tvorevinom, dok nasuprot tome Troja II nema s Balkanom više nikakve veze, osim što su se pojedini oblici Troje I održali još i u Troji II. Na veze vrpčastokeramičkog kulturnog kruga, posebice Vinče, s eneolitičkom kulturom Palestine osvrnuo se Jirku.⁸³ On donosi u svojoj raspravi na tridesetak dvostrukih slika nalaze s jedne strane iz Palestine, a s druge strane iz vrpčastokeramičkog kulturnog kruga. Na temelju tog usporednog materijala zaključuje on, doduše ne apodiktički, da je već stariji eneolitik Palestine primio uplive iz vrpčastokeramičkog kulturnog kruga i to na taj način, da se je jedan dio nosilaca vrpčaste keramike odvojio od svog debla i prodro do u Palestinu. Time bi bila dokazana već za početak 4. tisućljeća jedna nesemitska imigracija u Palestinu. A kako je palestinsko starije eneolitičko doba egipatskim i babilonskim nalazima datirano otprilike od 4000. do 3400., to bi se onda i početak vrpčaste keramike u Podunavlju morao uzimati otprilike oko god. 4000. Mi se, dakako, ne ćemo upuštati u pitanje ispravnosti i točnosti

⁸¹ Die Urillyrier und ihre Indogermanisierung, u Abhandlungen der Preuss. Akademie der Wissenschaften, Jahrg. 1937. Phil.-hist. Klasse Nr. 4.

⁸² Wer hat Troja I gegründet, u Abhandl. d. preuss. Akad. d. Wiss., Jahrg. 1940. Phil.-hist. Kl. Nr. 10.

⁸³ Die ältere Kupfer-Steinzeit Palästinas und der bandkeramische Kulturkreis, Berlin 1941.

navoda i zaključivanja kod gore spomenutih autora. Naglasit ćemo samo to, da su svi oni točno uočili, da vrpčastokeramički krug, a posebice slavonsko-srpska kultura, imaju bližih veza s istočnim Sredozemljem. Dakako, da su nesumnjive i veze sloja Kormadin — Vinče II — Jablanica s tesalskom kulturom. To je uočio već i Tsuntas,⁸⁴ koji je iznio razne analogije tesalskim nalazima, među ostalima analogije iz Troje, Butmira i Jablanice. Te analogije pokazuju neospornu vezu prehistorijske Hrvatske i Srbije s neolitičkom Tesalijom. Tsuntas, dakako, nije poznao nalaze s Kormadina, pa ih nije mogao iskoristiti. Tesalski su nam nalazi iznijeli visoke ljevaste zdjele,⁸⁵ kakve nalazimo i na Kormadinu (tabla III/4). U Tesaliji javlja se i spiralna dekoracija s ubodenim rupicama,⁸⁶ a i raznovrsne drške, koje se javljaju kod kormadinskih posuda, javljaju se i u Tesaliji.⁸⁷

Mi ćemo se ovdje osvrnuti samo na dva predmeta, koji pokazuju neosporne veze s jugom, odnosno jugoistokom. Prvo je mala antropomorfna posudica (tabla IV/2). Analogije za tu posudicu nalazimo u Troji, počevši od drugog sloja, pa zaključno s petim slojem, tj. otprilike od 2600. do 1900. po Blegen u i Bittelu.⁸⁸ Kad usporedjujemo trojanske antropomorfne posude s kormadinskom, moramo, međutim, ustanoviti, da je kormadinskom keramičaru bila nepoznata svrha, radi koje su se izradjivale antropomorfne posude. Zato su i plastične izbočine, koje su na posudici trebale prikazivati ruke, nos i oči ljudskog lika, ovdje na kormadinskoj posudici dane sasvim funkcionalno. Postoji, prema tome, očito neshvaćanje uzorka, po kome je ta posuda radjena. Iz toga opet slijedi, da je kormadinska posuda vremenski mladja od prve takve trojanske posude, koja vremenski pada između 2500 i 2000. Kako je naša posuda kronološki otprilike istovremena s kulturom Potisja, to onda znači, da će i naša posuda padati vremenski iza 2500, a uzorak joj trebamo tražiti negdje u području Troje.

⁸⁴ Tsuntas, Prehistorijske akropole Dimini i Sesklo, Atena 1908. (grčki).

⁸⁵ nav. dj. sl. 210.

⁸⁶ nav. dj. sl. 113 i 114.

⁸⁷ nav. dj. sl. 215—217.

⁸⁸ Milojčić, Zur Zeitstellung der ältesten Siedlung von Troja, u Arch. Anzeiger, Jahrg. 1948/49.

Druga vrsta zanimljivih kormadinskih predmeta jesu glineni valjci s rogolikim završecima (tabla VII/4). Oni imaju analogije u Tesaliji, gdje su slični predmeti nadjeni u slojevima bojadisane keramike. Samo što se ovi tesalski predmeti sastoje iz dva dijela: donji je sličan našima, a u rupu tog donjeg dijela umeće se kameni klin, koji je ukrašen bojadisanim ornamentima. Schuchhardt tumači te predmete kao minijatura »sjedišta duša«. Da li je ta hipoteza točna, u to se ne ćemo upuštati. Važno je za nas samo to, da su i tesalski i kormadinski predmeti jednaki. Teško je odrediti, da li su stariji kormadinski ili tesalski predmeti. I jedni i drugi, naime, potječu iz neolitika. No, ako uzmemo u obzir ono opće kulturno kretanje, koje je sa sjevera i zapada išlo pravcem prema Egeji već u onim najranijim razdobljima preistorije onda možemo s mnogo vjerojatnosti reći, da su primjerci s Kormadina stariji, te da su služili kao uzorci za tesalska »sjedišta duša«. ⁸⁸

Kormadinsko naselje, stojeći na prastarom onom putu, koji je vezao sjever s jugom, i noseći u sebi uplive i tragove sjevera i juga, nova je karika u lancu već dosada poznatih nalazišta tzv. slavonsko-srpske neolitičke kulturne skupine. Sva su ta nalazišta tako usko povezana, da nam govore ne samo o kulturnoj, već nam nužno nameću i pomisao o etničkoj njihovoj povezanosti. Kormadin nam svojim sasvim uskim vezama s Jablanicom i Vinčom može poslužiti kao novi dokaz, da se doista može govoriti o slavonsko-srpskoj kulturi unutar vrpčastokeramičke kulture. Ta se uska povezanost vidi osobito lijepo u keramičkim oblicima posudja i na njihovoj dekoraciji, te u bogatoj idoloplastici.

TABLA I.

1. Rukom radjena zdjela od svjetlocrvene gline. Vanjska je površina primitivno glačana. Nadjena je razlupana u mnogo komada. Ima dvije male ručke, jednu nasuprot druge: one nisu probušene, nego samo sa strane utiskom palca udubljene. Između njih, jedna nasuprot druge, stoje opet dvije plastično ispupčene letvice. — Visina 14,5 cm, promjer otvora 23,5 cm,

⁸⁸ Kako, nažalost, kod obradbe materijala nisam imao pri ruci novije literature, to sam se morao poslužiti onom, koja mi je stajala na raspoloženju.

promjer dna 10,5 cm. Na vanjskoj površini dna rogožasti otisak. — Iskopao Brunšmid 1904.

2. Polovica rukom radjene zdjele od tamnosive gline. Vanjska je površina primitivno glačana. Nadjena razlupana u nekoliko ulomaka, djelomice obnovljena. Na zdjeli je oštro odijeljen vrat od trbuha. Na prijelazu vrata u trbuh nalazi se plastično ispupčen prihvati, oblikovan kao rog. — Visina 18,5 cm. — Iskopao Poturičić 1904. na Šarkinoj zemlji.

3. Rukom radjena plitka zdjelica od sive gline. Stijenke su debele, a vanjska je površina primitivno glačana. Nadjena razlupana na nekoliko komada, djelomice je obnovljena, a dno joj jednim dijelom fali. Kako je vanjska površina posude i dno veoma oštećeno, ne može se reći, kakva je bila stajna ploha. — Visina 7,5 cm, promjer otvora 20,5 cm. — Iskopao Poturičić 1905. u Vukojevićevom vinogradu.

4. Rukom radjena plitka zdjela od žutkastosive gline s veoma debelim stijenkama. Glina je izvana primitivno glačana. Bila razlupana u nekoliko komada, a djelomice je obnovljena. Zdjela ima na tri strane glinene prijvate u obliku rogova, dok je na četvrtoj strani rupa i glineni izljevak. — Visina 7,3 cm, promjer otvora 31,0 cm, a promjer dna 24,5 cm. — Iskopao Poturičić 1904. na Šarkinoj zemlji.

5. Rukom radjeni glineni kalotasti poklopac s debelim stijenkama od crvenkastosive gline. Nadjen je u nekoliko ulomaka, a jedna mu trećina otprilike fali. Ima na vrhu odebeli ovalni prihvat s jednom rupom. Od tog središta ide radialno prema rubu devet nizova rupica. — Visina s prihvatom 7,3 cm, promjer otvora 15,0 cm.

6. Rukom radjena plitka zdjelica od grube crvene gline. Nadjena razlupana na nekoliko komada, jedan manji dio fali, a tri su nožice otkinute. Zdjelica je okruglo udubljena, a na četiri strane ima po jednu nožicu u obliku roga. — Visina 6,2 cm, promjer otvora 9,4 cm. — Iskopao Poturičić 1904.

TABLA II.

1. Mali rukom radjeni lončić iz jasno crvene gline. Lončić je čitav, samo je izljevak u obliku stožastog ispupčenja s rupom djelomice otkinut. Visina 6,0 cm, promjer otvora 5,5 cm, promjer stajne plohe 3,0 cm. Iskopan 1904. na Šarkinoj zemlji.

2. Rukom radjena posudica od tamnosive gline. Sasvim grubi rad. Otprilike jedna trećina posudice fali. Ona je kružnog oblika, plitko udubljena, u sredini ima valjčasti usad kao kod modernih svijećnjaka. Rub zdjelice ima dva mala roščića, a vjerojatno ih je bilo četiri. Posudica stoji na tri stožaste nožice. — Sveukupna visina 4,5 cm, promjer zdjelice 8,0 cm. — Iskopao Poturičić 1904. na Caprdžinoj zemlji.

3. Rukom radjena kalotasta zdjela od svjetlocrvene gline. Nadjena razlupana na nekoliko ulomaka, manjim dijelom obnovljena. Površina je izvana primitivno mehanički glačana. Dno ima nepravilno okruglu stajnu plohu. Vrat je nešto oštrijom profilacijom odijeljen od trbuha. — Visina 7,7 cm, promjer otvora 17,8 cm. — Iskopao Brunšmid 1904.

4. Surova, rukom radjena zdjela od crvene gline. Nadjena razlupana u mnogo komada, djelomice obnovljena. Ona ima dva prihvata u obliku rogolikih ispupčenja. Bila je prije paljenja na nekoliko mjesta ulubljena. — Visina 6,8 cm, promjer otvora 42,0 cm, promjer dna 31,0 cm. — Iskopao Brunšmid 1904.

5. Rukom radjeni prosti lonac od žutkasto-crvenkaste gline. Razlupan u mnogo komada, djelomice obnovljen. Lonac ima dva, prema gore okrenuta prihvata, koji su providjeni s po jednom vodoravnom rupom. Rub je vrata na jednom mjestu ispupčen tako, da tvori izljevak. — Visina 29,5 cm, promjer otvora 19,1 cm, promjer dna 10,8 cm. Na vanjskoj strani dna nalazimo rogožaste otiske. — Iskopao Poturičić 1906. u vinogradu Milutina Živkovića.

TABLA III.

1. Rukom radjena amfora iz svjetlocrvene gline. Vanjska je površina grubo glačana. Razlupana u mnogo ulomaka, manjim dijelom obnovljena. Stijenke su mu debele, mjestimice pocrnjele od vatre. Na prijelazu između vrata i trbuha nalaze se tri okomite prstenaste ručke. — Visina 44,0 cm, promjer otvora 10,0 cm, promjer dna 13,6 cm. — Iskopao Poturičić 1904. na Šarkinoj čestici.

2. Rukom radjeni grubi lončić od žutkasto-crvene gline. Razlupan u nekoliko komada, sasvim neznatno obnovljen. On ima na najdebljem mjestu trbuha tri okomite prstenaste ručke. Na dnu s vanjske strane rogožasti otisci. — Visina 14,1 cm, promjer otvora 6,7 cm, promjer dna 6,0 cm. — Iskopao Poturičić 1902. na Kreculjevom posjedu (zakupnik Petar Buta).

3. Rukom radjeni grubi krnjestožasti lončić od žutkasto-crvene gline. Razlupan je u nekoliko komada, djelomice obnovljen. Stijenke su mu prema vani blago ispupčene. Na rubu otvora stijenke su na četiri mjesta upolje izvučene, te tvore četiri izljevka (jedan je oštećen). Ispod oštećenog izljevka nalazi se ostatak jedne plosnate ručke. — Visina 13,3 cm, promjer otvora 17,2 cm, promjer dna 9,3 cm. — Iskopao Poturičić 1903. na Mirkovićevoj zemlji.

4. Rukom radjena krnjestožasta zdjela od tamnosive gline. Razlupana na nekoliko komada, djelomice obnovljena. Vanjska je površina sjajno uglačana. Vrat je od trbuha odijeljen jednim jakim glinenim pojansom, na kome su stajala dva prihvata (jedan od njih danas fali) u obliku plastičnog ispupčenja. — Visina 15,2 cm, promjer otvora 32,5 cm, promjer dna 10,3 cm. — Iskopao Poturičić 1905. u vinogradu Milutina Živkovića.

5. Grubi, rukom radjeni lončić od žutkasto-crvenkaste gline, od vatre mjestimice pocrnjele. Razlupan na nekoliko komada, manjim dijelom obnovljen. Na trbuhu ima dva mala prihvata od ispupčene gline s otiscima jabučica prsta. — Visina 7,9 cm, promjer otvora 6,2 cm, promjer dna 4,6 cm. — Iskopao Poturičić 1906. u vinogradu Milutina Živkovića.

6. Grubi, rukom radjeni, sasvim nepravilni lončić od crvenkaste gline. Kod paljenja napukao. — Visina 6,9 cm, promjer otvora 5,4 cm, promjer dna 4,2 cm. — Iskopao Poturičić 1905. u vinogradu Milutina Živkovića.

TABLA IV.

1. Sitna bačvolika posudica od žutkaste gline, mjestimice od vatre po crnjele. Stoji na četiri krnjestožaste nožice, od kojih su dvije oštećene. Po površini posudice urezan je ornamentat u obliku usporednih crta, koje se s drugim usporednim crtama sastaju pod kutem. Posudica je gore zatvorena, samo ima na vrhu jednu okruglu rupicu, koja vodi u šupljinu posudice. U visini te rupice na četiri strane vrha nalazimo po jedno ispupčenje, koje je služilo kao ušica za vješanje: dva nasuprotna ispupčenja su vodoravno, a ostala dva okomito probušena. — Visina 6,9 cm, promjer trbuha 4,7 cm.

2. Grubo, rukom radjeni lončić od crvene gline. Nadjen sasvim čitav, samo što je rub otvora malo oštećen. Posudica izgleda kao loše imitirana, odnosno degenerirana antropomorfna posuda. Ima dvije drške vodoravno probušene, koje završavaju s po dva roščića. Između njih su s jedne strane tri vodoravno probušene ispupčene ušice, a s druge strane dva neprobušena stožasta ispupčenja. Posuda pomoću triju nizova od po tri usporedne crte podijeljena je u dva pojasa. Oba su ornamentirana širokim kosim prugama, ispunjenim nizovima točkaka. Ornamenti su urezani i ispunjeni bijelom masom. — Visina 9,4 cm, promjer otvora 5,1 cm, promjer dna 4,0 cm. — Iskopano 1904. na Šarkinjoj zemlji.

3. Rukom radjeni lonac od crvene gline, s vanjske strane glačan. Dio vrata je obnovljen. Vrat je od trbuha dosta oštro odijeljen. Na jednoj strani lonac ima duži, piramidalno ispupčeni prihvat, a na suprotnoj je strani polukružno postavljen kraći glineni pojas s utisnutim kružnim udubljenjima. Na vanjskoj je strani dna rogožasti otisak. — Visina 13,0 cm, promjer otvora 9,5 cm, promjer dna 5,6 cm. — Iskopao Brunšmid 1905.

4. Rukom radjena kalotasta zdjela od crvene gline, s vanjske strane glačana. Razlupana na nekoliko komada, djelomice obnovljena. Vrat je od trbuha oštro odijeljen. — Visina 6,0 cm, promjer otvora 17,0 cm, promjer dna 4,3 cm. — Iskopao Brunšmid 1904.

5. Rukom radjeni vrč od crvenkaste, mjestimice od vatre po crnjele gline. Drška i drugi manji oštećeni dijelovi djelomice su obnovljeni. Na trbuhu su tri stožaste kvрге, koje strše u vis: oko njih su koncentrično utisnute po tri polukružne pruge. Dvije su takve utisnute ispod drške. Između kvрга i drške, te kvрга medjusobno na četiri su mjesta utisnuti pojasevi od po četiri okomite kraće crte. — Visina bez drške 8,5 cm, promjer otvora 10,5 cm, promjer stajne plohe 4,2 cm. — Iskopano 1906. u vinogradu Jovana Caprdže (prije Kreculj-Buta).

6. Gruba, rukom radjena minijaturna zdjelčića od tamnosive gline. Rub je njezin na jednom mjestu stisnut, te tvori izljevak. — Visina 1,9 cm, promjer otvora 6,4 cm, promjer dna 5,9 cm.

TABLA V.

1. Gruba, rukom radjena minijaturna zdjelica od crvene gline. Dio je stijenke oštećen. Niski cilindrični vrat oštro je odijeljen od trbuha. Na pojasu, koji dijeli vrat od trbuha, nalazi se ornamentat niza udubljenih kru-

gova. Ispod tog niza nalaze se na jednom dijelu stijenke dva pravilna, duboka kružna udubljenja. — Visina 5,2 cm, promjer otvora 8,5 cm, promjer stajne plohe 2,5 cm. — Iskopao Poturičić 1905. u vinogradu Milutina Živkovića.

2. Gruba, rukom radjena minijaturna zdjelica od žutkasto-sive gline. Rub joj je djelomice obnovljen. Na crti, koja rastavlja gornji, valjčasti od donjeg, kalotastog dijela nalaze se nepravilna udubljenja. — Visina 3,6 cm, promjer otvora 6,1 cm.

3. Sasvim grubo i nepravilno radjeni minijaturni lončić s debelim stijenka od žutkasto-crvene gline. — Visina 5,1 cm, promjer otvora 4,0 cm.

4. Gruba, rukom radjena minijaturna zdjelica s debelim stijenka od žutkasto-crvenkaste gline. Radjena je sasvim nepravilno. — Visina 2,3 cm, promjer otvora 3,4 cm, promjer stajne plohe 3,0 cm. — Iskopao Brunšmid 1904.

5. Dosta grubo radjeni minijaturni vrč od tamnosive, mjestimice od vatre poernjele gline. Ramena posude dijele oštro trbuh od vrata. Vanjska je površina stijenki primitivno glačana. Na svom najširem mjestu vrč ima izvučeni izljevak. — Visina 6,7 cm, promjer otvora 3,4 cm. — Iskopao Poturičić 1904. na Caprdžinoj zemlji.

6. Grubo radjeni minijaturni lončić od žutkasto-sive gline. U sredini stijenke nalazi se dosta veliki stožasti izljevak. — Visina 3,7 cm, promjer otvora 3,7 cm, promjer dna 2,2 cm.

7. Donji dio rukom radjenog brončanodobnog lončića od tamnosive gline. Čitav gornji dio fali. Ramena su oštro odijeljena od trbuha. Na njima se nalaze tri mala okomita ispupčenja poput stošca i jedan veći plosnati prihvat, koji danas fali. Posuda stoji na stajnom prstenu, koji s gornje strane uokviruje niz dugoljastih uboda. — Sačuvana visina 4,0 cm, promjer trbuha 8,8 cm, promjer stajnog prstena 3,8 cm. — Iskopao Poturičić 1902. na Kreculjevom posjedu.

8. Ulomak rukom radjene nožice posude od tamnosive gline. Nožica je s donje strane konkavno udubljena, inače masivna. Čitav gornji dio posude fali. — Sačuvana visina 6,6 cm, promjer konkavnog dijela nožice 7,4 cm.

9. Grubi, rukom radjeni minijaturni lončić od crvene gline s debelim stijenka. Vrat je nešto ispod gornjeg ruba probušen na dvim suprotnim stranama većim rupama. — Visina 4,3 cm, promjer otvora 2,0 cm, promjer stajne plohe 2,5 cm. — Iskopan 1904. na Caprdžinoj zemlji.

10. Gruba, rukom radjena minijaturna zdjelica s debelim stijenka od žutkaste gline. Oblikovana je sasvim nepravilno. Na stijenci dva nasuprotna, sasvim mala prihvata u obliku ispupčenja. — Visina 2,5 cm, promjer otvora 5,0 cm, promjer dna 4,5 cm.

TABLA VI.

1. Ulomak predmeta od žutkaste gline. Stijenka predmeta ima debljinu 2,0 cm. Na njegovoj vanjskoj strani nalazi se velika, pravilna, plastična spirala, koje promjer iznosi 12,5 cm. — Debljina spirale iznosi 3,7 cm, najveća duljina čitavog ulomka 16,4 cm. — Iskopao Poturičić 1905. u Živkovićevom vinogradu.

2. Ulomak glinenog premaza pleternog zida s otiscima šiblja. — Duljina ulomka 16,0 cm.

3. Shematizirana ljudska figura od sive gline, mjestimice s tragovima crvene boje. Nos, grudi i pupak oblikovani su kao jača ispupčenja. Bokovi su oštro naglašeni i probušeni s po jednom vodoravnom rupom. Donji dio tijela svršava okruglom, konkavnom stajnom plohom. Ruke su kratki patrljci probušeni s po jednom vodoravnom rupom. I glava je, od tjemena do zatiljka, probušena dvim usporednim rupama. Figura je s obe strane ornamentirana po čitavoj dužini urezanim crtama, što se sijeku pod oštrim kutem. — Visina 10,9 cm. — Iskopao Poturičić 1905. u vinogradu Milutina Živkovića.

4. Nešto oštećena ljudska figura od tamnosive gline. Ona sjedi na sjedištu, oblikovanom poput svoda. Noge su označene kratkim koničnim patrljcima, bokovi i grudi su polukružna ispupčenja, ruke kratke, a prsti su označeni s tri dublja ureza. Desni dlan pokriva desnu grud. Ispod vrata urezane su dvije crte, što se sijeku pod pravim kutem. Ni vrat ni glava nije sačuvana. — Sačuvana visina 8,9 cm, raspon sjedišta 8,1 cm.

TABLA VII.

1. Ženska figura ugojenih oblika od sive uglačane gline. Donji dio tijela svršava ovalnom stajnom plohom: odijeljen je od gornjeg dijela oštro urezanom crtom i prikazuje suknju, koja je ornamentirana meandrastim motivima. Na granici gornjeg i donjeg dijela tijela urezan je spolni trokut. Trbuh, bokovi i sjedište jako su ispupčeni: oko bokova teče u okomitom smjeru urezana polukružna crta. Ruke su stožasti patrljci, koji su probušeni s po tri vodoravne rupe. Grudi su sasvim neznatno naglašene. Ispod vrata, na prsima i na ledjima urezane dvije crte (ogrlica ili izrez haljinca?), koje se sijeku gotovo pod pravim kutem. Nije sačuvan ni vrat ni glava. — Visina 12,8 cm. — Iskopao Poturičić 1902. na Kreculjevom posjedu.

2. Donji dio sjedeće figure od sive gline, djelomice pocrnjele od vatre. Potkoljenice su okrenute prema van i unatrag. Figura je od pojasa na niže ornamentirana okomitim, usporednim crtama, šahovskim poljima, pojasevima s urezanim trokutima ili usporednim crticama, te ubodenim rupicama. — Visina sačuvanog ulomka 3,4 cm. — Iskopao Poturičić 1902. na Kreculjevom posjedu.

3. Figura od žutkasto-sive gline. Donji dio završava s dva kratka, konična patrljka. Uši i nos naglašeni su ispupčenim šiljcima. Na grudima nalazi se grba, kroz koju prolazi kanalčić, a taj završava na sjedištu figure. Figura je nešto malo oštećena. — Visina 5,7 cm. — Iskopao Poturičić 1905. u vinogradu Milutina Živkovića.

4. Predmet od žutkasto-crvene gline, razlupan na nekoliko komada. Donji je dio valjčast, dok se gornji produžuje u stranu u obliku dvaju šiljastih rogova. Kroz čitav lik prolazi okomito jedan kanalčić, koji završava na stajnoj plohi. — Duljina 6,2 cm. — Iskopao Brunšmid 1905. u vinogradu Milutina Vukojevića.

5. Figura jedne četveronožne životinje (govedo?) od crvenkaste gline. Sve su noge koso upolje isturene, rep fali, a na glavi su dva rogolika ispupčenja (rogovi ili uši?). Desni rog i lijeva prednja noga nešto su oštećeni. — Visina 3,8 cm, duljina 5,0 cm. — Iskopana 1904. na Šarkinoj zemlji.

TABLA VIII.

1. Jelenja (?) glava od sive uglačane gline. Glava ima dva roga, dosta ispupčenu njušku i urezane oči. Glava je djelomice oštećena. — Visina 5,6 cm. — Iskopao Poturičić 1905. u vinogradu Milutina Vukojevića.

2. Križoliki predmet od žutkaste, glačane gline. Vodoravni, neprobušeni kraci nose unaokolo po jedan urezani prsten. Okomiti su kraci skroz naskroz probušeni jednim kanalom. — Visina 6,5 cm, širina 5,7 cm.

3. Stožasti uteg od žutkasto-crvenkaste gline. Dosta je oštećen. Otprilike na tri petine svoje visine on je probušen jednim vodoravnim, širokim kanalom. — Visina 8,5 cm, promjer okrugle stajne plohe 6,8 cm.

4. Nepravilno okrugao pršljen od crvenkaste gline. U sredini ima jednu dosta široku rupu. Oko nje koncentrično (samo na jednoj strani pršljena) teče široki, udubljeni kanal. S druge je strane dio pršljena oko rupe nešto povišen. — Promjer 9,0 cm.

5. Ulomak rukom radjene zdjelice od žutkasto-sive gline. Ona je dosta oštećena. Rubovi udubljene zdjelice su dosta tanki, nešto su oštećeni. Ona je stajala na četiri masivne valjčaste nožice, upolje isturene: tri su nožice sasvim oštećene. — Visina 3,7 cm, promjer otvora 5,5 cm, promjer nožice 2,5 cm. — Iskopao Brunšmid 1905. u vinogradu Milutina Vukojevića.

6. Nešto oštećeni okrugli poklopac za posudu od žutkasto-sive gline. On na svojoj sredini nosi valjčasti čep kao prihvat. — Promjer poklopca 9,3 cm, debljina njegova 1,6 cm. — Iskopao Poturičić 1906. u vinogradu Živkovićevo.

7. Ulomak stijenke jedne posude s prihvatom od tamnosive gline. Prihvat je oblikovan poput valjčastog slova L. — Visina prihvata 4,4 cm, duljina čitavog ulomka 11,5 cm. — Iskopao Brunšmid 1905. u vinogradu Milutina Vukojevića.

TABLA IX.

1. Poklopac za posudu od žutkaste gline. On ima oblik nepravilnog ovala, kome je donja ploha malo konkavno oblikovana, a na gornjoj se plohi nalazi prstenasta ručka. — Duljina poklopca 7,8 cm, visina 4,5 cm.

2. Ulomak stijenke posude s drškom od tamnosive gline. Držak je prstenasto oblikovan, a na gornjem svom kraju nosi okomiti valjčasti nastavak. — Duljina čitavog ulomka 10,6 cm. — Iskopao Brunšmid 1905. u vinogradu Vukojevićevo.

3. Ulomak gornjeg ruba jedne zdjele od tamnosive gline. Rub je bio nešto malo unutra uvrnut. S vanjske strane nalazimo ornamentat: to su skupine od nekoliko vodoravnih ureza. — Duljina ulomka 8,9 cm. — Iskopao Brunšmid 1905. u vinogradu Milutina Vukojevića.

4. Ulomak stijenke glinenog lončića od sivkasto-smedje gline. Na trbuhu se iz stijenke odvaja stožasti, dugački glineni izljevjak, kojega dio fali. — Duljina samog izljevka 3,5 cm, duljina čitavog ulomka posude 8,7 cm. — Iskopao Poturičić 1905. na Mirkovićevoj zemlji.

5. Ulomak gornjeg ruba posude od tamnosive gline. Kao plastični ukras ruba posude služe dva glinena roga, u koje se rub posude produžuje. — Duljina ulomka 11,0 cm. — Iskopao Poturičić 1902. na Kreculjevom posjedu.

6. Masivni glineni predmet u obliku vrča od žutkaste gline. Razlupan na dva komada, djelomice oštećen. Predmet je imao dva prihvata, danas fale oba. Kroza nj prolazi čitavom njegovom duljinom jedan kanalčić. — Visina 5,3 cm, širina 4,5 cm. — Iskopao Brunšmid 1905. u vinogradu Milutina Vukojevića.

7. Grlo jedne (kožnate?) posudice od sredje gline. Samo pri dnu malo oštećeno. Ono ima po čitavoj svojoj dužini probušeni kanalčić. Gore završava u obliku trostrane prizme, a dolje kružno, te je s nutarnje strane konkavno. — Visina 4,1 cm, promjer donjeg kružnog dijela 2,5 cm. — Iskopao Poturičić 1905. u vinogradu Milutina Živkovića.

8. Široka prstenasta drška od žutkasto-sive gline. Ona je na svojoj vanjskoj površini sasvim plitko izljebljena. — Duljina čitavog ulomka 8,9 cm, promjer prstenastog dijela 5,9 cm. — Iskopao Poturičić 1902. na Kreculjevom posjedu.

TABLA X.

1. Vodoravna drška posude od crvenkasto-žute gline. Na njoj su probušene dvije rupe. Pri svome kraju drška se račva polukružno tako, da je uz posudu bila vezana na dva mjesta. — Duljina 8,5 cm, širina 2,9 cm, raspon polukružnog dijela 7,5 cm.

2. Ulomak stijenke posude od žutkasto-crvene gline. Ukras je gajtanski: u dva niza nalazimo utisnut po jedan širi, nešto uži i sasvim uski gajtan. — Visina ulomka 7,7 cm. — Iskopao Poturičić 1905.

3. Ulomak stijenke jedne plitke zdjele od sivkaste gline. Trbuh je zdjele oštro profiliran. Vanjska je površina glačana. Ramena zdjele ornamentirana su plitkim, kosim izljebljenjima. — Duljina ulomka 10,9 cm.

4. Ulomak dna posude od tamnosive gline. Na dnu je rogožasti otisak. Duljina ulomka 7,6 cm.

5. Ulomak stijenke posude od sivkaste gline. Stijenka je tanka, a glina je dobro pročišćena. Na vanjskoj strani stijenke plastični ornamentat u obliku valovite deblje pruge s okomitim, stožastim ispupčenjem na sredini. — Duljina ulomka 7,5 cm. — Iskopao Poturičić 1902. u Hauckovom vinogradu.

6. Koštano šilo. Duljina 9,2 cm. — Šarkina zemlja. Iskopano 1904.

7. Amulet od veprovog zuba. Duljina 7,3 cm. — Šarkina zemlja. Iskopao A. Poturičić 1904.

8. Ulomak budaka od jelenjeg roga. — Duljina 14,2 cm.

9. Budak od jelenjeg roga. — Duljina 20,0 cm.

10. Koštana udica. — Duljina 5,3 cm. — Vinograd Milutina Živkovića. Iskopao A. Poturičić 1905.

TABLA XI.

1. Koštano šilo. Duljina 7,3 cm. — Šarkina zemlja. Iskopano 1904.
2. Koštano šilo. Duljina 9,9 cm. — Šarkina zemlja. Iskopano 1904.
3. Sjekira od roga, izvana dobro uglačana. Duljina 14,2 cm.
4. Nukleji od ahata. Duljina 8,0 cm, najveća širina 4,5 cm.
5. Sjekira od sitnozrnoga kremenog materijala, koji sadrži nešto karbo-nata. Presvučena je slojem bijele tvari, možda glinom. Duljina 11,6 cm, širina najšireg dijela oštrice 5,6 cm. Sjekira je na donjem dijelu sasvim plosnata, dok je na gornjem nadsvedena tako, da je na oštrici najtanja, onda postaje sve debljom, dok se na drugom kraju opet stanjuje, ali je i tu još uvijek deblja od oštrice. Sjekira je dobro uglačana.
6. Koštano šilo. Duljina 11,1 cm. — Šarkina zemlja. Iskopano 1904.
7. Nožić od silificiranog litavskog vapnenjaka. Duljina 12,1 cm. — Šarkina zemlja. Iskopao A. Poturičić 1904.
8. Klin u obliku kalupa za opanke od sivkastog vapnenjaka. Duljina 17,5 cm, najveća širina 3,2 cm, a najveća visina nadsvodjenja 2,85 cm.

TABLA XII.

1. Dugme od vapnenjaka. Donja je strana ravna, dok se gornja u sredi-ni uzdiže kao plitki stožac. Na donjem dijelu provrtane su dvije rupe, kojih se kanali sastaju i tvore slovo V (tzv. V-svrđlanje). Promjer 2,05 cm, visina 0,4 cm. — Vinograd Milutina Živkovića. Iskopao A. Poturičić 1906.
2. Nož od pješćenjaka sa znatnom količinom kalcitne tvari kao cemen-tom. Nož je dobro uglačan. Ploha drška stoji dijagonalno u odnosu spram plohe oštrice (kao kod zrakoplovnog vijka). Taj je držak dobro oblikovan, pa ga se kod rezanja može lijepo uhvatiti palcem i kažiprstom. Duljina 13,3 cm, najveća širina oštrice 3,4 cm. — Vinograd Jovana Caprdže. Iskopao A. Poturičić. Dar 1905.
3. Sjekira od sitnozrnog kremenog materijala, koji sadrži nešto karbo-nata. Presvučena je slojem bijele tvari; možda glinom. Duljina 5,0 cm, širina oštrice 2,6 cm. Donji je dio sjekire ravan, dok je gornji poluvaljčasto nad-sveden. To se nadsvodjenje prema oštrici sve više smanjuje.
4. Sjekira od istog materijala i iste izradbe, kao i ona pod brojem 16. Duljina 4,8 cm, najveća širina oštrice 1,8 cm.
5. Nožić od ahata. Duljina 5,2 cm, širina 1,6 cm. — Nožić od ahata. Duljina 5,8 cm, širina 1,8 cm.
6. Ukrasni privjesak od vapnenjaka. Plosnat je, a na njenu su izvrtane dvije veće i jedna manja rupa. Duljina 5,0 cm, širina 1,1 cm.
7. Klin u obliku kalupa za opanke od smeđe bojadisanog sitnozrnog kremenog materijala. Duljina 6,4 cm, širina 1,6 cm, najveća visina nadsvedenog dijela 1,35 cm.
8. Klin u obliku kalupa za opanke od bijelo bojadisanog sitnozrnog kremenog materijala. Duljina 6,9 cm, širina 1,3 cm, visina nadsvedenog dijela 1,3 cm.

ZUSAMMENFASSUNG

Neolithische Station »Kormadin«

Der Fundort Kormadin liegt ungefähr 12 Kilometer südwestlich von Zemun. Es ist ein Wohnhügel (cca 300 × 150 Meter) mitten in einer Wiesen- und Weidenlandschaft. Der Fundort wurde nie systematisch ausgegraben. Hier haben der Vertrauensmann des Museums Ante Poturičić und der Direktor des Archäologischen Museums in Zagreb dr. Brunšmid zeitweise (1902—1909) gegraben und fast alle Funde sind im Archäologischen Museum in Zagreb aufbewahrt.

Kormadin ist eine typisch neolithische Ansiedlung, die in der späteren Zeit nie dauerhaft angesiedelt war. Bronzezeitliche und noch spätere Funde kommen hier nur zufällig vor.

Stratigraphisch ist leider kein Fundstück gesichert, da die Kulturschicht erstens durch ein später angelegtes Gräberfeld und zweitens durch Bodenarbeiten hiesiger Bauern zerstört wurde. Hierzu kommt noch die Tatsache dass die Aufzeichnungen und Skizzen der Ausgrabungen sehr dürftig und unsolid sind.

Die Kulturschicht beginnt schon in der Tiefe von 0,50 Meter unter der heutigen Oberfläche: schon in dieser Tiefe fand, nämlich, Brunšmid Lehmestrichbruchstücke und einen offenen Herd. Solchen Lehmestrich fand man noch weiter in der Tiefe von 0,70, 0,90 und 1,00 Meter; 0,10 Meter über ihm, d. h. in der Tiefe von 0,60, 0,80 und 0,90 Meter fand man Reste von Lehmwandbewurf. Das alles bezeugt, dass wenigstens zwei neolithische Kulturschichten vorhanden sind und darüber gibt uns Erklärung auch die kormadinsche Keramik. Auf offene Herde hat man an jenen Stellen, wo Lehmestrich und Lehmwandbewurf vorhanden war, angestossen. Als Haushaltinventar fand man auch Bruchstücke von Reibsteinen.

Über den Grund- und Aufriss der kormadinschen Häuser wissen wir leider gar nichts: wahrscheinlich hat man hier mit Flechtwandhütten zu tun. Ebenfalls wissen wir nicht, wie die Siedlung auf dem Wohnhügel ausgeschaut hat und ob sie vielleicht irgendwie befestigt war.

Der Fundort lieferte uns 58, teilweise Bruchstücke, teilweise ganz erhaltene weibliche rundplastische Figuren. Die erste Gruppe stellen Figuren mit überaus vollen Formen (Taf. VII/1) vor, zu denen wir nächste Analogie in Hrtkovci, speziell aber in Vinča und Jablanica haben. Es ist nicht ausgeschlossen, dass diese Figuren — die eine jungpaläolithische Tradition weiter führen — wahrscheinlich Figuren der Verstorbenen und Ahnen darstellen.

Die zweite Gruppe fasst sitzende weibliche Figuren zusammen (Taf. VII/2 und VI/4), mit nächsten Analogien in Vinča. Es ist wahr-

scheinlich, dass dieser Typus aus dem ägäischen Kreise in das mitteleuropäische Neolithikum eingedrungen sei. Es ist leicht möglich, dass diese Figuren Gottheiten darstellen.

Die dritte Gruppe sind die Figuren, die ganz schematisch in geometrischen Formen dargestellt sind (Taf. VI/3). Analogien für diese Figuren finden wir überall auf den neolithischen Fundorten, besonders aber in Jablanica und Vinča. Erste Untergruppe stellt ganz deutlich menschliche Figuren dar. Diese sind jünger als die naturalistischen Figuren und meiner Meinung nach, irgendwo in der donauländischen Provinz entstanden. Vielleicht sind das für den Hausbedarf hergestellte Miniaturen grösserer Figuren, die aus Holz gefertigt waren. Eine dieser Figuren hat als Analogienzauberfigur gedient. Zweite Untergruppe stellen die Figuren mit Tierköpfen dar (Taf. VII/3 u. VIII/1). Analogien haben wir wieder speziell in Jablanica und Vinča. Es handelt sich hier wahrscheinlich teilweise um therio-anthropomorphe Götter- oder Dämonenfiguren. Einige dieser Figuren dienten sicher als Amulette.

Die vierte Gruppe endlich stellen die sog. »Seelenthron« (Schuchhardt) dar. Analogien bietet wiederum Jablanica und Vinča und weiter südlich Thessalien. Eigentlich sind auch das nur äusserst schematisierte menschliche Figuren.

Man fand ausserdem in Kormadin noch eine Tierfigur, die einen Stier oder eine Kuh vorstellt (Taf. VII/5).

Ausser der Keramik und Plastik fand man auf Kormadin noch andere Gegenstände aus Ton.

Zuerst kommen massive Tonkugel mit einem Durchmesser von cca 6 cm: ähnliche Stücke fand man in Butmir und Jablanica (sehr grosse Mengen), in einem Tumulus in der Nähe von Saloniki und in Troja. Die übliche Form zeigen die Webgewichte (Taf. VIII/3) und Spinnwirtel (Taf. VIII/4). Interessant sind einige kreuzähnliche Gegenstände (Taf. VIII/2), die — meiner Meinung nach — als Fadenwickler dienten. Denselben Zwecke dienten wahrscheinlich die viereckigen Gegenstände mit hornartigen Ecken (Textbild 2b). Unser Stück war sicher ein Kinderspielzeug. Als Spinngerät muss wahrscheinlich auch das eiförmige Gegenstand Textbild 2c betrachtet werden, ebenso wie die amphorenartigen Gegenstände (Taf. IX/6, Textbild 2d), die in Vinča und Jablanica Gegenstücke haben.

Speziell interessant ist ein Bruchstück eines Gegenstandes mit einer plastischen Spiraldekoration (Taf. VI/1, Textbild 2 e). Ein ähnliches Stück fand man auch in Vinča. Im Vergleich mit dem Vučedoler »horn of consecration« und den dekorierten Hausaltären aus Donja Dolina in Bosnien könnte man sagen, dass auch die Bruchstücke aus Kormadin und Vinča Teile eines Hausaltars waren.

Nun, einige Worte über die keramischen Gefässe aus Kormadin. Die Gefässformen sind typisch für die südbandkeramische Kultur.

Da kommen erstens weitmündige Schüsseln (Taf. I/4 u. II/4): ähnliche kommen in Vinča von 8,7 bis 5,48 Meter vor. Weiter folgen die hohen Trichterschüsseln (Taf. I/1) mit einigen Varianten (Taf. I/2, III/4). In Vinča ist die Variante Taf. I/2 die älteste. Stratigraphisch kommen dann in Vinča von 7,5 bis 4,1 Meter die Varianten Taf. I/1 und III/4. Etwas kleiner sind die Teller (Taf. I/5): ähnliche kommen in Vinča von 8,4 bis 3,5 Meter vor. Aus feingeschleimter Erde sind die dünnwandigen Kalottenschüsseln (Taf. II/3 u. IV/4): in Vinča kommen solche nur von 4,1 bis 2,0 Meter vor, in Jablanica fehlen sie gänzlich. Wahrscheinlich gehören sie auch in Kormadin dem Spätneolithikum.

Selten kommen hohe Amphoren (Taf. III/1) vor. In Vinča kommen solche Formen von 7,6 bis 4,1 Meter.

Von den kleineren Töpfen zeigt der auf der Taf. III/3 eine interessante Form, ebenso wie der grosse Topf (Taf. II/5), dem ein Analogon in Vinča in der Tiefe von 8,4 Meter gefunden worden ist. Ein Beispiel eines kleinen Kruges bietet uns Taf. III/2. Zwei scharf profilierte Krüge (Taf. IV/3, 5) fallen schon in die Bronzezeit. Der erste stellt eine Übergangsform dar, der zweite aber schon die reife bronzezeitliche Form, ebenso wie das Gefäss Taf. V/7.

Die kleinen Becher (Taf. III/5) zeigen dieselbe Form, wie die kleinen Krüge. Der angeführte Becher hat eine Analogie in Jablanica. Der zweite (Taf. IV/2) ist ornamentiert und weiss inkrustiert. Eine ganz andere Form zeigt der dritte Becher (Taf. III/6): er hat Gegenstücke aus Butmir und degenerierte Analogien in Vinča aus der Tiefe von 5,5 Meter.

Kleinere schüsselförmige Becher haben verschiedene Formen (z. B. Taf. V/1: ähnliche Stücke aus Vinča und Butmir).

Einige Bruchstücke zeigen die Form eines Fussbechers (Taf. V/8). Gegenstücke dazu aus Butmir, Jablanica und Vinča (hier von 10,0 bis 4,2 Meter).

Mehrfüssige Schalen kommen auch vor (Taf. I/6: Gegenstücke aus Seslo und Butmir); Taf. VIII/5: Gegenstück aus Vinča aus der Tiefe von 8,4 Meter und aus den ältesten Schichten in Vučedol; Textabb. 4a mit einem Gegenstück aus Vinča, aus der Tiefe von 8,4 Meter; Textabb. 4b mit einem Gegenstück aus Troja IV; Taf. II/2).

Ein Bruchstück (Textabb. 5a) gehört sicher einem Seiber: in Vinča findet man solche von 8,5 bis 4,0 Meter.

Auch die Gefässdeckel zeigen verschiedene Formen. Taf. I/5 hat Gegenstücke aus Butmir und aus den bronzezeitlichen Pfahlbauten in Ripač. Der moderne kroatische Bauer kennt noch heute ähnliche Deckel (sog. pekve) beim Backen. Taf. VIII/6 und Textabb. 5b haben Analogien in Vinča in der Tiefe von 3,6 Meter.

Taf. IX/7 stellt das Tonmundstück einer Lederflasche (?) dar.

Auf Kormadin fand man weiter noch sehr viele Miniaturgefässe, die teilweise die Formen grösserer Gefässe nachahmen (z. B. Taf.

IV/6 u. V/2, 3, 6 mit Analogien aus Butmir, Taf. V/4 usw.). Teilweise sind das aber Formen, die sich sonst auf Kormadin nicht erhalten haben, z. B. Taf. IV/1, Textabb. 4b, Taf. IX/4 mit einer Analogie aus Troja II usw.

Die Ornamentik der kormadinschen Gefässe zeigt verschiedenartige Technik: eingeschnittene (Taf. IV/1, VII/1), eingeschnittene und weiss und gelb inkrustierte (Taf. IV/2, Textabb. 4b), eingetiefte (Taf. VI/3, Textabb. 5g) und Mattenornamente (Taf. X/4), Kerbtechnik (Textabb. 5f), ausnahmsweise Schnurtechnik (Taf. X/2) und seichte Kannelierung (X/3).

Die Gefässe tragen manchmal auch eine plastische Dekoration: es handelt sich um hornartige Aufsätze (Taf. IX/5), plastische Bänder (Taf. X/5) und zylinderartige Ausbauschungen (Textabb. 5e). Die Dekoration ist typisch handkeramisch.

Die Keramik von Kormadin stellt verschiedene Kulturen vor. Ganz zufällig kommt bronzezeitliche Keramik vor (Taf. IV/5). Dieses Gefäss gehört wahrscheinlich der ungarischen Tószeg C und Tószeg D (nach Tompa), absolut datierbar zwischen 1400 und 900. Etwas jünger können die Gefässe Taf. II/3, IV/3, 4 und das Bruchstück X/3 sein. Sie gehören wahrscheinlich der Badener Kultur, die etwas jünger als die Vučedol Keramik ist. Sie ist, also, charakteristisch für das Spätneolithikum. Hierher gehören auch wahrscheinlich die Bruchstücke Taf. IX/5, Textabb. 5e, 7 und noch einige andere Bruchstücke. Die Badener Keramik kann absolut datiert werden etwas vor 2000.

Ganz vereinzelt kommt das Bruchstück mit dem Schnurornament (Taf. X/2) vor. Nach Tompa gehört diese Keramik schon der Kupferzeit, fällt also in die Zeit etwas nach 2000.

Die älteste Keramik auf Kormadin gehört der Menghinschen slawonisch-serbischen Kultur der Südhandkeramik. Die Verbindung der slawonischen mit der serbischen Kultur in eine Kulturgruppe (also, Jablanica — Vinča II — Kormadin — Pločnik) findet in den Funden ihre völlige Berechtigung. Weitere, nicht so innige Verbindungen bestehen dann mit der Lengyel-, Butmir-, siebenbürgischen, bulgarischen und thessalischen Kultur.

Bei der Gruppe Jablanica — Vinča II — Kormadin — Pločnik müssen wir auf eine verhältnismässig unabhängige Entwicklung im Verhältnis zu den anderen handkeramischen Nachbargruppen denken. Die erwähnte Gruppe fällt chronologisch etwas nach 5000.

In der slawonisch-serbischen Gruppe ist noch älter die Vinča I — Starčevo — Kultur, von der aber Kormadin keine Reste geliefert hat. Diese Gruppe fällt chronologisch etwas vor 5000.

Vinča I — Starčevo einerseits und Vinča II — Jablanica — Kormadin — Pločnik andererseits sind natürlich keine verschiedene

Kulturen: sie stellen nur — meiner Meinung nach — verschiedene Entwicklungsstadien derselben Kultur dar.

*

Tierknochen, die auf Kormadin ausgegraben worden sind, gehören verschiedenen Cerviden- und Bovidengattungen, daneben aber kommen auch Fisch-, sowie Biber-, Schweine- und Pferde-knochen.

Hirschgeweih war Material, aus dem man einige Äxte fabriziert hat (Taf. X/8, 9). Verschiedene Knochengeräte sind auch vorhanden: so Pfiemen (Taf. X/6, X/1, 2, 6), Nadeln, Angeln (Taf. X/10) usw. Aus einem Eberzahn hat man ein Amulett angefertigt (Taf. X/7); ähnliche Stücke fand man in Pfahlbauten von Robenhausen.

Der grösste Teil von Waffen und Werkzeugen aus Kormadin ist aus verschiedenen Stein- und Feuersteinarten angefertigt: die Werkstätte befanden sich auf Kormadin.

Am häufigsten kommt ein feinkörniges Feuersteinmaterial, das grösstenteils zur Anfertigung von Steinbeilen dient (Taf. XI/5, XII/3, 4): die Beile sind ohne Schaftlöcher. Aus demselben Material sind die Schuhleistenkeile angefertigt. Bei allen angeführten Gegenständen ist interessant, dass sie fein poliert sind und dass ihre Oberfläche mit einer dünnen Schicht eines gewissen weissen Stoffes (vielleicht Ton?) überzogen ist.

Feinkörniges Feuersteinmaterial, das gefärbt ist (weiss, grau, braun), dient zur Anfertigung von Schuhleistenkeilen (Taf. XII/7, 8), Beilen (Taf. XII/3, 4), Schabern und Messern.

Kalkstein dient ebenso zur Anfertigung von Schuhleistenkeilen (Taf. XI/8), Beilen ohne Schaftlöchern und Hammern mit Schaftlöchern. Aus silifiziertem litauischem Kalkstein ist das Messer Taf. XI/7, ein Knopf (Taf. XII/1 a und b) und ein Schmuckgegenstand (Taf. XII/6) angefertigt. Aus Sandstein ist ein Messer (Taf. XII/2), aus weiss, grau, gelb, lichtbraun, dunkelbraun und schwarz gefärbtem Achat dagegen kleinere Schaber, Bohrer und Sägen. Dieser Achat stammt wahrscheinlich aus der Fruška Gora.

Kernstücke (Taf. XI/4) zeugen, dass man die angeführten Werkzeuge tatsächlich auf Kormadin angefertigt hat.

*

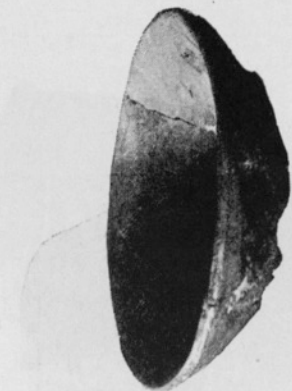
Endlich sind noch interessant die Kulturbeziehung zwischen der slawonisch-serbischen Bandkeramik und dem Südosten Europas, bezw. des Vorderen Orients. Die Frage wurde in der letzten Zeit unter andern auch von Vasić, Schuchhardt und Jirku besprochen.

In diesem Zusammenhang wollen wir nur zwei Gegenstände von Kormadin erwähnen. Erstens ist das das kleine anthropomorphe Gefäss Taf. IV/2. Es ist ganz sicher sehr innig mit den trojanischen Gesichtsvasen aus der zweiten bis zur fünften Schicht verbunden.

Zweitens sind das die sog. »Seelenthron« (Schuchhardt) aus Thessalien, die auf Kormadin sehr oft vorkommen (Taf. VII/4). Est ist nicht ausgeschlossen, dass die Stücke aus Kormadin älter sind, als die thessalischen.

Der Fundort Kormadin bestätigt noch einmal unsere Meinung, dass im Rahmen der Bandkeramik wirklich eine spezifische Gruppe besteht, die ganz richtig von Menghin als slawonisch-serbische bezeichnet wird. Alle Fundorte dieser Gruppe sind auf innigste miteinander verbunden, was wahrscheinlich eine ethnische Verbindung als Voraussetzung hat.

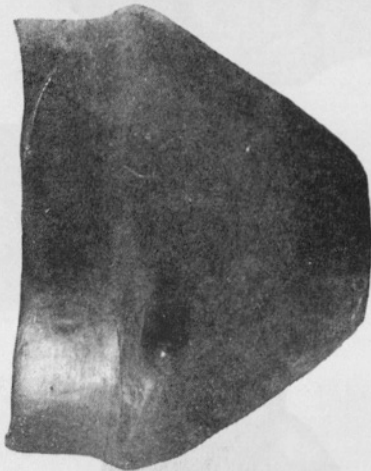

3

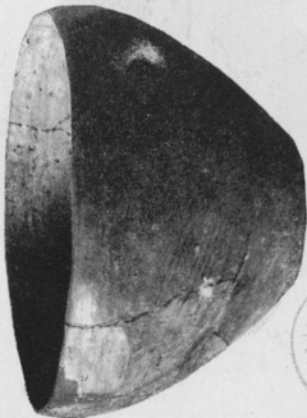
6

2

5

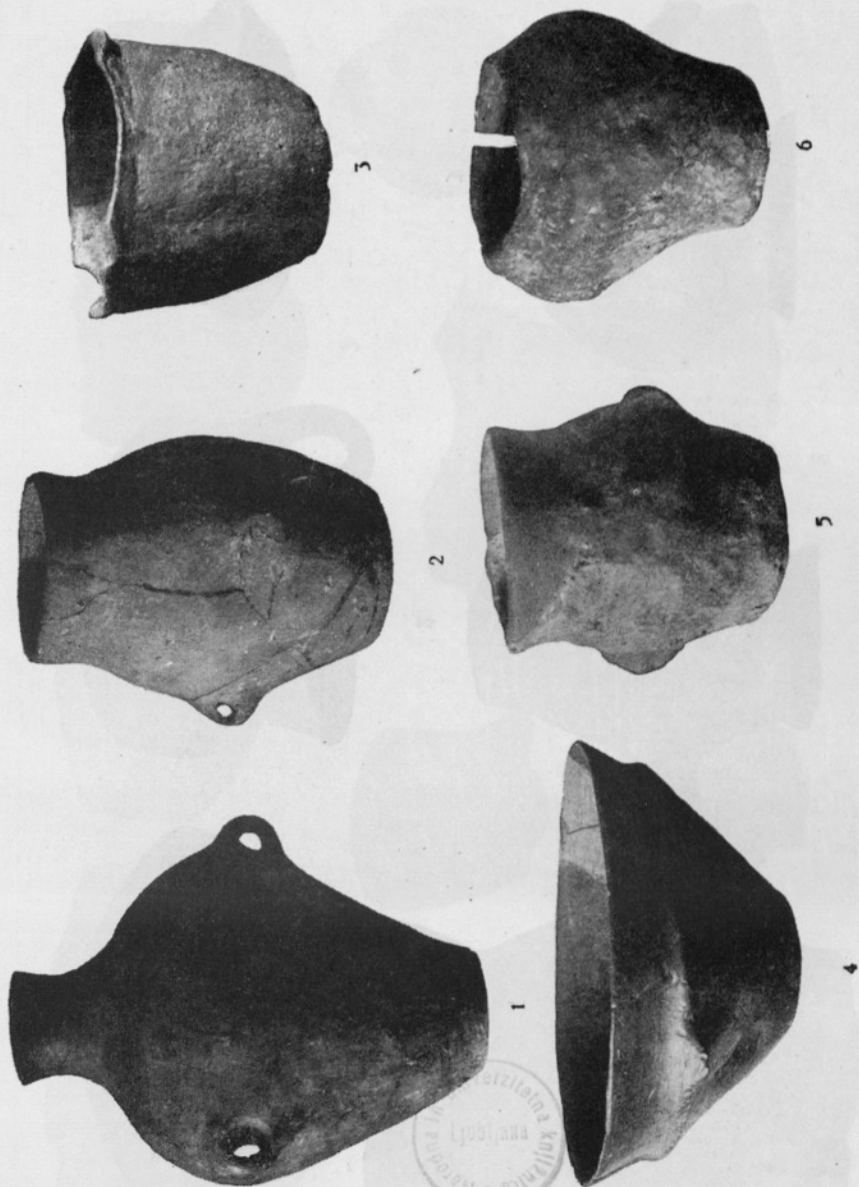
1

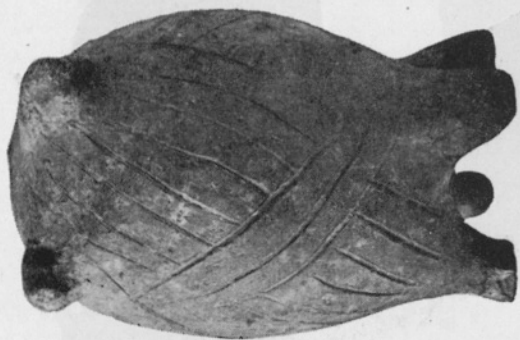

4

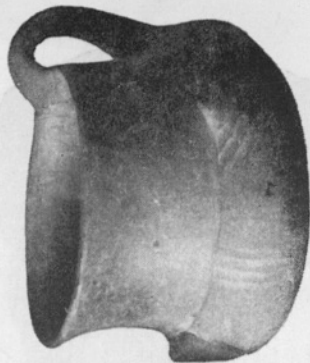
1

2

3

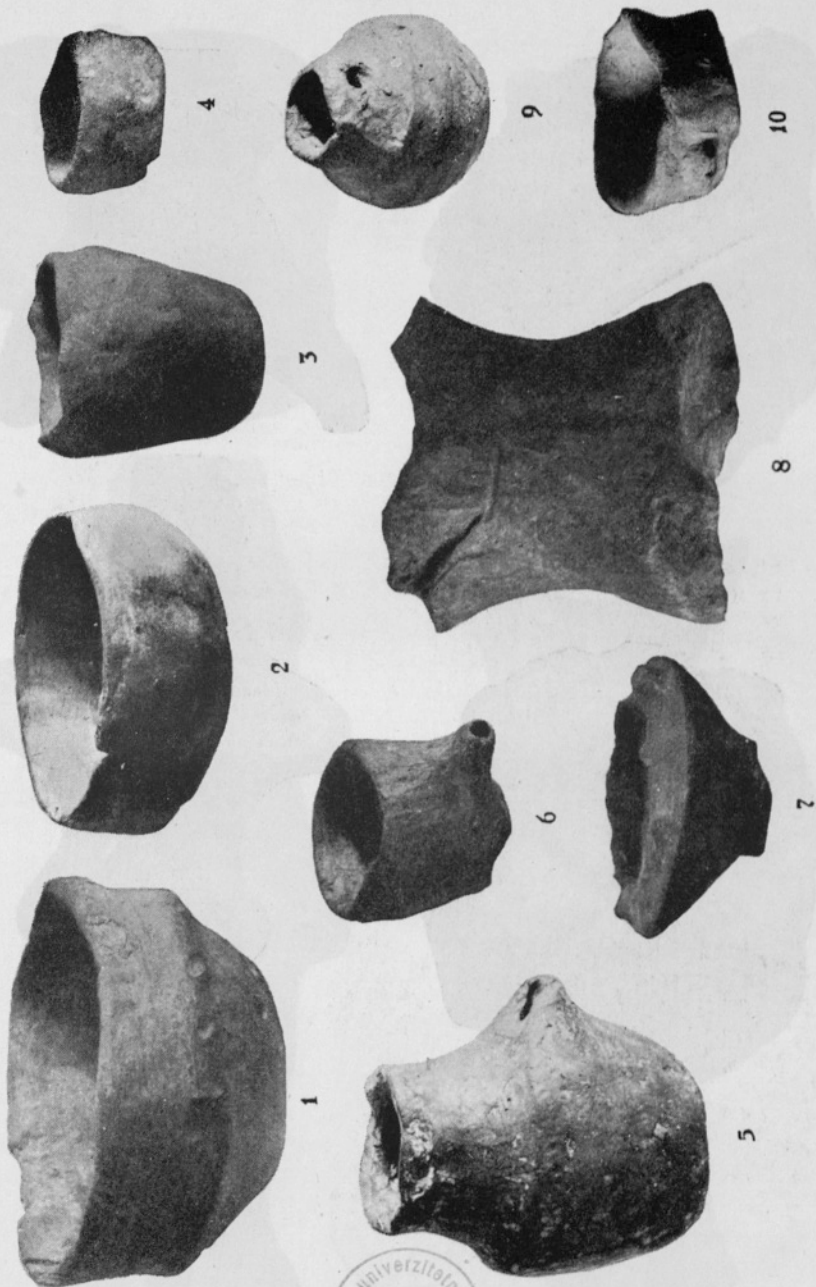
5

4

6

2

4

1

3

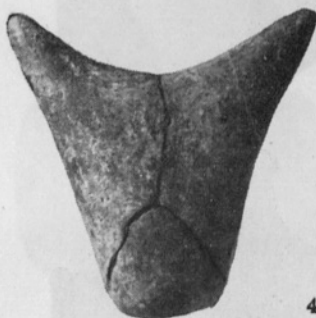
2

5

1

4

3

4

2

5

9

2

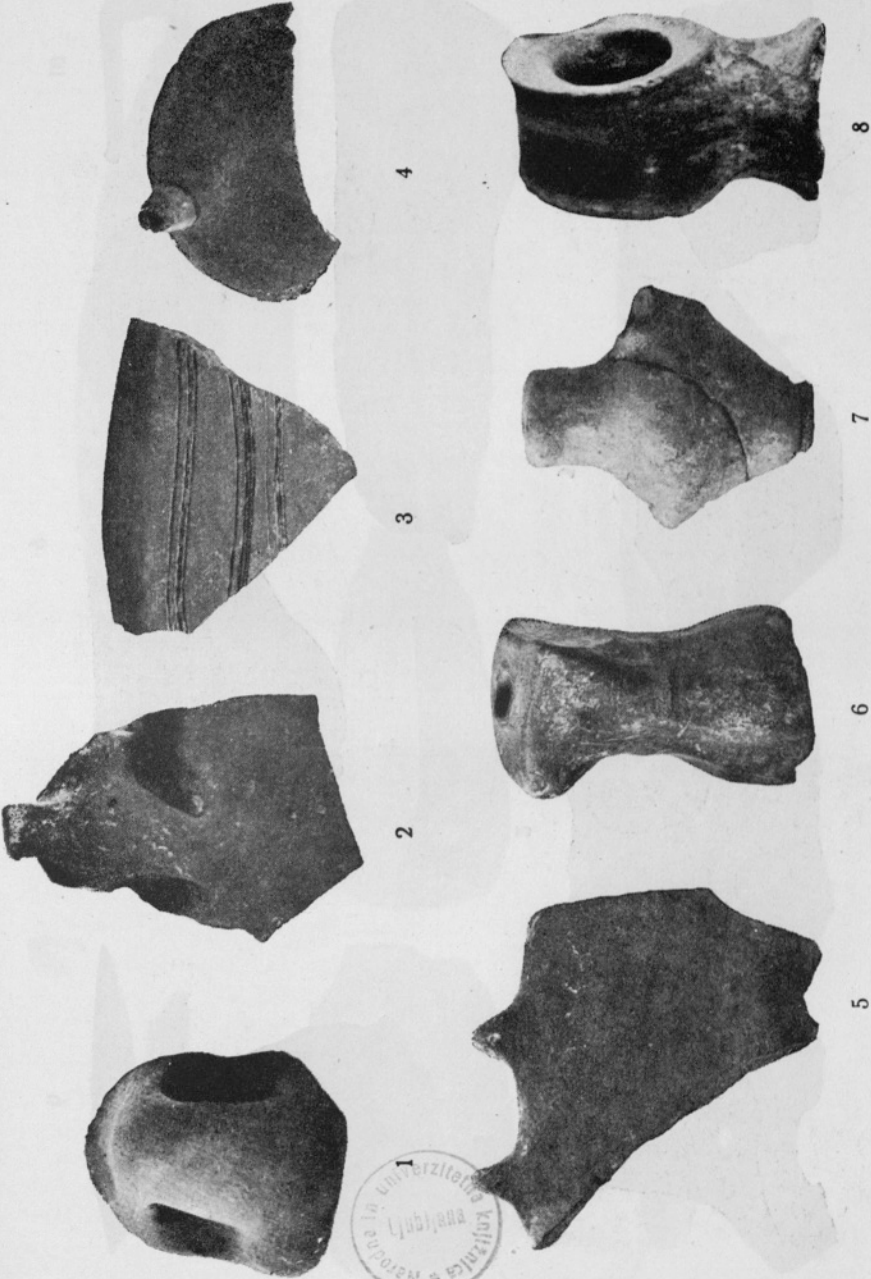

1

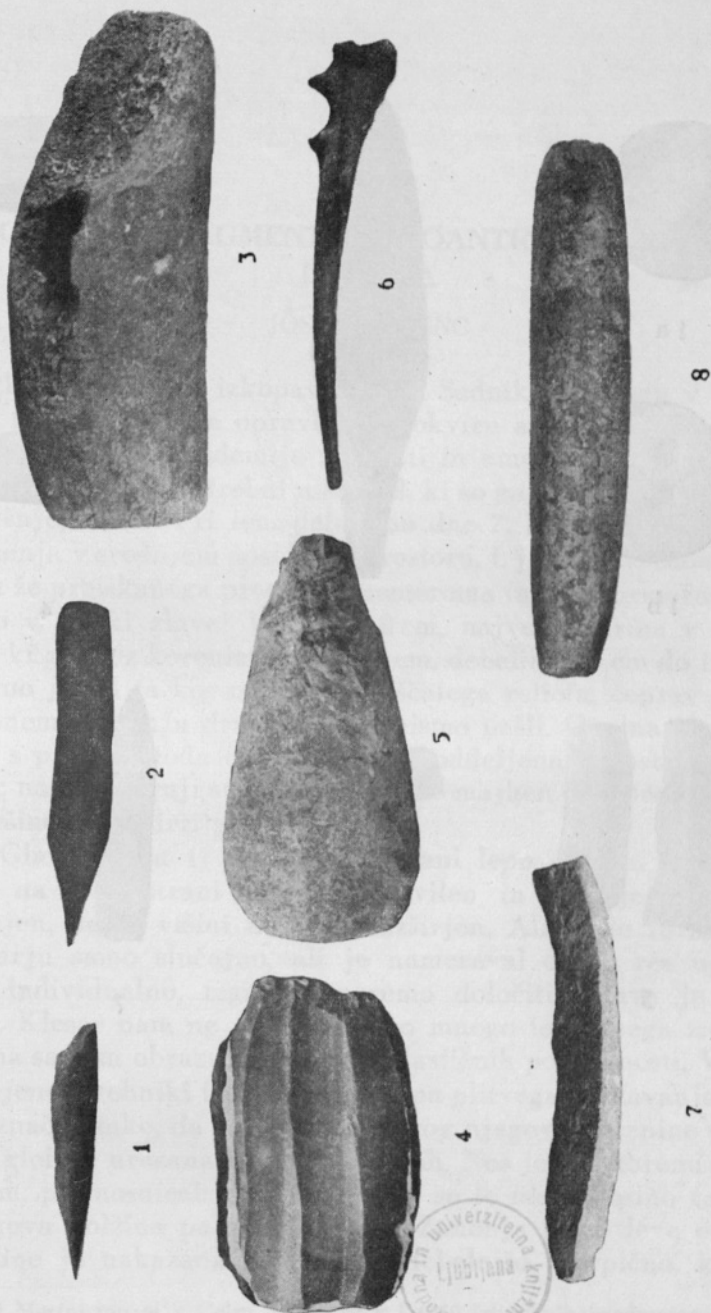

5

1 a

1 b

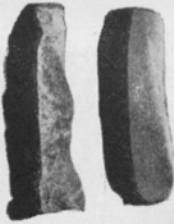
2

3

4

5

6

7

8

FIGURALNI FRAGMENT KASNOANTIČNEGA RELIEFA IZ CELJA

JOSIP KLEMENC

Pred začetkom izkopavanja na Sadnikovem vrtu v Celju leta 1950, ki smo ga opravljali v okviru arheoloških raziskovanj Slovenske akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani, smo odstranili nepotrebn material, ki so ga pustili raziskovalci prejšnjega leta. Pri tem delu smo dne 7. julija našli v kupu kamenja v srednjem apsidnem prostoru, t. j. v severozahodnem delu že preiskanega prostora, razmeroma tanko marmorno ploščico v obliki glave¹ Višina 10,8 cm, največja širina v ravni črti, ki gre čez korenino nosu, 8,8 cm, debelina 0,5 cm do 1,5 cm. Očitno je bil ta kos odbit od ploščatega reliefa, čeprav kljub skrbnemu iskanju drugih kosov nismo našli. Ovalna glava je bila s plitvim, toda ostrim urezom oddeljena od ostale površine; na levi gornji strani je videti še majhen del spomenikove površine, ki se drži glave.

Glava (slika 1) je na levi strani lepo ovalna, dočim je oval na desni strani precej nepravilen, in sicer je pri bradi stisnjen, del v višini nosa pa razširjen. Ali se je to zgodilo klesarju samo slučajno, ali je nameraval osebo res upodobiti individualno, tega ne moremo določiti. Glava je brez ušes. Klesar nam ne pokaže ravno mnogo tehničnega znanja, saj na samem obrazu ni nobenih plastičnih podrobnosti. Vse je narejeno v tehniki izpraskanja ali pa plitvega urezavanja. Nos je označen tako, da je površina okrog njegove korenine nekoliko globlje urezana kot pri nosnicah. Nos je pri korenu širok 1,8 cm, pri nosnicah pa 2 cm. Torej se le malenkostno razširi. Njegova dolžina pa znaša 3,5 cm. Zunanja stran leve očesne dupline je nakazana z nekoliko debelejšo, navpično, komaj

¹ Mestni muzej v Celju. Inventar v l. 1950 izkopanih predmetov št. 109.

0,5 cm dolgo črto, medtem ko je prostor med očesom in gornjim delom nosa razpraskan v raznih smereh tako, da nastane videz očesa od nosne korenine pa do omenjene navpične črte, ki je oddaljena od nosu 1 cm. Desna očesna duplina je pri korenu

Sl. 1

nekoliko močneje izpraskana, toda izgine prav tako v oddaljenosti 1 cm od nosu v višino ostale obrazne plošče.

Usta sploh niso izdelana, pa tudi ne naznačena. Enako ne lasje ali eventualni brki, od katerih ni nobenega sledu.

Ves lik nam razodeva, da se umetnik še bori s klesarsko tehniko in da imamo pred seboj čisto provincialno delo zgodnjega srednjega veka.

Za rimsko in tudi za našo provincialno umetnost, velja pravilo, da so upodobljene glave na reliefih skoraj vedno okrogle. Šele počasi prehajajo iz te oblike v oval, ki je tipičen za

zgodnji srednji vek. Sicer so riliefi iz tega časa precej redki, vendar so nam ohranjeni sem in tja nekateri liki, ki nam to potrjujejo.

V vasi Lenišče so našli nagrobno ploščo iz belega marmorja (sl. 2), višina 34 cm, širina 14 cm, debelina 6,7 cm. Na njej je upodobljen človek z dvignjeno desno roko. To je neverjetno slabo delo. Sedaj je v muzeju Kuršumljihanu v Skoplju.²

Glava ni shematično izdelana, temveč predstavlja individij, a je podolgovata. Zgoraj je širša kot spodaj, oči so pa označene z vdolbinami. Usta so komaj vidna vodoravna črta, ostalo telo je do pričetka nog ena sama plošča. Nogi sta narejeni vsaka posebej in obe obrnjeni na levo, kakor da pokojnik hodi. Desna roka ima sicer naznačen komolec, toda dviga se kvišku kakor preprosta debela palica. Spomenik je sedaj brez vsakega napisa, ker ga precej manjka zgoraj in spodaj. Kakor je to delo brez pravilnih proporcev, je vendarle klesar bolj obvladal klesarsko tehniko kot celjski; prav zaradi skoraj okrogle glave pa je ta spomenik verjetno še iz pozne antike.

Sl. 2

V Kavardarcih (Makedonija) so našli dva nagrobna spomenika. Prvi³ predstavlja dve osebi v edikuli, ki je naznačena s polkrožnim lokom in dvema stebroma. Nad njo je drevo, levo od njega polmesec, desno pa krog. Leva oseba bo možki, čigar

² Spomenik Srpske Akademije Nauka XCVIII., Beograd 1941—1948. Odeljenje društvenih nauka 77. N. Vulić, *Antički spomenici naše zemlje*, str. 76, št. 159.

³ Spomenik Srpske Kraljevske Akademije Nauka LXXVII., drugi razred 60, Beograd 1954. N. Vulić, *Antički spomenici naše zemlje*, str. 43, št. 25.

telo je štirioglato, njegov zgornji rob pa je prelomljen navzdol v obliki kota. V tem kotu stoji glava na kratkem vratu. Obe nogi sta obrnjeni na desno. Verjetno je ta oseba moška,

posebno še zato, ker je oseba na njeni desni strani oblečena v dolg prepasan hiton, čigar posamezne gube so natančno označene, a okrog glave ima zvit robec, kar so vse značilnosti ženskega lika.

Glavi obeh figur sta razmeroma precej okrogli, toda brez ušes; poznati je oči, nos in usta. Vrat je posebej narejen in valjaste oblike. Po svoji izdelavi spominja nagrobnik še na kasno rimsko klesarsko tehniko, vendar ga pa zaradi odsotnosti ušes in izdelave glave lahko že štejemo prav v pričetek srednjega veka.

Drugi nagrobnik,⁴ ki so ga našli prav tam (v Kavardarcih), predstavlja zopet dve osebi pod obokom, ki ga nosita dva stebra. Leva oseba ima izdelane, navzdol viseče roke in močne noge, obraz je okrogel, brez ušes, toda z valjastim vratom; upodobljena so usta, nos in oči. Verjetno je to moška oseba, ker stoji na njeni desni strani drug človeški lik, oblečen v nekakšno

Sl. 5

tuniko, da je dobro viden le spodnji del nog. To bi bila ženska oseba, ki je pa še precej okrogle glave z vratom, a brez ušes.

⁴ N. Vulić, l. c. št. 24.

Vsekakor imamo pred seboj spomenik primitivne izdelave, ki pripada istemu času, kakor pravkar omenjeni, saj je kljub okrogli glavi že brez ušes.

Iz Kavardarcev je tudi nagrobna plošča iz andezita⁵ (sl. 3) z grškim napisom in tremi zelo primitivno izdelanimi figurami. Osebe so v vdolbenem polju, desno in levo od njih sta dve rozeti, nad njimi pa polumesec. Telesa so štirioglata, zdolaj sta vidni vsakemu po dve pripadajoči nogi. Zgoraj, kjer bi moral biti vrat, je zgornja stran četverokotnika zlomljena navzdol v obliki kota, v katerem sedi glava brez vratu. Glave so ovalne oblike. Oči so označene z luknjami, usta pa s povprečno črto. Ovalne glave vseh treh likov so brez ušes, las in brkov in zelo podobne naši glavi iz Celja. Dve večji figuri na levi strani imata na prsih Andrejev križ $\times$ in $\times$, dočim je pri tretji ta lik nekoliko pomanjkljiv $\times$. Andrejev križ je znak kristjana.

Danes je ta spomenik v Skoplju v Kuršumlji-Hanu.

Od reliefa iz Brodareva (Prijepolje)⁶ je ohranjen samo gornji del (sl. 4) s poprsji, a brez napisa. Tip moške glave je podoben naši, v kolikor nima ušes, je precej ovalne oblike in nima nobenih las, pa tudi brkov ne. Pač pa sta obe očesi bolj izdelani. Figura poleg moža je lik njegove žene, ki ima na glavi robec, kar je značilnost ženskega portreta tistega časa. Celotna izdelava kaže na provincijalnega mojstra in na čas okrog leta 500 po Kr. Ker predstavljajo na reliefih v tem času žene z robcem na glavi, smemo skoraj z gotovostjo trditi, da je naša celjska glava moška glava, ker je brez robca.

Že s samo primerjavo celjske glave z zgoraj navedenimi spomeniki pridemo do zaključka, da je glava iz Celja moška in da pripada zgodnjemu srednjemu veku. Če jo pa primerjamo še z nekaterimi podobnimi tipi, jo bomo mogli še natančneje opredeliti.

⁵ Spomenik SKAN LXXI, drugi razred 55, Beograd 1931. N. Vulić, o. c. str. 72, št. 164. N. Vulić je ta spomenik ponovno publiciral, ko ga je sam videl v publikaciji »Spomenik SAN« XCVIII, odeljenje društvenih nauka 77, str. 65, št. 151.

⁶ Spomenik SKAN LXXI, drugi razred 55. Beograd 1931. N. Vulić, o. c., str. 156, št. 329.

⁷ Kurt Böhner, Der fränkische Grabstein von Niederdollendorf am Rhein, Germania Jahrg. 28, T. 14, 1.

Ako primerjamo glavo iz Celja z nekaterimi frankovskimi skulpturami, ki predstavljajo Kristusa,⁷ n. pr. na nagrobnem spomeniku iz Meschenicha, tedaj vidimo, da je Kristusova glava obdana od žarkov, ki izhajajo iz nje (sl. 5). Celjska glava pa je z ozko in ostro zarezo ločena od okolice, zato bi bilo težko

Sl. 4

misлити, da predstavlja ta glava nekaj podobnega (glavo svetnika ali pa celo Kristusa).

Neverjetno bi bilo, da bi bila ta glava odbita od takega ali podobnega reliefa, kakor sem jih zgoraj omenil, ker je s takega spomenika tehnično zelo težko odbiti samo glavo. Verjetneje je, da je bila glava odbita od spomenika, čigar okvir

in notranji deli so sestavljeni iz samih kamnitih letvic, kakor je n. pr. nagrobnik iz Moselkerna,⁸ okraj Kochem (sl. 6).

Ta spomenik je razdeljen z vodoravno prečnico na dve polovici. V spodnji polovici je poševni Andrejev križ, v zgornji pa je enakokraki križ z odebljenimi konci (podoben nemškemu železnemu križu). Proti vrhu se spomenik konča s koničastim nastavkom. Na tem nastavku je upodobljena po-

Sl. 5

Sl. 6

kojnikova glava. Nad glavo, desno in levo od nje, je v reliefu še po en križ. Ovalna glava je izdelana v ploščatem reliefu brez ušes, las in brkov. Nos je plitvo vsekan, le oči so globoko in značilno izdelane. Nagrobni spomenik, ki se zožuje proti vrhu, oblika železnega križa in tudi Andrejev križ pripadajo Sredozemlju.⁹

Oblika celjske glave, kakor tudi njena velikost in vsa izdelava popolnoma ustrezajo glavi na frankovskem spomeniku iz Moselkerna. Tedaj, ko so razbijali in uničevali spomenik take

⁸ O. c. T. 14, 4b.

⁹ O. c. str. 73.

vrste, je prav lahko mogoče, da je ravno cela glava odletela od podloge, dočim je bilo vse drugo zdrobljeno na drobne kosce.

Ni izključeno, da pripada ta spomenik iz Celja enemu izmed germanskih plemen. To bi mogli biti Goti, Franki ali Langobardi. Po preseljevanju narodov, verjetno s prihodom Slovanov, je bil spomenik uničen; še tem prej, ako domnevamo, da je mogel biti spomenik tudi tedaj že krščanski. Tako je torej mogel biti uničen, ko so zasedli Slovenci tudi Celejo. Kdaj so pa postavili spomenik, je težko točno dognati. Stilsko spada v V. stoletje, verjetneje pa je, da izvira iz prve polovice 6. stoletja.

Na zemljišču, ki so ga prekopali leta 1948 in 1949, so našli po izjavi tedanjega vodstva izkopavanja nekaj človeških kosti, zato je možno, da so deli tega okostja pripadali grobu, nad katerim je stal spomenik s to glavo.

A FIGURAL FRAGMENT OF A LATE ROMAN MONUMENT FROM CELJE

Among the archaeological materials excavated in the garden of Sadnik at Celje there was found a relief marble head, probably struck off another larger object. The head has been kept in the Town Museum at Celje. Its length is 10.5 cm, its greatest breadth passing across the root of the nose is 8.5 cm. The head had been struck off a larger relief. On the left upper part one sees a deep cut by which it had been struck off the surface. Its shape is decidedly oval. The cut of the nose is flat, the width at its root is 1.8 cm, at nostrils 2 cm. The nose cut is somewhat deeper at the root than at the nostrils. The socket of the right eye is scratched out somewhat deeper just at the root of the nose, while the outer part of the left eye socket is marked by a thicker vertical line, hardly 0.5 cm long. The mouth is not worked out. The left lower side of the face is not perfectly oval, it is somewhat flattened in. Perhaps the artist would, in this way, mark the chin, but he omitted it on the other side. There are no traces of hair, and ears are missing. The whole work shows that the stone-cutter was struggling with principles of stone cutting. All is worked out by scratching and flat cutting (Fig. 1).

In Antiquity round head is the characteristic feature for the Roman art as well as for our provinces. Only with the decay of the Roman Empire round passes to oval which is the characteristic feature of the early Middle Ages. These are some instances of that period:

Lenišče in Macedonia (Fig. 2): tomb-slab showing a man marching to the left. His head is nearly oval, the eyes are marked by deep imprints,

the mouth is a horizontal line. There are no ears, as this head is not yet decidedly oval it probably dates from late antiquity.

Kavadarci in Macedonia: several reliefs, published by N. V. Vulić, belonging to the early Middle Ages. They show oval heads without hair and ears.

Kavadarci: a tomb-slab of andesite (Fig. 3) showing three persons in flat relief. All heads are oval without ears, hair and moustache. The addition, various kinds of crosses, prove that it belongs to the early Middle Ages.

Brodarevo: A relief (Fig. 4) showing two persons, a man and a woman. The woman wears a head-cloth, the man's head is oval, uncovered, hairless and without ears.

The head of Celje looks like male heads, I am sure it represents a man. Moreover, certain details (earless oval, flat relief etc.) permit the conclusion that it belongs to late Antiquity or early Middle-Ages. Perhaps this head was a part of some tomb, but there are no proofs of that. Possibly the head belonged to a tomb-monument composed of stone-listels which partly constitute the frame of the monument and partly shape various crosses. Such a tomb-monument is e. g. known from Moselkern in West Germany (Fig. 6).

The monument might have been destroyed as well as the town of Celje by Huns (ca. 452 A.D.) or after the arrival of Slavs.

ORIENTACIJA GROBOV V NEKATERIH SREDNJEVEŠKIH NEKROPOLAH SLOVENIJE

B. ŠKERLJ

Uvod

Ne glede na razne razprave o orientaciji grobov, zlasti starejših (Dolmen n. pr.), drugje po svetu (n. pr. pri Aztekih in Inkih) v zvezi s sončnim kultom, ima pričujoča razprava prvenstveno namen, raziskati:

1. vprašanje, ali so grobovi naših zgodnje-srednjeveških grobišč, zlasti staroslovanskih, orientirani v smeri WE (z vsemi odkloni) po konkretnem sončnem vzhodu (po vzhajališču) ali po kakem drugem pravilu ali pravilih in

2. ali in kaj se dá morebiti sklepati iz orientacije in lege grobov glede na življenje in umiranje srednjeveških prebivalcev Slovenije.

Naj že uvodoma poudarim, da ni namen te raziskave, da bi morali priti že do enoznačnih zaključkov, temveč bolj, da razvijemo in osvetlimo problem, ki ga bo treba ob svojem času podrobneje obdelati, verjetno najprej za vsako grobišče posebej. Tu pa bomo na podlagi konkretnega materiala skušali pokazati, kakšen je položaj v nekaterih, po drugi svetovni vojni v Sloveniji odkritih, zlasti staroslovanskih grobiščih, pri čemer bomo upoštevali posebno »Bled 1949«, dasi to grobišče iz razlogov, ki jih navajam drugje (8), morda ni staroslovansko. Toda prav to grobišče mi je dalo povod, da sem se s problematiko orientacije in položaja skeletov začel intenzivneje ukvarjati, ker nam utegne razjasniti nekatera demografska in sociokulturna vprašanja srednjeveških prebivalcev na našem ozemlju, bodisi že slovanskih ali drugih.

Vprašanje, v čem je utemeljena orientacija teh grobov v glavnem v smeri WE, je — kakor kaže — še vedno odprto. Niederle (7) in Karaman (3) utemeljujeta to orientacijo s tem, da so stari Slovani (pa očitno tudi nekateri drugi narodi) v zgodnjem srednjem veku pokopavali svoje mrtvece v smeri sončnega vzhoda in razlagata s tem tudi odklone od glavne smeri WE. Gotovo duhovita podmena! Tako piše Niederle (str. 84): »V slovanských hrobech je orientace pravidelně taková, že tělo leží nohama k východu a hlavou k západu, takže obličej je obrácen k vycházejícímu slunci. Při tom ovšem doba roční, při níž slunce na různých místech vychází a zapadá, způsobila, že i na jednom hřbitově není orientace úplně tatáž, nýbrž že se odchyľuje od základné polohy více nebo méně podle toho, kde se v době pohřbu slunce nacházelo.« In Karaman pravi (str. 10): »Tako su svi grobovi u Glavičinama orientirani od zapada prema istoku, oni nijesu strogo paralelni ni položeni u istom pravcu. Razlika je u osi pojedinih grobova dapače znatna... Ali odvajanje od čiste zapadno-istočne linije ostaje uvijek u okviru krajnjih točaka obzora, u kojima sunce izlazi i zapada u danima ljetnog i zimskog solsticija. I upravo okolnost, da grobovi u Glavičinama dolaze produženom linijom svoje osi do tih krajnjih točaka, ali je nigdje ne prelaze, potvrđuje mišljenje, da su stari Slaveni odredjivali orientaciju pojedinog groba tačno prema točki izlaza sunca na dan pogreba (vidi plan groblja).«

Naj že kar tu pristavim, da smer odklona groba od linije WE po tem planu nikoli ne prekorači približno 21° proti N in približno 20° proti S; to pomeni, kar pravi Karaman čisto pravilno, da točk obeh solsticijev »nigdje ne prelaze«, ne more pa držati, da bi jih dosegli, vsaj ne južne. Toda o tem kasneje kaj več.

Nasprotnega mnenja od Niederleja in Karamana je J. Korošec (5), ki pravi (str. 24), da dvomi v to razlago, »...ker je bilo v resnici kaj neznatno število grobov, ki odstopajo od smeri zahod—vzhod... Dasi imamo danes na našem grobišču skoraj več kakor četrtno grobov, ki odstopajo od pravilne smeri, vendar še ne morem pristati na gornjo Karamanovo in Niederlevo domnevo, češ da so smer vedno določali

na dan pokopa,¹ zlasti ne, kar tiče naše grobišče. Vsa odstopanja od pravilne smeri zahod—vzhod so nastala pri nas le slučajno iz raznih, nam pogosto še neznanih vzrokov. Torej je morala biti smer že vnaprej določena in je bila verjetno vedno zahod—vzhod, v kolikor ne nastopajo docela nasprotna lege.² Včasih pa niso dovolj pazili na točno usmeritev.«

Ni mi znano, da bi še drugi avtorji o tem razpravljali, toda nobeden od navedenih ni vprašanja podrobneje razmotrival z vidika azimutov sončnega vzhoda za določeno grobišče po njegovi geografski legi. S tem se pa bomo morali ukvarjati v prvem delu te študije. Če padajo odkloni od glavne smeri dejansko le v okvir letnega in zimskega solsticija, potem bi to vsekakor močno potrjevalo *Karamanovo* in *Niederleovo* domnevo. Če so odkloni manjši ali znatno večji, potem utegne imeti prav *J. Korosec*. Toda potem ostane vprašanje še dalje odprto, kajti potem moramo vzroke odklonov, zlasti močnejših odklonov, iskati drugje. Ne verjamem pa v slučajnost večjih odklonov, ki prekoračijo točki solsticijev na vidnem horizontu, vpoštevajoč vse terenske (hribe) in podnebne ovire opazovanja (slabo vreme, zlasti pozimi). Gotovo moramo računati s tem, da tedanji prebivalci Srednje Evrope še niso poznali geografskega in astronomskega pojma vzhoda, in če so dejansko orientirali svoje rajnke ob pokopu proti vzhodu, so jih orientirali po konkretnem vzhajališču. Toda s tem še ne postane nujno, da so morali to delati prav na dan pokopa, temveč, zlasti kadar sonce, n. pr. zaradi oblačnosti, ni bilo vidno, pač tudi le približno. Tako bi se dali razložiti tudi večji odkloni grobov proti jugu, ne pa seveda proti severu, ker sonce pač kroži nad južnim obzorjem. S tem tudi ni rečeno, da so pokopavali prav ob dejanskem sončnem vzhodu; tudi tako se bi dali razložiti manjši odkloni. Računati pa moramo seveda tudi s terenskimi prilikami, kakor so n. pr. skale pod rušo, zidovi i. p.

¹ Tega *Niederle* na omenjenem mestu ne trdi odločno, dá se pa morebiti tako tolmačiti. Popolnoma jasen je za ta del *Karaman*. (Op. B. Š.).

² *Niederle* omenja l. c. nasprotno usmerjene grobove, in to na nekaterih mestih moške, ki so ležali z glavo proti vzhodu (Końskie, Lucin). V naših grobiščih mi ni znan noben tak primer, gotovo ne na *Bledu*. (Op. B. Š.)

Material in metoda

Material obsega v celoti 566 grobov, ki pridejo v poštev za to raziskavo, in sicer za:

»Bled 1948«	160 grobov iz X.—XI. stol.,
»Bled 1949«	94 grobov iz VII.—VIII. stol.,
Ptuj	273 grobov iz XI. stol.,
Ljubljana (SAZU)	14 grobov iz IX.—X. stol.,
Turnišče	24 grobov iz IX. stol.,
Gotovlje	1 grob iz XI. stol.
skupaj	566 grobov

Seveda so tu šteti samo grobovi, katerih smer je določena ali po načrtu najdišča določljiva in ki so bili za naša vprašanja uporabni. Ta vprašanja, ki so se izkristalizirala zlasti ob blejski nekropoli, so predvsem ta, ali so razlike v orientaciji po spolu in po starosti pokopanih.

Ko smo na planu za blejsko grobišče označili z različnimi barvami moške, ženske, po spolu nedoločene in otroke, smo seveda opazili tudi, vsaj ponekod, značilno grupacijo grobov, zlasti otroških. Tako se je problematika sama po sebi razširila tudi na zanimiva demografska in sociokulturna vprašanja, ki jih bo treba tudi, čeprav le na kratko, obdelati v posebni študiji.

Glavno pa je, da po geografski legi za blejsko in ptujsko nekropolo dobimo azimute za sončni vzhod in dejansko severno in južno najskrajnejšo točko na vidnem obzorju, po katerih se da dognati kôť najskrajnejšega odklona od glavne smeri WE.³

Blejska nekropola leži nekako 500—510 m n. m. (na 40° 22' sev. širine); v daljavi približno 10—12 km proti NE od kota 35° od glavne linije WE pa do te glavne smeri so gore in hribi v višini približno 2000 m do 800 m. V južnem odklonu do istega kota ni nobenih bistvenih ovir za opazovanje sončnega vzhoda na obzorju, z izjemo grajskega griča tik nad grobiščem, ki

³ Tu se moram zahvaliti Astronomskemu inštitutu Prirodoslovno-matematične fakultete v Ljubljani za izračunanje potrebnih podatkov.

pozimi lahko ovira opazovanje. Čeprav je ta grič razmeroma neznamenit, vendar ovira točno opazovanje vzhoda sonca zaradi svoje bližine.

Ptujska nekropola leži nekako le na polovični nadmorski višini blejske (približno 260 m n. m.), vzhodnega obzorja pa ne ovirajo praktično nobeni hribi, tako da se morejo z griča, na katerem so pokopavali stari Slovani, opazovati sončni vzhodi vse leto, razen ob oblačnih dnevih.

Za obe nekropoli smo dobili azimute sončnega vzhoda za vsakega 15. v mesecu, da bi tako dobili nekak nomogram, po katerem bi se dal na dan natančno določiti pokop, če — to bodi poudarjeno — drži domneva, da je sončni vzhod res odločujoč za odklon smeri groba od glavne smeri WE. Razlika med krivuljama za Bled in Ptuj ni velika, le da dobimo za Ptuj zaradi prostega razgleda tudi proti severovzhodu nekaj večji skrajni severni odklon, namreč (15. VI.) 35° , proti Bledu 29° ; pozimi pa je skrajni odklon praktično enak, namreč za 15. XII. na Bledu 37° , v Ptujju 35° proti jugu (ne vpoštevajemo bližino blejskega grajskega griča!). Da dobimo realnejše odgovore na naša glavna vprašanja, je bilo treba izdelati še metode, po katerih bi prišli do teh odgovorov. Doslej smo preiskali material po treh metodah:

I. metoda: Grobni material smo prvotno razdelili v skupine grobov po 10° odklona in našli n. pr. za Bled, da bi mogli grobovi nastati:

v okviru 10° N do 10° S v času od 9. III.—19. IV. ter od 31. VIII.—9. X.;
 v severnem odklonu $11-20^{\circ}$ v času od 20. IV.—15. V. ter od 9. VIII.—30. VIII.;
 v severnem odklonu $21-30^{\circ}$ v času od 16. V.—8. VIII.;
 v južnem odklonu $11-20^{\circ}$ v času od 15. II.—8. III. ter od 10. X.—29. X.;
 v južnem odklonu $21-30^{\circ}$ v času od 3. I.—14. II. ter od 30. X.—7. XII.;
 v južnem odklonu $31-40^{\circ}$ v času od 8. XII.—2. I.

II. metoda: Spričo tega, da nas iz demografskih vidikov zanima zlasti letni čas, v katerem so grobovi mogli nastati (zveza z morebitnimi smrtnimi vzroki!), pa pridemo nemara do uporabnejše rešitve, če označujemo letne dobe ne po astronomskih datumih (n. pr. spomlad od spomladanskega ekvinokcija do letnega solsticija itd.), temveč približno med temi mejami. Tako bi mogli označiti kot spomladanske grobove

tiste, ki so nastali (in nastajajo) nekako med 4. III. in 7. V., poletne med 8. V. in 7. VIII., jesenske med 8. VIII. in 5. XI. ter zimske med 6. XI. in 3. II. Dejansko je seveda temperatura tudi proti tem mejam nekako premaknjena v smeri astronomskih mej za letne čase; to vidimo v navadnem življenju najlepše, da so konec avgusta in celo še v prvi polovici septembra lahko prav topli, dasi krajši dnevi, in pozimi tudi po 4. II. še prav mrzli, dasi daljši dnevi. Toda ne glede na to vidimo, če upoštevamo navedene datume, da imajo spomladanski grobovi na Bledu lahko odklone od glavne smeri WE od 25° S do 17° N, poletni od 17° do cca 30° N, jesenski od 20° N do 23° S in zimski od 23° do 37° S.

III. metoda: Če si ogledamo zaradi le še nekoliko podrobnejše razdelitve, kakšni odkloni sončnega vzhoda od glavne smeri WE so v posameznih mesečnih skupinah (vse za Bled), najdemo približno tele meje (začenši od juga):

od 32 in več S.	smer, ki govori za december,
21—31° S	smer, ki govori za januar ali november,
3—20° S	smer, ki govori za februar, marec ali oktober,
2° S—14° N	smer, ki govori za april ali september,
15°—25° N	smer, ki govori za maj ali avgust,
26°—30° N	smer, ki govori za junij ali julij.

Do teh skupin pridemo, če po nomogramu določimo odklone za posamezne mesce in jih nato smiselno zaokrožimo. Ti odkloni so za Bled: januar 31—25° S, februar 25—14° S, marec 14° S—2° N, april 2—14° N, maj 14—25° N, junij 25—30—29° N, julij 28—22° N, avgust 22—10° N, september 10° N—5° S, oktober 5—21° S, november 21—33° S in december 33—37—31° S. Za obravnavo nekropole »Bled 1949« bomo uporabili tudi to razdelitev kot metodo III a.

Preden preizkusimo sedaj material ob teh podatkih, naj opozorim le, da najdemo na osvetlitvenih tabelah za fotografiranje (torej glede na izdatnost svetlobe) prav podobno grupacijo mescev, kakor smo jo navedli zgoraj.⁴ Vsekakor mo-

⁴ Agfa-tabela ima n. pr.: december; januar—november; februar—oktober; marec—september; april—avgust; maj—julij; junij.

ramo ob primerjavah vpoštevati tudi današnjo umrljivost, kako je po mescih razdeljena v letu.⁵

Obdelava grobišč

Kakor je pokazala obdelava materiala, med katero je bilo treba sestaviti mnogo tabel, so nekropole glede na naše glavno vprašanje (orientacija grobov) tako različne, da bi bilo brez pomena sestaviti skupno preglednico in po nji presojati dejstva. Material bi bil tako sicer večji, toda ne bi bil reprezen-

Tab. I. »Bled 1949« po spolu*

Odkloni Deviations	♂		♀		?		○		Σ		Datumi Dates
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	
31°—40° N	—	—	—	—	1	6.3	—	—	1	1.1	—
21°—30° N	2	6.3	1	5.9	—	—	1	3.6	4	4.3	16. V.—8. VIII.
11°—20° N	4	12.5	—	—	—	—	2	7.3	6	6.4	20. IV.—15. V. 9. VIII.—30. VIII.
10° S—10° N	14	43.8	8	47.2	10	62.6	12	42.8	44	47.3	31. VIII.—9. X. 9. III.—29. IV.
11°—20° S	6	18.8	6	35.3	2	12.4	3	10.7	17	18.3	15. II.—8. III. 10. X.—29. X.
21°—30° S	5	15.6	2	11.8	1	6.3	5	17.9	13	14.0	3. I.—14. II. 30. X.—7. XII.
31°—40° S	1	3.1	—	—	1	6.3	2	7.3	4	4.3	8. XII.—2. I.
41°—50° S	—	—	—	—	1	6.3	3	30.7	4	4.3	—
Skupaj Total	32	34.4	17	18.3	16	17.2	28	30.1	93	—	

* V tej in nadaljnjih tabelah pomeni: ♂ = moški — male
 ♀ = ženska — female
 ? = spol dvomljiv — sex uncertain
 ○ = otrok — child
 Σ = skupaj — total

⁵ Za ta del se moram zahvaliti Državnemu statističnemu uradu LRS, ki mi je dal potrebne podatke na razpolago za Bled in za Ptuj. Zanimive primerjalne podatke pa nudi tudi »Statistički bilten« II/5, Beograd 1951, oziroma iz teh podatkov izvedeni grafikoni, ki mi jih je iz ljubeznjivosti dovolil uporabiti tov. dr. F. Mikič (Zagreb) še iz rokopisa.

tativen in signifikanten. Nekaj tabel pa je nujno treba prikazati, in to z dveh vidikov: po spolu in po starosti.

Izhodni material, ob katerem se je vsa problematika odprla, je nekropola »Bled 1949«, in ob tem materialu naj demonstriram tudi vse tri metode obdelave, t. j. I. razdelitev materiala po 10-stopinskih odklonih, II. razdelitev po letnih časih, III. razdelitev po mesečnih skupinah glede na odklone od glavne smeri WE ter III a razdelitev po posameznih mescih.

V tabeli I. smo zamolčali edini moški grob, ki je ležal 110° v smislu proti kazalcu ure od glavne smeri WE. Le 7 grobov od 93 leži v odklonih, ki prekoračijo zimski ali poletni odklon ob solsticiju. Za te grobove ne bi mogli navesti datumov, kdaj so mogli nastati, dasi so verjetno istovetni s skrajnimi datumi (16. V. — 8. VIII., oziroma 8. XII. — 2. I.). Prekoračenje skrajne južne meje se dá vsekakor lažje razložiti, ker je pozimi pač često oblačno in megleno in se tudi sonce dejansko lahko (zlasti na tem grobišču) »pokaže« kasneje, kakor bi ustrezalo azimutu vzhoda. V severni smeri je samo en grob, ki ta azimut prekorači, pa še ta ne dosti. Tako relativno majhna prekoračenja teoretično možnih odklonov, in to še tako redka, vsekakor ne nasprotujejo domnevi, da so tedanji prebivalci pokopavali po dejanskem vzhajališču sonca, kakor so ga videli.

Razdelitev materiala kaže tudi dokaj verjetne razlike med letnimi časi, saj je še danes tako, da umira na Bledu (pa tudi drugje) poleti manj ljudi kakor spomladi, jeseni in pozimi. V severnih odklonih (od $11-40^{\circ}$ N) imamo tu v resnici le 11,8 % grobov, v južnih 40,9 %, v jesenskem in spomladanskem času (prim. datume v vrsti 10° S — 10° N!) 43,3 %. V primerjavo naj navedem, da je v troletju 1948—49—50 umrlo na Bledu (KLO) povprečno 38,3 ljudi, in sicer največ (gl. Diag. 1.!) marca, aprila, maja ter septembra, t. j. ca 40 %. Junija, julija in avgusta jih umre danes okoli 22 %, kar se ne ujema dobro s podatki za nekropolo »Bled 1949«. Toda danes je verjetno tudi umiranje »sezonsko« bolj izravnano kakor pa je bilo pred približno 1300 leti, v bolj primitivnih zdravstvenih in higienskih pogojih. V »poletnih« odklonih je več moških grobov kakor ženskih in obratno v zimskih; to bi govorilo za to, da je pri moških računati morda z več nasilnimi smrtmi (na lovu, v bojih) kakor pri ženskah, ki so umirale pač pretežno po na-

ravnih bolezenskih vzrokih bolj pozimi. Med temi vzroki utegneta biti influenza in pljučnica na prvem mestu, tudi pri otrocih. Toda po »Statističnem biltenu« II, 5 je razvidno, da je v Jugoslaviji leta 1947 prav tako v poletnih mescih, zlasti v juniju in juliju, umrlo veliko več moških kakor žensk, medtem ko je ta razlika bila v letih 1948 in 1949 nekaj manjša. Vzroki za te razlike pač še niso pojasnjeni. Vidimo pa, da so takšne razlike že bile v zgodnjem srednjem veku. Zanimivo je, da je umrlo med 10. oktobrom in 8. marcem 37,5% moških, 47,1% žensk in 46,6% otrok (žensk in otrok torej praktično enako veliko), kar niso neverjetne številke za tedanjo dobo.

Tab. II. »Bled 1949« po starosti

Odkloni Deviations	Inf. I		Inf. II		Juv.		Adult.		Mat.		Sen. I		Skupaj Total	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
31°—40° N	—	—	—	—	—	—	—	—	1	6.3	—	—	1	1.1
21°—30° N	—	—	1	6.3	—	—	1	4.4	2	12.4	—	—	4	4.5
11°—20° N	1	9.1	1	6.3	—	—	3	13.1	—	—	1	20.0	6	6.7
10°S—10°N	7	63.6	5	31.3	8	44.3	10	43.6	9	56.2	2	40.0	41	46.2
11°—20° S	—	—	3	18.8	5	27.8	6	26.1	1	6.3	2	40.0	17	19.1
21°—30° S	1	9.1	4	25.0	3	16.6	2	8.7	3	18.8	—	—	13	14.6
31°—40° S	—	—	1	6.3	2	11.1	—	—	—	—	—	—	3	3.4
41°—50° S	2	18.2	1	6.3	—	—	1	4.4	—	—	—	—	4	4.5
Skupaj Total	11	12.4	16	18.0	18	20.2	23	25.9	16	18.0	5	5.6	89	

Tabela II. dokazuje v glavnem isto. Zanimivo je morda le, da je med otroki do 15 let zelo malo »severnih« grobov, med juvenilnimi pa sploh nobenih, pač pa pri starejših (od 23. leta dalje).

Po II. metodi upoštevamo samo tiste grobove, ki so v mejah dejanskih skrajnih odklonov poletnega in zimskega solsticija (Tab. III.) ter v konkretnih mejah za letne čase po nomogramu azimutov.

Izven mej teh odklonov imamo tu le 3,0% moških grobov (proti N) in 17,9% otroških grobov (proti S) ter nobenega

Tab. III. »Bled 1949« po spolu

Odkloni Deviations	♂		♀		?		○		Σ		Datumi Dates
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	
19°—30° N	4	12.5	1	5.9	—	—	2	8.7	7	8.1	8. V.—7. VIII.
18°N—24°S	22	68.8	14	82.5	12	85.8	17	73.9	65	75.4	4. II.—7. V. 8. VIII.—5. XI.
25°—37° S	6	18.7	2	11.8	2	14.2	4	17.4	14	16.3	6. XI.—3. II.
Skupaj Total	32	37.2	17	19.8	14	16.3	23	26.8	86	—	

ženskega groba. Skupno je torej 92,5 % vseh teh grobov usmerjenih v mejah dejanskih azimutov za poletni in zimski solsticij (med 30° N in 37° S) za to nekropolo. To govori vsekakor v prilog domnevi, da je dejanski vzhod sonca bil važen za usmeritev groba. Toda tri četrtine grobov so nastale — če je ta domneva pravilna — v spomladanskih in jesenskih mescih, t. j. v 6 mescih; le ena četrtina pa v ostalih (poletnih in zimskih) 6 mescih. Ali je to verjetno? Pustimo to vprašanje za enkrat odprto! Ni pa neverjetno, da bi jih pozimi umrlo še enkrat več kakor poleti.

Tab. IV. »Bled 1949« po starosti

Odkloni Deviations	Inf. I		Inf. II		Juv.		Adult.		Mat.		Sen. I		Skupaj Total	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
19°—30° N	1	11.1	1	7.7	—	—	2	9.1	2	13.3	1	20.0	7	8.4
18°N—24°S	8	88.9	9	69.2	13	72.3	18	81.8	10	66.7	4	80.0	62	74.8
25°—37° S	—	—	4	23.1	5	27.7	2	9.1	3	20.0	—	—	14	16.9
Skupaj Total	9	10.8	14	16.9	18	21.7	22	26.5	15	18.1	5	6.0	83	

Zanimivo je, da v teh mejah (Tab. IV.) med otroki do 6. leta in med starci ne najdemo sploh nobenega »zimskega« groba, med juvenilnimi pa nobenega »poletnega«. Iz obeh tabel po II. metodi bi sklepal, da »merita« prerobato in da ta metoda ni boljša od prve.

Tab. V. »Bled 1949« po spolu

Odkloni Deviations	♂		♀		?		○		Skupaj Total		Meseci Months
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	
25°—30° N	2	6.2	1	5.9	—	—	1	4.4	4	4.6	VI, VII
14°—24° N	4	12.5	—	—	—	—	2	8.7	6	7.0	V, VIII
2° S—13° N	8	25.0	6	35.3	4	28.6	7	30.5	25	29.1	IV, IX
3°—20° S	12	37.5	8	46.9	8	57.2	8	34.8	36	41.8	II, III, X
21°—31° S	5	15.6	2	11.8	1	7.1	5	21.8	13	15.2	I, XI
32°—37° S	1	3.1	—	—	1	7.1	—	—	2	2.3	XII
Skupaj Total	32	—	17	—	14	—	23	—	86	—	

Po III. metodi skušamo konkretnjeje dognati skupine grobov. Zdi se, da po tej metodi prihajamo do lepše in verjetnejše razdelitve materiala. Največ grobov je iz tromesečja februar, marec ali oktober; to pa ni čudno, ker gre ravno za tri mesece, dasi je med njimi najkrajši, medtem ko gre pri drugih skupinah za po dva, dasi sta seveda zlasti februar in marec tudi danes za Blejce (poleg maja in septembra) »najsmrtnejša« mesca. Čudno se zdi na prvi pogled, da bi bilo v decembru samo tako malo smrti kakor v juniju ali juliju; toda prav to za december drži še pri današnji populaciji Bleda!

Tab. VI. »Bled 1949« po starosti

Odkloni Deviations	Inf. I		Inf. II		Juv.		Adult.		Mat.		Sen. I		Skupaj Total	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
25°—30° N	—	—	1	7.1	—	—	1	4.5	2	13.3	—	—	4	4.8
14°—24° N	1	11.1	1	7.1	—	—	3	13.6	—	—	1	20.0	6	7.2
2° S—13° N	3	33.3	4	28.5	3	16.6	6	27.2	4	26.7	2	40.0	22	26.5
3°—20° S	4	44.4	4	28.5	10	55.7	10	45.5	6	40.0	2	40.0	36	43.5
21°—31° S	1	11.1	4	28.5	3	16.6	2	9.1	3	20.0	—	—	13	15.7
32°—37° S	—	—	—	—	2	11.1	—	—	—	—	—	—	2	2.4
Skupaj Total	9	—	14	—	18	—	22	—	15	—	5	—	83	—

Tab. VII. Primerjava nekropole »Bled 1949« z današnjo umrljivostjo po mesecih. — Comparison of the necropolis »Bled 1949« with the present mortality

Mesec Month	Odkloni Devia- tions	»Bled 1949«		Bled 1948—50		Tromesečja Trimesters	
		n	%	n	%	nekropola necropolis %	sedaj present %
XII	34°—37°—31° S	2	2.3	2.3	6.0		
I	31°—25° S	6	7.0	3.7	9.4	19.2	20.3
II	24°—14° S	8.5	9.9	1.7	4.9		
III	13° S—2° N	17.5	20.4	4.0	10.4		
IV	3°—14° N	5.0	5.8	4.3	11.2	30.3	33.8
V	15°—25° N	3.0	4.1	4.7	12.2		
VI	26°—30°—29° N	2.0	2.3	2.7	7.1		
VII	28°—22° N	1.5	1.7	3.0	7.9	11.0	22.1
VIII	21°—10° N	6.0	7.0	2.7	7.1		
IX	9° N—5° S	11.0	12.8	4.3	11.2		
X	6°—21° S	16.5	19.2	2.0	5.2	39.5	24.2
XI	22°—33° S	6.5	7.5	3.0	7.8		
Skupaj — Total		86.0	100.0	38.3	100.4	100.0	100.4

Razdelitev materiala po starosti (Tabela VI.) potrjuje, kar smo rekli že o tabeli IV; zanimivo je le, da bi bila oba »decembrska« grobova juvenilna — to je pač težje razložiti. Morda govori za to, da bi bilo bolje pridružiti december januarju in novembru. V tem primeru bi imeli v tej skupini 15 grobov, povprečno torej 5, kar bi nemara dalo verjetnejšo razdelitev materiala. Toda ne glede na starost je verjetneje — glede na današnjo razdelitev smrti —, da je bilo tudi tedaj v decembru morda manj smrtnih primerov kakor v novembru in januarju.

Da bi bile naše številke še bolj realne, smo razdelili material te nekropole še po posameznih mescih (Tabela VII.) in njih odstotno razdelitev primerjali z današnjimi za troletje 1948—50. Seveda pa je bilo treba z izjemo treh⁶ vse grobove

prvotno zapisati dvakrat v ustreznih mescih po stopinjah odklona in končno tako dobljene številke deliti z 2.

Po tabeli VII. in diagr. 1. jasno izstopata dva vrha, in sicer v marcu in oktobru, najmanj grobov je menda nastalo junija, julija in decembra. Odstotki in diagram pa kažejo, da je umrljivost danes bolj enakomerno porazdeljena po mescih, dasi se spomladanski in jesenski višek še dobro poznata. Po tej tabeli si lahko naredimo tudi skupine tromesečij, ki označujejo štiri letne dobe v navadnem življenju, ne v astronomskem smislu. Tako vidimo, da bi bilo umrlo v decembru, januarju in februarju pred približno 1300 leti 19,2 %, danes pa 20,3; v spomladanskem tromesečju marec, april, maj tedaj 30,3 %, danes 33,8 %; v poletnem tromesečju junij, julij, avgust tedaj le 11,0 %, danes 22,1 %; in v jesenskem tromesečju september, oktober, november tedaj 39,5 %, danes 24,2 %. Medtem ko se odstotki zimskega in pomladanskega tromesečja dobro ujemajo, ne moremo tega trditi za poletno in jesensko dobo. Vsekakor pa so odstotki poleti tedaj in danes najnižji. Toda nekoč jih je, kakor se zdi po teh odstotkih, umrlo v jesenskem tromesečju nekaj več kakor v spomladanskem, danes pa je obratno. O možnih vzrokih te razlike bomo še kratko spregovorili.

Še veliko bolj izravnana kakor blejska je krivulja mesečne umrljivosti za današnji Ptuj (diagr. 2). Sodimo morda lahko, da je krivulja, ki jo kaže blejska nekropola »1949«, naravnejša, značilnejša za primitivne življenjske, higienske in zlasti zdravstvene prilike. Verjetno je prav, če sklepamo na važno vlogo pljučnice v spomladanskem in jesenskem času, pa tudi morda na tuberkulozo in influenco, zimsko oslabeledost itd. V primerjavo bi bilo pač prav dragoceno, dobiti podatke o umiranju po mescih za kako primitivno današnjo naselbino v približno enakih geografskih in klimatskih pogojih. To nalogo pa prepuščamo epidemiologom.

Odprto ostane še vprašanje tako nizkega števila »poletnih« grobov; zlasti v avgustu in maju bi pričakovali več, pa tudi v juniju in juliju jih je kar neverjetno malo proti n. pr. aprilu

^o Od teh treh sta — na podlagi naše hipoteze — dva groba nastala gotovo v decembru in eden v juniju (v skrajnih odklonih okoli solsticijev).

in septembru. Ali so ti stari Blejci v poletnih mesecih morda umirali drugod, ker niso bili »doma«? Ali tedaj v naših krajih še ni bilo tifusa in disenterije? Tega vprašanja najbrž ne bomo več mogli rešiti, vsaj ne na podlagi naše domneve. Pri tedanjih higieničnih, bolje pač nehigieničnih razmerah, bi pričakovali pač zaradi omenjenih boleznih tudi več »severnih« grobov. Toda o možnih smrtnih vzrokih še kasneje nekaj besed!

Tako kakor »Bled 1949« so bile obdelane tudi druge serije, t. j. »Bled 1948«, Ptuj, Turnišče in Ljubljana. Ker pa ne bi hotel utrujati s tabelami po vseh treh metodah, podajam tabele samo po III., ki se mi zdi zaenkrat najboljša, dasi tudi ni »idealna«.

»Bled 1948« kaže že pri bežnem pogledu na načrt grobišča močno drugačno podobo. Z vidika našega glavnega vprašanja imamo tam opravka s tremi skupinami grobov: 1. z najbolj zapadno, ki spominja po orientacijah in legah na »Bled 1949«; 2. s pretežno jugovzhodno, ki jo preseka 3. severovzhodna, mestoma celo izrazito severna skupina.⁷ Edino v drugi skupini gre za različne grobove v vrsti (Reihengräber). Ker pa je »Bled 1948« doslej arheološko označen kot enoten, smo ga tudi tu zaenkrat obdelali kot celoto, dasi se nam, kakor bomo videli, dvomi v takšno celoto ne zdijo neupravičeni. Predvsem moti 3. skupina »severnih« grobov, kajti tu ne gre za severo-južne grobove, kakor o njih poroča *Niederle* (7)⁸ za nekatera staroslovanska grobišča (in še te označuje gotovo kot tuje!), temveč za južno-severne! To se pravi, da leži glava proti jugu in »gleda« proti severu. Ti »naši« severni grobovi imajo dve posebnosti: 1. antropološko se ne ujemajo z drugimi, kajti v njih ni kromanjonskih elementov, pač pa mnogo več mediteranskih,⁹ in 2. od teh 38 grobov je 25 (t. j. 66 %) otroških, le 8 moških in 5 ženskih.

⁷ Namenoma se tu nočem dotikati arheološke tipologije pridakov, ki bodo pač tehtno odločali za ali proti tu postavljeni podmeni.

⁸ »Rovněž výjimečná a tentokrát i neslovanská je orientace od severu k jihu. Je to poloha, s kterou se setkáváme velmi hojně v pohřebištích finských, livonských, turkotatarských i nordických⁶² a nepochybuji, že její přítomnost ve slovanských hřbitovech označuje nam buď hrob jinorodce z lidu, slovanskou kolonií podrobeného a spolu pochovaného, nebo aspoň cizí pů-

V seriji »Bled 1948« se dá določiti lega 160 grobov; od teh jih je le 88 (55,1 %) v približnih mejah azimutov poletnega in zimskega solsticija; skoraj 20 % jih je v večjem odklonu proti severu in samo nekaj manj proti jugu (računano po I. metodi). Južni ne kažejo tolikšne odklone kakor severni in se dajo, kakor smo že prej omenili, laže razložiti kakor severni. Severni (tolikšno število!) pa se z našo domnevo o pomenu konkretnega vzhajališča sploh ne dajo razložiti. Zanje so razlogi gotovo drugje; toda ugibanje o tem ne sodi sem.

Tab. VIII. »Bled 1948«

Odkloni Deviations	n	%	
91°—95° N	2	1.2	severni odkloni preko azimuta poletnega solsticija — northern deviations beyond the azimuth of the summer solstice
61°—90° N	13	8.1	
31°—60° N	17	10.6	
21°—30° N	4	2.5	severni odkloni približno do azimuta poletnega solsticija — northern deviations approximately to the azimuth of the summer solstice
11°—20° N	4	2.5	
10° S—10° N	24	15.0	v glavnem smer WE — mainly the direction WE
11°—20° S	18	11.2	južni odkloni približno do azimuta zimskega solsticija — southern deviations approximately to the azimuth of the winter solstice
21°—30° S	30	18.8	
31°—40° S	18	11.2	
41°—50° S	23	14.4	južni odkloni preko azimuta zimskega solsticija — southern deviations beyond the azimuth of the winter solstice
51°—70° S	7	4.4	
Skupaj Total	160	99.9	

sobení na slovanský rítus tam, kde se vliv jinorodečů i v razu milodarů projevuje silněji...« In opomba⁹²: «...Musím však připomenouti, že nejen v zemích nordických a germánských byla dříve obvyklá orientace od severu k jihu, nýbrž i ve hřbitovech římských kolonií na Dunaji. V římském hřbitově u Řezna zprava se spalovalo, pak pochovávalo (hroby jdou od konce II. do konce III. stol.), a to zprvu od severa k jihu, ale pomalu se to měnilo na směr východní a v sousedním hřbovitově kostrovém ze IV. stol. je vše orientováno východem...«

⁹ Prim. Kastelic—Škerlj, seznam slik (4)!

V okviru obeh skrajnih azimutov imamo v seriji »Bled 1948« še več južnih in še manj severnih grobov kakor v seriji »Bled 1949«. Največ odklonov je med 21—30° S, namreč 18,8 % (od 160!). Ne glede na spol in starost imamo tole zanimivo razdelitev materiala — po I. metodi —, kakor kaže tabela VIII.: Med moškimi grobovi imamo le 61,6 % v okviru odklonov 30° N do 37° S (Bled 1949«: 97,0 %), med ženskimi še manj, namreč le 52,8 % (Bled 1949« 100,0 %!), med otroškimi še manj, namreč le 48,1 % (»Bled 1949«: 82,1 %!), med spolno nedoločeni pa 63,6 % (»Bled 1949«: 87,4 %!). Domnevam, da je že samo to tehten dokaz za različnost obeh serij tudi v kulturnem pogledu, ne glede na druge momente, ki sem jih navedel na drugem mestu (8). Z odkloni nad 31° in do 95° proti N najdemo 33,2 % vseh otroških, 14,1 % moških, 13,1 % ženskih in 18,2 % spolno nedoločljivih grobov. Z odkloni nad 38° in do 70° proti S pa je 34,3 % ženskih, 24,6 % moških, 18,5 % otroških in 18,2 % spolno nedoločljivih grobov. Tem odstotkom se dajo iz serije »Bled 1949« primerjati samo proti jugu odklonjeni otroški grobovi (17,9 %), medtem ko so vsi ostali odstotki mnogo manjši, in sicer 3,0 % moških in 6,3 % spolno nedoločljivih proti N ter 6,3 % spolno nedoločljivih proti S (iznad 31° N, oziroma 38° S). Tudi te razlike označujejo serijo »Bled 1948« kot močno različno od serije »Bled 1949«.

Toda oglejmo si to serijo поблиže po III. metodi, upoštevajoč seveda samo grobove v okviru obeh skrajnih azimutov. (Tab. IX.)! Razlike proti »Bledu 1949« so zlasti v tem, da je, kakor kaže, na tem delu grobišča nastalo več grobov v januarju ali novembru kakor pa (skupno!) v februarju, marcu ali oktobru. Sicer pa ni velikih razlik, tako da si material lahko združimo v preglednico, s predpostavko (ki pa ni, da bi morala držati), da je vsaj teh 55 % ljudi iz serije »1948« bilo pokopanih pod istimi vidiki in po istih načelih, kakor ljudje iz serije »1949«. Tako dobimo skoraj idealno verjetnostno krivuljo, ki pa dokazuje le, da je največ grobov (33,7 %) v odlomkih med 3 do 20° S, kar bi ustrezalo mescem februar, marec ali oktober; med 2° S in 13° N je 23,6 %, med 21—31° S je 24,8 %, med 14 do 24° N je 6,9 %, med 32—37° S je 5,8 % in med 25—30° N je 3,5 % grobov od skupno 174. Ali nam ta razdelitev dokazuje, da so se tedanji pogrebci držali konkretnega vzhajališča na dan

Tab. IX. »Bled 1948« po spolu

Odkloni Deviations	♂		♀		?		○		Σ		Meseci Months
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	
25°—30° N	1	2.9	1	5.0	—	—	—	—	2	2.3	VI, VII
14°—24° N	2	5.8	1	5.0	2	28.6	1	3.8	6	6.8	V, VIII
2° S—13° N	6	17.2	3	15.0	—	—	7	26.9	16	18.2	IV, IX
3°—20° S	10	28.6	8	40.0	4	57.2	4	15.4	26	29.6	II, III, X
21°—31° S	13	37.3	6	30.0	1	14.3	10	38.5	30	34.0	I, XI
32°—37° S	3	8.6	1	5.0	—	—	4	15.4	8	9.1	XII
Skupaj Total	35	39.8	20	22.8	7	8.0	26	29.3	88	—	

pokopa? Kljub temu, da moramo računati z večjo umrljivostjo pozimi kakor poleti in zlasti z veliko umrljivostjo v jesenski in spomladanski dobi, je poletnih grobov (če ne upoštevamo še veliko severnejših nepojasnenih) tako malo, da si tega trenutno ne moremo razložiti razen morda tako, da so poleti umirali (ali vsaj bili pokopani) drugod. Toda: tudi ženske in otroci? To je kaj malo verjetno, saj stari Slovani niso več nomadizirali.

Tab. X. »Bled 1948« po starosti

Odkloni Deviations	Inf. I		Inf. II		Juv.		Adult.		Mat.		Sen. I		Skupaj Total	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
25°—30° N	—	—	—	—	—	—	1	9.1	1	2.6	—	—	2	2.3
14°—24° N	1	7.1	—	—	—	—	3	27.3	2	5.1	—	—	6	7.1
2° S—13° N	5	35.6	3	23.1	—	—	2	18.2	5	12.8	1	16.7	16	18.8
3°—20° S	2	14.3	2	15.4	2	100.0	2	18.2	14	36.0	2	33.3	24	28.3
21°—31° S	4	28.6	6	46.2	—	—	3	27.2	14	36.0	2	33.3	29	34.2
32°—37° S	2	14.3	2	15.4	—	—	—	—	3	7.7	1	16.7	8	9.4
Skupaj Total	14	16.5	13	15.3	2	2.4	11	12.9	39	45.9	6	7.1	85	

Poglejmo »Bled 1948« še po starosti (tabela X)! Proti tabeli VI. so tu nekatere razlike; pa tudi sama razdelitev materiala po starosti utegne biti zanimiva: predvsem so otroci (obeh sta-

rostnih skupin) povprečno menda češče umirali pozimi kakor odrasli, zlasti pa adultni.

Med »Bledom 1949« in »1948« so bistvene razlike, če upoštevamo serijo »Bled 1948« kot celoto; če pa upoštevamo iz te serije le grobove, ki so usmerjeni v odklonih le med 30° N do 37° S, razlike precej odpadejo, dasi so; zlasti je treba opozoriti na mnogo doslednejšo jugovzhodno orientacijo odklona.

Ptujsko grobišče je povsem drugačno od obeh blejskih. Od 273 grobov, ki smo jih mogli upoštevati glede na orientacijo, jih je 84,6 % v mejah 10° N do 10° S od glavne smeri WE, in le po 7,7 % med $11-30^{\circ}$ N, oziroma S! Že I. metoda kaže, da tu zelo verjetno ne gre za usmerjanje grobov po konkretnem vzhajališču. Še bolj to vidimo po II. metodi, kajti v okvir od $23,5^{\circ}$ do $21,5^{\circ}$ N, kar bi za Ptuj ustrezalo pomladi, ter $24,5^{\circ}$ N do 22° S, kar bi tam ustrezalo jeseni, sodi dobrih 97 % vseh 273 grobov. To bi pomenilo, da bi jih tam ne umrlo niti 3 % v 3 poletnih in 3 zimskih mescih.

Za obdelavo »Ptuja« po III. metodi je bilo treba najprej dobiti konkretne meje odklonov, kajti Ptuj leži nekaj severneje in ima popolnoma prost ravninski razgled po vsem vzhodnem obzorju (gl. nomogram!). Tako smo upoštevajoč odklone za posamezne mesce lahko postavili tele skupine:

junij ali julij	$28^{\circ}-35^{\circ}$ N
maj ali avgust	$14^{\circ}-27^{\circ}$ N
marec, april ali september	7° S— 13° N
oktober ali februar	$8^{\circ}-22^{\circ}$ S
november ali januar	$23^{\circ}-32^{\circ}$ S in
december	$33^{\circ}-36^{\circ}$ S

Tudi po tej metodi ne moremo priti do prepričanja, da bi se v Ptujju pri pokopih ravnali po vzhajališču. Malo je verjetno, da decembra, junija in julija ne bi bilo nobenih smrtnih primerov v naselbini, ki je mogla šteti vendar 300—400 ljudi.¹⁰ Čeprav bi se december lahko še štel k novembru in januarju,

¹⁰ Cenjeno po današnji umrljivosti za te kraje, o čemer bo še beseda na drugem mestu. Z »naselbino« je tu mišljena »idealna« naselbina, iz katere so pokopavali pač v tej nekropoli. Če pa je bila v rabi tudi še druga nekropola v istem časovnem razdobju, je Ptuj tedaj lahko bil večji (in verjetno je bil). Na to je iz verskih in političnih razlogov treba misliti, kakor omenja J. Korošec. l. c.

bi imeli v teh treh najbolj zimskih mesecih za dobo 100—150 let le po 1,5 smrtne primere, medtem ko marca, aprila in septembra sorazmerno mnogo preveč, namreč najmanj po 70, namesto 4 do 5, če povzamemo, da je bilo v celoti v tej nekropoli pokopanih ca. 500 ljudi (J. Korošec, l. c.).

Tab. XI. »Ptuj« po spolu

Odkloni Devia- tions	♂		♀		?		○		Σ		Meseci Months
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	
28°—35° N	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	VI, VII
14°—27° N	11	11.8	5	6.0	2	8.0	2	2.8	20	7.3	V, VIII
7° S—13° N	70	75.2	64	77.1	18	72.0	68	94.4	220	80.7	III, IV, IX
8°—22° S	10	10.8	13	15.6	5	20.0	1	1.4	29	10.6	X, II
23°—32° S	2	2.2	1	1.2	—	—	1	1.4	4	1.5	XI, I
33°—36° S	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	XII
Skupaj Total	93	34.0	83	30.4	25	9.2	72	26.4	273	—	

Razdelitev materiala po starosti daje pač neke podobnosti z razdelitvijo v nekropoli »Bled 1948«, in sicer 1. da ni severnih otroških in juvenilnih grobov z nad 15° N odklona, temveč le adultni, maturni in senilni v odklonu 14—27° N; in 2. da so vsi juvenilni grobovi koncentrirani v istem odklonskem območju (t. j. od 7° S do 13° N). Ali je to slučajna koincidenca ali ne, je trenutno še težko reči, dokler ne bo za ta del znanih več grobišč. Po antropoloških, pa tudi po kulturnih dognanjih sta si nekropoli »Ptuj« in »Bled 1848« bolj podobni kakor pa je »Bled 1949« s »Ptujem« ali »Bledom 1948«.

Ker je današnja umrljivost v MLO Ptuj zelo enakomerno razdeljena po vseh mesecih (gl. diagram 2!) in ne kaže takšnih sezonskih nihanj kakor na Bledu (KLO), bi pričakovali tu tem bolj, da se grobovi ne bodo koncentrirali nad 80—90 % v odklonih od 7° S do 13° N, torej le v marcu, aprilu in septembru, medtem ko v drugih letnih časih ni ali skoraj ni nobenih smrtnih primerov. Toda tudi ta primerjava nasprotuje temu, da bi v Ptujju pokopavali po konkretnem vzhajališču in določali orientacijo groba na dan pokopa.

Tab. XII. »Ptuj« po starosti.

Odkloni Devia- tions	Inf. I		Inf. II		Juv.		Adult.		Mat.		Sen. I		Skupaj Total	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
14°—27° N	—	—	—	—	—	—	7	8.7	6	7.0	4	16.0	17	6.3
7°S—13° N	11	91.7	50	94.3	13	100.0	62	77.5	67	77.9	18	72.0	221	82.2
8°—22° S	1	8.3	2	3.8	—	—	11	13.8	10	11.6	3	12.0	27	10.0
23°—32° S	—	—	1	1.9	—	—	—	—	3	3.5	—	—	4	1.5
Skupaj Total	12	4.5	53	19.7	13	4.8	80	29.8	86	32.0	25	9.3	269	—

Povsem na kratko si oglejmo še značilnosti obeh manjših nekropol, t. j. Turnišča in Ljubljane (dvorišča SAZU). V Turnišču je znanih 24 grobov, ki so po III. metodi razdeljeni tako, da med njimi ne najdemo pravih južnih grobov. To je v ravnini, kjer je videti sončni vzhod praktično po vsem obzorju, dokaj čudno, če so res pokopavali ob vzhajajočem soncu. V razliko od drugih serij pa najdemo tu zlasti otroške grobove v severnih odklonih, če ne upoštevamo posebnosti serije resnično severnih grobov na Bledu »1948«. Tako vidimo po tabeli XIII, da je v Turnišču značilnejši severni odklon od južnega. Toda 7 grobov, odkopanih in uničenih prej, bi moglo to sodbo pri tem majhnem številu spremeniti. Tako nam Turnišče morda ne daje prave slike orientacije grobov.

Podobno je v Ljubljani, na dvorišču SAZU, ki ni v popolnosti znano. Od 14 grobov so tam bili vsi razen štirih orientirani z majhnim odklonom do največ 13° N v glavni smeri WE, eden NW—SE, drugi 27° proti N, tretji in četrti pa v severnojužni legi, eden z odklonom 8° proti E. S prostora tega grobišča pa sončni vzhod ni viden na obzorju, razen morda v juniju in delu julija, ker ga sicer zakriva bližnji ljubljanski grajski hrib. To grobišče nam torej za naše vprašanje o orientaciji grobov po konkretnem vzhajališču ne more dati zadovoljivih podatkov, zlasti še zaradi majhnega števila odkritih grobov.

Pred kratkim je objavil L. Bolta (1) odkritje staroslovenskega groba v Gotovljah pri Žalcu, kjer je moški ležal v odklonu 30° N, torej še v območju nihanja vzhajališča na obzorju.

Tab. XIII. »Turnišče« po spolu

Odkloni Devia- tions	♂	♀	?	○	Σ		Meseci Months
	n	n	n	n	n	%	
28°—35° N	—	—	—	1	1	4.2	VI, VII
14°—27° N	—	2	—	4	6	25.0	V, VIII
7° S—15° N	6	5	1	3	15	62.6	III, IV, IX
8°—22° S	1	—	1	—	2	8.3	II, X
23°—32° S	—	—	—	—	—	—	I, XI
33°—36° S	—	—	—	—	—	—	XII
Skupaj Total	7	7	2	8	24	—	

Diskusija dognanj

Ali so torej po vsem, kar smo navedli, grobovi v teh nekropolah orientirani po konkretnem vzhajališču?

Glavna smer grobov je vsekakor WE z raznimi odkloni. Presoja teh odklonov glede na azimute sončnega vzhoda v letu kaže, da so edino grobovi nekropole »Bled 1949« v veliki večini (92,5 %) orientirani točno v mejah skrajnih azimutov za poletni in zimski solsticij; in še orientacije ostalih 7 grobov se dajo razložiti, saj jih je šest južnih in eden proti severu, in še ta ne nad 40° od glavne smeri WE.

Na nekropoli »Bled 1948« je orientacija veliko bolj pomešana in odgovor na vprašanje bolj problematičen. Predvsem je v glavnem orientacija bolj dosledno jugovzhodna, toda prav skozi te tako dosledno orientirane grobove je položena vrsta severovzhodnih in čisto severnih grobov, ki — vrhu tega — »stojijo na glavi«, v nasprotju s severo-južnimi grobovi drugje. V teh severnih grobovih so pokopani zlasti otroci (66 %). Človek se težko ubrani vtisu, da gre tu za žrtve kake epidemije. V tem grobišču to ni edino mesto kopičenja otroških grobov, toda edino, kjer so orientirani dosledno proti severu. Poleg otroških grobov imamo med temi 38 grobovi tudi 8 moških in 5 žensk; misliti moramo torej na epidemijo, ki sega (ali je vsaj tedaj še segala) tudi po odraslih. Toda: zakaj orientacija proti severu? Ali so jih pokopavali ponoči, naglo? Ali pa gre morda

za pripadnike kakega tujega, neslovanskega ljudstva? Vse kaže, da so ti grobovi nastali približno v istem razdobju kakor jugovzhodni. Antropološka analiza 11 odraslih iz te vrste grobov je v toliko zanimiva, da daje slutiti tuje ljudstvo, kajti v teh grobovih najdemo razen enega vse kot »mediteranidne« diagnosticirane tipe; »kromanjonoidnih« tipov in kombinacij je mnogo manj, tudi edini kot »mongoloid« označeni skelet je iz te vrste grobov, ki so splošno grobovi povprečno manjših ljudi od drugih. Na vprašanja, ki se odpirajo glede na to severno vrsto grobov, si kot antropolog ne upam odgovoriti. Opozoriti pa sem hotel na nekatere probleme te staroslovanske nekropole (»Bled 1948«) iz približno X. stoletja, probleme, ki so se odprli pri študiju orientacije in lege grobov. Na splošno je v nekropoli »Bled 1948« le okoli 55 % vseh 160 grobov orientiranih v mejah skrajnih dveh azimutov. Dvomljivo je torej, da bi bili tedanji prebivalci, ki so uporabljali to grobišče, orientirali grob po konkretnem vzhajališču. Morda so tako delali deloma, morda so pokopavali po drugih vidikih v glavnem proti vzhodu, morda so se mešale kulture, morda gre za dvoje ljudstev, morda za pripadnike več kulturnih in narodnostnih območij (opozoril sem prej na tri različne skupine grobov po orientaciji prav v tem delu blejske nekropole).

Za Ptuj lahko toliko kot gotovo izključimo domnevo, da bi pogrebci določali smer groba na dan pokopa. Če bi tako delali, bi morali imeti pri najmanjšem nagibu mnogo več južnih, pa tudi nekaj severnih grobov. »Turnišče« in »Ljubljana-SAZU« ne dopuščata jasnih odgovorov. Glede na Ptuj ima torej J. K o r o š e c verjetno prav, ko pravi, da so odkloni od glavne smeri WE nastajali iz nam često še neznanih vzrokov, vsekakor pa tudi zaradi terenskih ovir.

Nekropoli »Ptuj« je glede na orientacijo grobov nekropola Glavičine pri Mravincih nad Solinom zelo podobna. Tako bi sodil iz istih argumentov kakor za »Ptuj«, da tam smeri groba niso določali šele na dan pokopa po vzhajališču, kajti azimuta poletnega in zimskega solsticija sta tudi tam, na geografski širini ca. 45° 32', večja kljub terenskim prilikam na vzhodnem sektorju obzorja, kolikor se da razbrati iz specialke. Glede na bližino dokaj visokih hribov zlasti proti severovzhodu (od 1061 do 585 m v daljavi 5 do 2,5 km) je najsevernejši azimut

dne 22. junija 24° od glavne smeri; proti jugovzhodu, kjer imamo dosti nižje vrhove (ne preko 440 m v daljavi 4 km), pa je najjužnejši azimut 37° od glavne smeri WE. Tako pač nobena os groba ne dosega niti kota najsevernejšega, še mnogo manj pa najjužnejšega azimuta, kar vsekakor govori proti Karmanovi domnevi. Kajti ni dvoma, da bi morali imeti zlasti mnogo več »južnih« grobov zaradi večje umrljivosti v jeseni in zgodnji pomladi, tudi če je zima še tako zdrava, kar pa je v Dalmaciji dvomljivo.

Glede na datacije tu upoštevanih slovenskih nekropol bi se iz vsega povedanega dalo morda soditi, da so v najstarejši teh nekropol (»Bled 1949«) pokopavali verjetno res po konkretnem vzhajališču, medtem ko so kasneje pod raznimi socio-kulturnimi vplivi, morda tudi zato, ker so iz kakršnega koli vzroka bili prisiljeni pokopavati na skrivaj in v naglici, ta običaj opuščali, obdržali pa še tradicionalno orientacijo proti vzhodu vsaj približno.

Za razne probleme, zlasti medicinsko-historične in demografske, je »Bled 1949« poučnejši od drugih nekropol, če priznavamo kot pravilno, da so tedaj res še pokopavali po vzhajališču. To nam dokazuje primerjava krivulj umrljivosti tedaj in danes (diagram 1), po kateri sodimo ne le, da je bila in je umrljivost na splošno v hladnih mesecih (z izjemo decembra) večja, temveč da je bila in je še danes največja na spomlad in na jesen. Vidi se, da je umrljivost danes bolj »izravnana«, kakor je bila nekoč. To ni čudno, če pomislimo, da se danes veliko uspešneje borimo zlasti proti pljučnici, da smo vendar znižali tudi umrljivost za tuberkulozo, za katero umirajo — na splošno — najčesteje spomladi in jeseni. Naloga historikov medicine in epidemiologov bo, da nam to in ono še pojasnijo na podlagi teh opazovanj v naših nekropolah. Za nekropolo »Bled 1949« se n. pr. zdi, da tam v vsem obdobju njene uporabe (morda kakih sto let ali nekaj več) ni bilo nobene epidemije. Zakaj jih je tedaj v jesenskem tromesečju (september, oktober, november) umrlo več kakor danes, zakaj imamo v poletnem tromesečju tedaj manj grobov kakor danes, medtem ko se zimsko in spomladansko tromesečje ujemata, je menda predvsem sociokulturno vprašanje. Morda zato, ker so poleti bili drugod pokopani, morda so bili tedaj poleti res bolj zdravi?

Ali tedaj še niso poznali tifusa in desinterije? Morda je bilo tedaj več nesreč na lovu? Gotovo je bilo več pljučnic, oziroma je bila pljučnica tedaj toliko kot gotovo smrtna. Misliti moramo na zelo primitivne stanovanjske razmere, ki so se morale uveljaviti zlasti v vlažnem jesenskem in spomladanskem času, na revmatična obolenja, ki so, kakor slutimo danes, v neki osnovni zvezi s pljučnicami in celo s tuberkulozo (2). Od bolezni, ki prihajajo kot smrtni vzroki v poštev, naj navedem (6) difterijo (zlasti od novembra do marca), škrlatinko in streptokokno angino (od polovice decembra do aprila), epidemično influenco (v januarju in februarju), lobarno pljučnico (od decembra do aprila), pegavec (od decembra do aprila), otroško diarejo (od polovice julija do septembra), amebno in bacilarno disenterijo (od polovice julija do polovice oktobra) in tifus ter paratifus (od polovice julija do polovice oktobra). S kolero in kugo v Srednji Evropi prav v tem stoletju ni treba računati. Že po tem naštevanju bolezni vidimo, da je v zimskih in spomladanskih mescih izbor smrtno nevarnih bolezni (še celo tedaj) mnogo večji. Če pomislimo, da je pljučnica večkrat posledica navadnega prehlada, pride tudi ta še v poštev, in sicer posebno v mescih od srede januarja do srede aprila ter od srede septembra do srede oktobra. Vsekakor moramo računati tudi s srčnimi boleznimi kot posledicami streptokoknih angin in revmatizma. Ne morem tu storiti več, kakor naznačiti te probleme, ki jih bodo, kakor upam, drugi strokovnjaki še raziskovali.

Gotovo je, da bo treba v bodoče orientacije grobov v starih nekropolah upoštevati natančneje kot doslej, ker nam to utegne dati važne osnove za rekonstrukcijo sociokulturnega okolja, v katerem so nekoč živeli prebivalci.

Ne morem tudi tu mimo vprašanja, ali imamo v nekropoli »Bled 1949« res opraviti s staroslovansko nekropolo. Tudi z vidika orientacije grobov je to vprašanje upravičeno, kakor je z vidika fizične antropologije in nekaterih demografskih in medicinsko-historičnih vidikov (8).

O nekaterih demografskih vprašanjih, ki se dajo prijeti z vidika lege (ne samo orientacije!) grobov, iz kopičenja otroških grobov, iz števila moških in ženskih ter otroških grobov, končno sploh iz števila grobov in umrljivosti po starosti nekoč

in danes, bo govora v posebni študiji, ki naj bi, kakor ta, opozorila na nekatere probleme, ki še niso zadovoljivo rešeni, ki se jim pa utegnemo uspešno približati tudi s teh vidikov.

Povzetek

1. V tej razpravi gre za problem, ali so srednjeveški prebivalci (zlasti stari Slovani) na slovenskem ozemlju določali orientacijo grobov, ki je v glavnem v smeri WE, natančneje po konkretnem vzhajališču sonca, kar bi moglo razložiti večje ali manjše odklone od glavne smeri, s tem v zvezi pa dati tudi osnove za nekaj paleodemografskih podatkov.

2. Za preizkus materiala s slovenskih nekropol so bile izdelane tri metode, in to na podlagi azimutov vzhoda sonca vsakega 15. v mesecu v okviru skrajnega severnega in skrajnega južnega azimuta, gledanega s konkretnega grobišča na Bledu in v Ptujju, z upoštevanjem vseh morebitnih terenskih ovir. Vsa grobišča, t. j. »Bled 1949«, »Bled 1948«, Ptuj, Turnišče in Ljubljana so bila v pripravljalnem delu presojana po teh metodah, in to po spolu in starosti rajnkih.

3. Izkazalo se je, da so uporabljanci blejske nekropole »1949« verjetno res pokopavali po konkretnem sončnem vzhodu, medtem ko to za »Bled 1948«, Ljubljano in Turnišče ni mogoče z gotovostjo trditi. Za ptujsko staroslovansko grobišče pa se zdi toliko kot gotovo, da smer grobov ni bila določena individualno in na dan pokopa, temveč le v glavnem pač v liniji WE z odkloni, ki jih ni povzročalo gibanje sonca.

4. Za »Bled 1949« se da potemtakem z večjo gotovostjo rekonstruirati gibanje umrljivosti po mescih. To gibanje se v glavnem ujema z gibanjem umrljivosti v KLO Bled danes, še posebno v zimskem in spomladanskem tromesečju, medtem ko se ne ujema tako dobro v poletnem in jesenskem. Pokazalo se je tudi, da je letna krivulja za današnje umiranje mnogo bolj izravnana, medtem ko je umiranje v zgodnjem srednjem veku po letnih časih mnogo bolj nihalo, kar pa se dá, vsaj deloma, razložiti s tedanjo večjo povezanostjo z naravnim okoljem in dogajanjem in z današnjo večjo higieno in znatno višjo stopnjo medicine, za katero n. pr. pljučnica praktično ni več smrtna bolezen.

5. Glede na to, da je nekropola »Bled 1949« historično najstarejša od vseh tu upoštevanih, je mogoče izreči domnevo, da so svojčas stari prebivalci Bleda (ali so to že bili Slovani ali ne) dejansko pokopavali po konkretnem vzhajališču, kakor so ga lahko na — zlasti proti severovzhodu — zelo razgibanem obzorju opazovali, medtem ko so ta običaj kasneje opuščali pod novimi sociokulturnimi vplivi, zlasti morda v zvezi z vplivi krščanstva. Toda zdi se, da se je glavna smer (WE) ohranila še dalje časa. Morda so, prav pod vplivi in nasiljem krščanstva, pokopavali tudi v naglici na skrivaj in ponoči, kakor domneva Korošec za Ptuj, in da so tako v spomin na stare tradicije ohranili le glavno smer z večjimi ali manjšimi odkloni, ker ni bilo časa in možnosti opazovanja sončnega vzhoda.

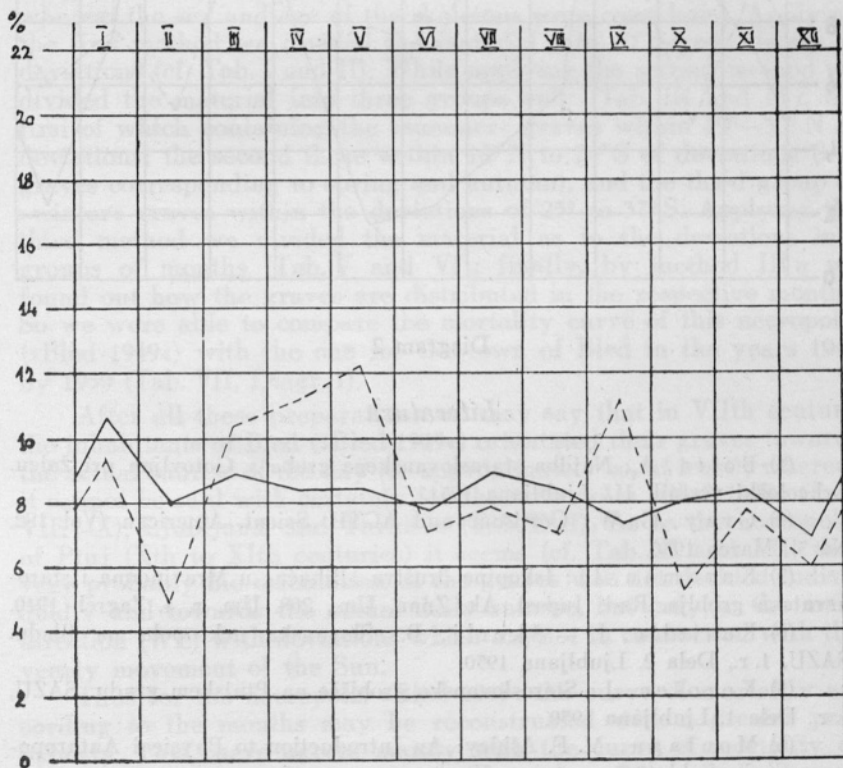

Diagram 1

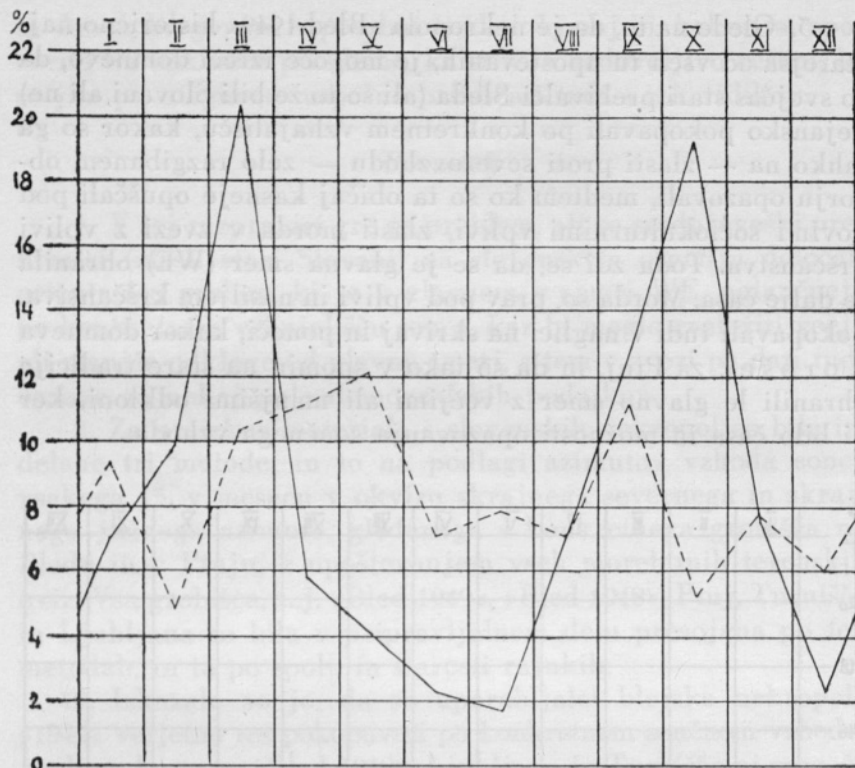

Diagram 2

Literatura

- (1) Bolta, A.: Najdba staroslovanskega groba v Gotovljah pri žalcu. Arheološki vestnik II., Ljubljana 1951.
- (2) Gray, G. W.: Cortisone and ACTH. Scient. American (Vol. 182, No. 3), March 1950.
- (3) Karaman, Lj.: Iskopine društva »Bihaća« u Mrvincima i starohrvatska groblja. Rad. Jugosl. Ak. Znan. Um., 268. Um. r. 4, Zagreb 1940.
- (4) Kastelic, J. — Škerlj, B.: Slovanska nekropola na Bledu. SAZU, 1. r., Dela 2, Ljubljana 1950.
- (5) Korošec, J.: Staroslovansko grobišče na Ptujskem gradu. SAZU, 1. r., Dela 1, Ljubljana 1950.
- (6) Montagu, M. F. Ashley: An Introduction to Physical Anthropology. Springfield 1945.
- (7) Niederle, L.: Rukovět slovanské archeologie. Praha 1951.
- (8) Škerlj, B.: Srednjeveška okostja z Bleda, izkopana leta 1949. V tisku.

SUMMARY

The Orientation of Graves in Some Mediaeval Necropoles of Slovenia

In this paper the question is treated whether the orientation of the mediaeval graves of Slovenia, which on the main is WE, was determined according to the real sunrise; if so, we could explain the greater or lesser deviations from the main direction (WE) and, in connection with it, we may get a foothold for some palaeodemographic particulars.

For the investigation of the material (566 graves) from five Slovene necropoles three methods were worked out by means whereof the azimuths of each 15th of each month in the frame of the northernmost and southernmost azimuths seen from necropoles at Bled and Ptuj, considering all eventual obstacles (hills, mountains, etc., cf. the Nomogram!). All necropoles, i. e. »Bled 1949«, »Bled 1948«, Ptuj, Turnišče, and Ljubljana were estimated as to these methods, whereat the sex and age of the skeletons were considered. Applying the first method we divided the material into 10 degree classes of deviations (cf. Tab. I and II). While applying the second method we divided the material into three groups only (Tab. III and IV), the first of which containing the »summer« graves within 19° – 30° N of deviations; the second those within 18° N to 24° S of deviations (i. e. graves corresponding to spring and autumn), and the third group of »winter« graves within the deviations of 25° to 37° S. Applying the third method we divided the material as to the deviations into groups of months (Tab. V and VI); finally, by method III a we found out how the graves are distributed in the respective months. So we were able to compare the mortality curve of this necropolis (»Bled 1949«) with the one for the town of Bled in the years 1948 by 1950 (Tab. VII, Diagr. 1).

After all these preparations we may say that in VIIth century the inhabitants of Bled (»Bled 1949«) orientated their graves towards the actual sunrise of the day (or approximately so, at least); whereas it cannot be said with certainty for the necropoles »Bled 1948« (Tab. VIII–X), Ljubljana, and Turnišče (Tab. XIII). As to the necropolis of Ptuj (Xth to XIth centuries) it seems (cf. Tab. XI and XII) that very probably the orientation of the graves was not decided individually and towards the actual daily sunrise, but only in the main direction (WE) with deviations which are not in connection with the yearly movement of the Sun.

Thus for the necropolis »Bled 1949« the curve of mortality according to the months may be reconstructed with a greater probability. This curve agrees mainly with the curve of mortality at present Bled, especially in winter (December, January, February) and spring (March, April, May), whereas it does not agree so well with the summer and autumn quarter of the year (cf. Tab. VII).

Besides, it appeared that the annual mortality curve of the present time is more balanced than it was in the early Middle Ages. This may be, partially at least, explained if we consider that the population of the early Middle Ages (in Central Europe at least) was more dependent on natural environment and occurrences on one hand, and that we now live in much better hygienic and medical conditions, on the other hand. Thus e. g. pneumonia is no more a matter of life and death as it almost certainly was in the Middle Ages.

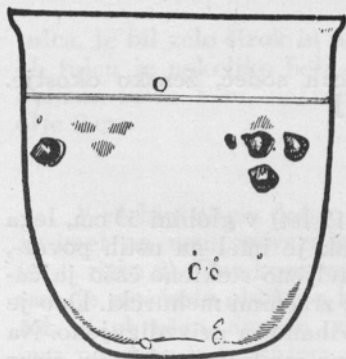
The necropolis »Bled 1949« being historically the oldest one considered by us, we may imagine that in the past the ancient settlers of Bled buried their defunct according to the actual sunrise as they could observe it on the horizon. This custom seems to have been given up in the new socio-cultural conditions, particularly in connection with the christianization. Yet the main direction WE seems to have been held some time further. Maybe they buried (just in connection with the sometimes forcible christianization) in haste, at night, secretly, as J. Korošec supposes considering Ptuj, and that, according to the old tradition, they were keeping the main direction WE only, with greater or lesser deviations, having neither time nor opportunity to observe the sunrise.

POROČILA

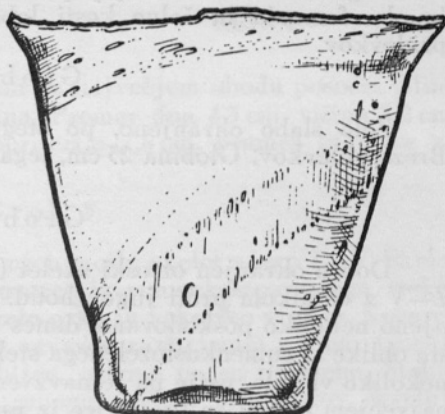
POZNO ANTIČNO GROBIŠČE NA RAVNEM BRDU

Stare Vida

Hribovit teren južnega Zasavja med Litijo in Ljubljano ima največje vzpetine na Jančem, na Štangi in pri Prežganju. Na tem predelu je tudi prelaz, ki veže dolino potoka Reke s soteskami, ki padajo od vzhoda proti zahodu v Ljubljansko kotlino. Jugozahodno od Prežganja se na južni strani prehoda razteza visok greben, Ravno brdo, z malim zaselkom pri »Hribarju« (glej situacijo terena). Hiša in gospodarska poslopja Gale Jožeta (vulgo Hribar) so na mali, nekoliko vzvišeni planoti, katere pobočja padajo strmo proti severo-

Risba 1

Risba 2

vzhodu in jugovzhodu, proti jugu in jugozahodu so bolj položna, na zahodu pa ima planota ozek prehod na dolgo slemenasto pobočje, ki pada proti severozahodu strmo v dolino. Jugozahodno se od kolo-voza, ki pelje h Galetovi domačiji, odcepijo dve stezi. Ena gre ob robu omenjenega ozkega slemena, druga pa ob malem kamnolomu k njivam. Med temi stezami je že davno pred prvo svetovno vojno,

morda še celo koncem prejšnjega stoletja, kopal Jernej Pečnik in odkopal nekaj skeletnih grobov. Kopanje pa je opustil, ker v grobovih ni našel bogatih pridevkov. Okoli 30 let tega stoletja je posestnik Hribar razširjeval stezo na grebenu ter pri kopanju peska v malem kamnolomu ponovno naletel na človeške kosti. To je napotilo Jožeta Stareta iz Šmartna pri Litiji, da je leta 1936 izkopal 7 skeletnih grobov. Po zapiskih J. Stareta, ki hrani tudi izkopano gradivo, podajam naslednji opis grobov:

Pod 10—15 cm debelo humozno plastjo je plast drobnega peska, ki je na nekaterih mestih tudi do 75 cm debela, pod njim pa je apnenčeva skala. Skeleti so ležali v pesku, ki je bil nekoliko pomešan s humuzom (grobna jama). Ležali so 20—40 cm globoko pod rušo in so bili zaradi relativno plitkega pokopa slabo ohranjeni. Pri nekaterih je bila večina okostja popolnoma uničena, vendar pa se je moglo določiti deloma po grobni jami, deloma po ohranjenih kosteh njihovo lego. Skeleti so ležali na hrbtu, z rokami ob telesu. V štirih primerih je bila usmerjenost Z—V, s pogledom proti vzhodu (1, 3, 5, 6), dva skeleta pa sta bila usmerjena od severa proti jugu s pogledom na sever (2, 4). Grobovi so imeli prav skromno število pridatkov.

Grob 1

V globini 20 cm skoraj popolnoma sprhnelo okostje. Ohranjena le oba femurja in čelne kosti lobanje. Smer skeleta Z—V. Brez pridevkov.

Grob 2

Zelo slabo ohranjeno, po stegenicah sodeč, žensko okostje. Brez pridevkov. Globina 25 cm, lega S—J.

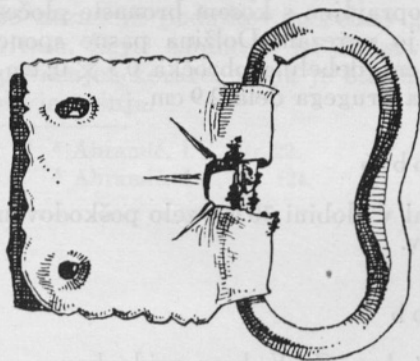
Grob 3

Dobro ohranjen otroški skelet (10—15 let) v globini 35 cm, lega Z—V z odmikom proti jugovzhodu. Otrok je imel na ustih povez-, njeno nekoliko poškodovano, danes sestavljeno stekleno čašo jajčaste oblike iz rumenkastozelenega stekla z zračnimi mehurčki. Dno je nekoliko vboklo, ustje pa je navzven zavihano in privzdignjeno. Na največjem obodu so bradavice iz umazano modrega stekla, in sicer po tri, v obliki visečega trikotnika. Ustje je obrušeno, nad bradavicami je skoraj neopazen, približno 1 mm širok brušen pas. Premer dna 3,2 cm, višina 6,2 cm, premer ustja 6 cm, (sl. 2, risba 1).

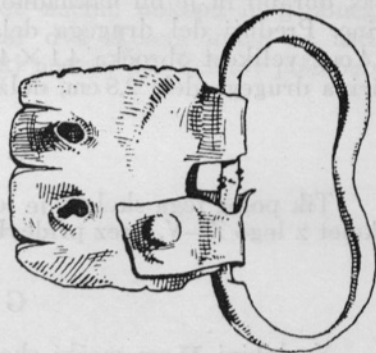
Grob 4

Poleg skeleta 3 je ležal prav tako v isti globini otroški skelet, usmerjen S—J, in sicer tako, da sta se glavi obeh skeletov skoraj dotikali. Na desni strani, ob nogah tega skeleta, se je našla skoraj

popolnoma ohranjena prstena oljenka (sl. 3) iz slabše prečiščene gline, nekoliko pomešana z drobnim peskom in sljudo. Glina je temnosivo žgana. Oljenka je izdelana deloma na lončarskem kolesu (spodnji del), deloma pa je naknadno z roko popravljena (nos in zgornji del). V bistvu je okrogle oblike, stojna ploskev je močno deformirana. Zgornja ploskev z luknjico za vlivanje je nekoliko vglobljena. Odprtina je poudarjena z ozkim krožnim žlebom. Tulec je kratek in masiven. Manjkajoči ročaj, ki je bil na nasprotni strani

Risba 3

Risba 4

tulca, je bil zelo širok in nasajen na največjem obodu posode. Glina ob tulcu je nekoliko bolj ožgana. Premer dna 4,3 cm, višina 3,2 cm, dolžina tulca 3 cm, največja periferija 7,8 cm, premer luknjice za olje 2 cm.

Grob 5

V globini 40 cm dobro ohranjen moški skelet z lego Z—V. Skelet je imel na ustih poveznjen kozarec iz rumenkastozelenega stekla (sl. 1, risba 2). Dno kozarca je zelo ozko in nekoliko vboklo. Kozarec sam je stožčaste oblike z blago navzven razširjenim ustjem. Gornji rob ni obrušen, ampak oddrobljen, ostrine pa so uglajene. Steklo ima posebno v zgornjem delu mnogo zračnih mehurčkov, spodnji del je nekoliko masivnejši. Premer dna 4 cm, višina 8,2 cm, premer ustja 8,9 cm, debelina ob ustju 3 mm.

V naročju ob levem boku sta ležali dve bronasti pasni sponi.

a) Pasma spona (sl. 4, risba 3), sestavljena iz dveh delov: iz ovalnega, na sredi nekoliko stisnjenega obročka z rombičnim presekom. Na obročku je bila pritrjena igla za spenjanje, ki je bila železna (danes ohranjena samo rjavina, kjer se je igla pripenjala na obroček). Drugi del se je z dvema zakovicama pripenjajal na pas. Sestavljen je iz kosa bronaste pločvine, ki je imel na sredi izrez

za jeziček in je bil ovit okoli ovalnega obročka. Obod sprednjega dela je na vseh treh straneh nazobčan. Prav tako so na zgornji strani ob odprtini za iglo trije vrezi. Dolžina spona 4,6 cm, velikost ovalnega obročka $4,5 \times 1,8$ cm, debelina obročka 0,6—0,2 cm, širina drugega dela 3,9 cm, dolžina 3,2 cm.

b) Prav taka pasna spona (sl. 5, risba 4), sestavljena iz dveh delov: iz ovalnega, zelo obrabljenega, na sredi nekoliko stisnjenega obročka, ki je imel nekdanj verjetno rombičen preseki. Železna igla manjka. Pri uporabi se je člen, s katerim se je spona pripenjala na pas, obrabil in je bil naknadno popravljen s kosom bronaste pločevine. Prednji del drugega dela je narezan. Dolžina pasne spona 4,4 cm, velikost obročka $4,1 \times 4,6$ cm, debelina obročka $0,3 \times 0$ cm, širina drugega dela 2,8 cm, dolžina drugega dela 2,9 cm.

Grob 6

Tiik poleg tega skeleta je ležal v globini 30 cm zelo poškodovan skelet z lego Z—V, brez pridevkov.

Grob 7

V globini 35 cm moški skelet, lega Z—V, brez pridevkov.

Nekako 3 m od tega skeleta je v globini 60 cm ležalo popolnoma ohranjeno okostje divje svinje. Tudi žival je bila pokopana v isti smeri Z—V.

Opisani grobovi iz Ravnega brda pripadajo verjetno nekoliko večjemu grobišču, ki se razteza po rahlo proti jugu nagnjenemu terenu, med omenjenimi stezami in kammolomom. Kot je razvidno iz opisanih grobov, gre verjetno za neko vrsto grobišča v vrstah (?), kjer so skeleti orientirani v smeri Z—V, imajo pa tudi lego S—J. Izkopani pridevki so na Ravnem brdu tipično poznoantične osnove (sponi, oljenka, čaši). Dobro primerjavo, ki utegne časovno in morda tudi etnično dokaj zanesljivo opredeliti naše grobišče, najdemo v poznoantičnih grobovih v Ljubljani in na Zg. Bregu pri Ptujju. Posebno v inventarju ptujskega grobišča najdemo precej primerov steklenih čaš, ki ustrezajo tako po materialu in izdelavi, kakor tudi po oblikah in ornamentaciji našima iz Ravnega brda.¹ Ložar šteje našima časama skoraj identičen primer iz Ljubljane kot tipičen izdelek poznoantičnega stekla.² Tudi grobišče na Zg. Bregu pri Ptujju opredeljuje Abramić v pozno antiko od druge polovice 4. stoletja

¹ Abramić, Poetovio, Ptuj, 1925, str. 124, 125, sl. 82; primerjaj Vodnik po zbirkah Narodnega muzeja v Ljubljani, Ljubljana, 1931, Kulturno-zgodovinski del, sl. 40 c.

² Vodnik, l. c., str. 68.

po Kr. naprej in ga pripisuje Vzhodnim Gotom.³ Pa ne samo tipološka stran, tudi drugi momenti kažejo na sorodnost med grobiščem na Ravnem brdu in v Ptuju. Abramić namreč omenja, da so posebno moškim dajali v grobove steklene čaše,⁴ kar opažamo tudi na Ravnem brdu.

Vprašanje etnične pripadnosti odkopanih skeletov na Ravnem brdu ostane zaenkrat še odprto. Zaradi nezadostno raziskanih poznoantičnih najdišč v Sloveniji in zaradi preskromnih izkopanin na Ravnem brdu je zaenkrat še težko z gotovostjo opredeliti naše grobišče. Vsekakor pa nam prinaša nekaj novih, v naši literaturi še neznanih podatkov, posebno gledé načina pokopa in grobnega ritusa, kajti zanimivo je, da sta kar dva skeleta imela na ustih poveznjen kozarec in da je bila nekaj metrov od skeletov pokopana divja svinja.

³ Abramić, l. c., str. 22.

⁴ Abramić, l. c., str. 124.

1.

2.

3.

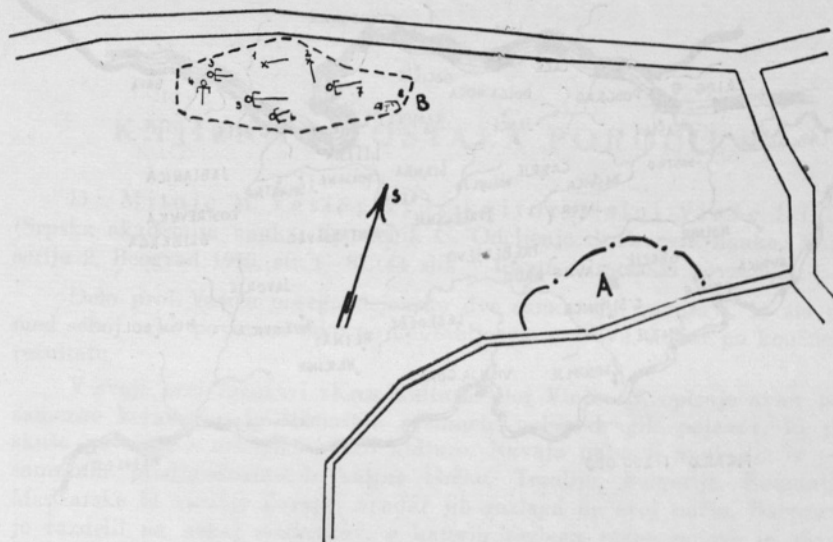
4.

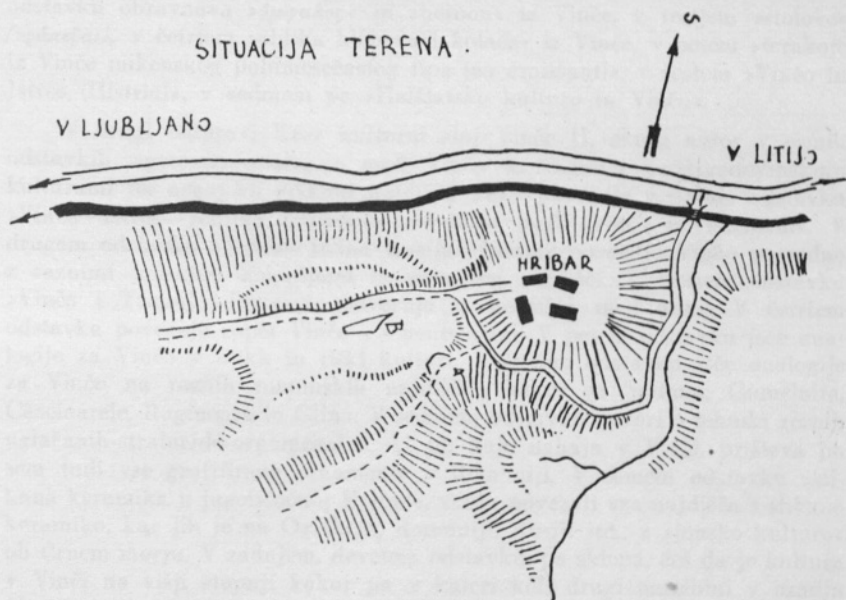
5.

Situacijska slika odkopanih grobov

SITUACIJA TERENA .

SITUACIJA RAVNEGA BRDA

KNJIŽNA IN OSTALA POROČILA

Dr. Miloje M. Vasić: Kroz kulturni sloj Vinče I i II. (Srpska akademija nauka, Spomenik C, Odeljenje društvenih nauka, Nova serija 2, Beograd 1950, str. 1—87, 44 slik v tekstu in nemški povzetek.)

Delo prof. Vasića obsega dejansko dve samostojni razpravi, ki sta pa med seboj ozko povezani tako po uporabljenem gradivu, kakor po končnem rezultatu.

V svoji prvi razpravi »Kroz kulturni sloj Vinče I«, opisuje avtor posamezne keramične in kamnitne predmete poleg drugih pojavov, ki jih skuša povezati z arhaisko grško kulturo. Navaja pa tudi analogije iz posameznih predzgodovinskih kultur Grške, Tesalije, Bolgarije, Romunije, Madžarske in srednje Evrope, vendar jih razlaga na svoj način. Razpravo je razdelil na nekaj odstavkov, v katerih razlaga razne pojave in razno gradivo. Tako govori v prvem odstavku o »kazanu« (λίβης) in »tronožcu« (τριπουνς) ter sklepa, da je datirati Vinčo v grški arhaiski čas. V drugem odstavku obravnava »δμφαλος« in »heroon« iz Vinče, v tretjem »stolove« (τραπέζαι), v četrtem »oblika hlebova i kolača« iz Vinče, v petem »terakote iz Vinče mikenskog polumesečastog tipa (en croissant)«, v šestem »Vinčo in Istros (Histria)«, v sedmem pa »Halštatsko kulturo in Vinčo«.

V drugi razpravi Kroz kulturni sloj Vinče II, skuša avtor v osmih odstavkih ugotoviti analogije med Vinčo in raznimi predzgodovinskimi kulturami ter arhaisko grškimi najdišči. Tako povezuje v prvem odstavku »Vinča—Istros—Jonija« dozdeveno sorodnost med »Vinčo in Istrosem«. V drugem odstavku »Vinča—Južna Rusija—Jonija« povezuje Vinčo posredno z raznimi jonskimi kolonijami in skitskimi najdišči. V tretjem odstavku »Vinča i Tripolje—Petrenji« povezuje ta najdišča med seboj. V četrtem odstavku povezuje zopet Vinčo s Cucutenijem. V petem odstavku išče analogije za Vinčo v bukk in tiški kulturi. V šestem odstavku išče analogije za Vinčo na raznih romunskih najdiščih, kakor so Sultana, Gumelnita, Căscioarele, Ruginoasa in Glina. V sedmem odstavku govori o tehniki »crnih uglačanih-stralucido-ornamentata«, ki jih baje nahaja v Vinči, prišteva pa sem tudi vse grafitirane ornamente v Romuniji. V osmem odstavku »slikana keramika u jugoistočnoj Evropi«, skuša povezati vsa najdišča s slikano keramiko, kar jih je na Ogrskem, Romuniji, Rusiji itd., z »jonsko kulturo« ob Črnem morju. V zadnjem, devetem odstavku, pa sklepa, češ da je kultura v Vinči na višji stopnji kakor pa v kateri koli drugi naselbini v ozadju jonskih kolonij na Črnem morju.

Obe avtorjevi razpravi zasledujeta namen, da predzgodovinski oz. neolitski naselbini v Vinči zmanjšata visoko datacijo, da jo izključita iz skupine neolitskih najdišč ter povežeta z arhaisko grško kulturo. Kar se tega tiče, sta tudi ti dve razpravi enaki kot cela vrsta drugih izpod peresa istega avtorja, med katerimi je zadnja, »Jonska kolonija Vinča«, zelo jasno pokazala avtorjeve težnje. Nimam namena, da bi se tukaj spuščal v polemiko, kajti svoje mnenje in opombe glede Jonske kolonije Vinče sem podal že na drugem mestu deloma sam, deloma pa skupaj z drugimi predzgodovinarji (Arheološki vestnik 1950, 216 sl. — Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu 1951, 5 sl.). Ocenjevani razpravi se ne razlikujeta od dosedanjih niti po načinu podajanja gradiva niti po docela napačni tipološki povezavi. Prav tako je napačna razlaga raznih pojavov opiraje se na klasične viře in na domnevane in nedokazane sklepe. V omenjenih razpravah pa je novost, ki je v dosedanjih avtorjevih delih ni bilo opaziti od njegovega preloma z predzgodovino. To je pa delna uporaba predzgodovinske literature in vpoštevjanje tudi predzgodovinskih in neolitskih najdišč, poleg grško arhaiskih. Vendar pa tudi s tem avtor zasleduje svoj namen, da namreč poveže Vinčo, ki jo šteje kot jonsko kolonijo, z raznimi neolitskimi najdišči in tako dokaže, da tudi ta najdišča in te kulture ne pripadajo predzgodovinskemu ali celo neolitskemu obdobju, temveč da so jonsko grškega izvora. Zanimiva je tudi avtorjeva primerjava med Vinčo in halštatsko kulturo, čeprav soglašja z datacijo poslednje (str. 33). S pomočjo povezovanja nemogočih tipoloških detajlov mu je zopet halštatska kultura dokaz za pravilno datiranje neolitske Vinče v VII. in kasnejša stoletja.

Vsa avtorjeva sklepanja nam podajajo sicer povsem negativne, toda toliko bolj zanimive ugotovitve, ki so približno naslednje:

1. Pred grškimi kolonijami na Črnem morju nimamo nikakršnih kulturno materialnih ostalin na področju Jugovzhodne, Vzhodne in Srednje Evrope (seveda lahko prištejemo še Zahodno Evropo).
2. S prihodom grških kolonistov na Črno morje se začenjajo šele razvijati razne kulture v Evropi, kulture, ki so jih znanstveniki datirali previsoko in označevali kot razne neolitske in bronastodobne kulture.

3. Predzgodovine od neolita dalje sploh ni, ker imamo prve pojave kakršnega koli kulturnega življenja v Evropi šele po VII. stoletju.

Seveda so avtorjeva sklepanja brezpomembna, pa tudi sam si nasprotuje, ko priznava starejše kulturne periode na področju Grčije (str. 24, 30). Sicer bi bilo možno to še nekako zagovarjati, ker so tudi Grki kljub svoji superiornosti morali nekje dobiti elemente za zgraditev svoje materialne in duhovne kulture. Mnogo zanimivejša pa je trditev, da je bila Vinča kot jonska kolonija na veliko višji kulturni stopnji kakor katera koli druga (po vsej priliki neolitska) naselbina v ozadju jonskih kolonij. V resnici pa kljub svoji res visoki kulturi nima niti koščka kovine, čeprav nahajamo v vseh halštatskih naselbinah in grobiščih kovine, in sicer bron in železo, kar v izobilju.

Djordje Mano - Zisi: Izložba materialne kulture doba seobe naroda na teritoriji AP Vojvodine. (Vojvo-

djanski muzej — Novi Sad, Seoba naroda, Izložba materialne kulture iz doba seobe naroda, 1950, str. 1—4.)

Članek je zamišljen kot uvod malemu katalogu razstave o preseljevanju narodov, ki jo je priredil Vojvodjanski muzej v Novem Sadu. Avtor podaja v sumarnih potezah kratko politično in kulturno zgodovino preseljevanja narodov v Vojvodini, toda v okviru Panonske ravnine, nekako do X. stoletja. Barbare, ki prodirajo proti jugu, deli v dve skupini: 1. poljedelce in obdelovalce lesa, ki iščejo plodno zemljo ter predele, bogate gozdov in 2. nomade, ki iščejo poraslih step s travo. Zato meni avtor, da se nomadi nikjer izven step niso mogli dolgo držati, mnogi so morali celo te zapustiti, ko se je tam začelo intenzivno poljedelstvo. Tako naj bi bilo s Pečenegi, Kumani in Tatari (str. 2). V materialni kulturi pa, predvsem v keramiki in nakitu, kaže avtor na kontinuiteto skozi stoletja, ki se kljub prihodu raznih drugih plemen izraža v raznih elementih. Taki elementi bi naj bili ostali od stare balkanske kulture, katere nosilci so bili Trakijci, Iliri, Dakogeti in Kelti. Prav tako kaže avtor tudi na razne bizantinske in rimske elemente, ki so se še zelo dolgo ohranili. V nomadskih elementih spet vidi dominantni položaj skitskih ostalin, ki so se ohranile dolgo časa na Pontu, kjer so bili skitski elementi še dolgo časa v rabi. V Panonsko ravnino so pa te nomadske elemente prinašala zmerom nova plemena v času preseljevanja narodov.

Zaradi omejenega prostora nam avtor ni podal podobe delitve vsaj glavnega materialnega gradiva. Kljub velikemu udejstvovanju Slovanov v zgodnjem srednjem veku v Panonski ravnini imamo v razpravi vtis, da je njihova vloga v materialni kulturi le nekoliko podrejena. Avtor poudarja tudi domnevno pomembno vlogo nekdanjih avtohtonih ljudstev, katerih elementi naj bi se posebno v keramiki in nakitu izražali še veliko kasneje. Nesporno pa moramo računati s precejšnim rimskim vplivom in še več s kasnejšim bizantinskim, dočim dakogetske, trakijske, ilirske in celo keltske elementov v Panoniji na objektih zgodnje srednjeveške materialne kulture, vsaj za sedaj ni veliko, ne glede na to ali pripada Avarom, Slovanom, Madjarom itd.

Miloje M. Vasić: *Barbotine-Keramika*. (Srpska akademija nauka, Starinar, organ Arheološkega inštituta SAN, Nova serija, knjiga I., Beograd 1950, str. 7—11, 3 slike v tekstu in francoski povzetek.)

T.i. barbotinsko keramiko, ki so jo v Vinči našli v večji meri posebno v najnižjih plasteh, a nastopa tudi v drugih neolitskih kulturah Jugovzhodne Evrope, bi avtor v tej razpravi na temelju nekaterih novih mnenj Ejnar Dyggve-a o grških apsidalnih svetiščih rad spravil v zvezo s sepulkralnim kultom v Vinči.

Avtor, ki šteje neolitsko naselbino v Vinči kot jonsko kolonijo, skuša s to razpravo in s povezavo barbotinske keramike s sepulkralnim kultom predvsem potrditi svojo domnevo o obstoju grobov, in še celo žganih grobov, v kulturni naselbinski plasti tega najdišča. Na drugem mestu sem že opozoril, da je takšno mnenje in razlaganje povsem zgrešeno. (Arheološki vestnik 1950, 156 sl. — Glej tudi Glasnik Zemaljskega muzeja, Sarajevo 1951,

28 sl.). V Vinči razen nekaterih skeletnih grobov v najnižji plasti in enega verjetno latenskega groba v najvišjih plasteh nimamo nikakršne sledi o kakih drugih grobovih. Zatorej je tudi razlaga barbotinske keramike s pomočjo nekakšnega sepulkralnega kulta nesprijemljiva, ne glede na to, da avtor prikazuje, kakor da so grobovi v Vinči dokazani. Nadalje sklepa avtor, da so barbotinsko keramiko prinesli s seboj jonski kolonisti, ki so se naselili v Vinči, oz. pravi: »sepulkralni kult i za njegovo vršenje potrebne objekte«. Doslej pa v nobeni vinčanski plasti niso našli niti najbolj skromnega objekta ali pa vsaj fragment kakršnegakoli predmeta grško arhajskega izvora. Toda tudi to je bilo obravnavano že na drugem mestu.

Barbotinska keramika v vinčinih najnižjih plasteh, kjer so jo našli v precejšnji meri, je navadna keramika za vsakdanjo rabo. Po tehniki izdelave in tudi po oblikah je sorodna in celo identična s keramiko t. i. körös oziroma starčevačke kulturne skupine. Prav v najnižjih plasteh v Vinči pa se körös in vinčanska kulturna skupina mešata, kar so doslej razlagali že na razne načine. Vse kaže, da so nemara izdelke obeh kulturnih skupin uporabljali vsaj nekaj časa istočasno. Nekateri domnevajo, da je bila barbotinska keramika v Vinči tudi kasneje v rabi. Tega ne bi mogel trditi. Kot barbotinsko keramiko smemo razlagati poseben videz, ki je zlasti jasno izražen v ornamentiki (barbotinska tehnika ornamentiranja, kjer je površina posode namenoma izdelana grobo na razne tehnične načine). Takšnih primerov pa v kasnejših plasteh Vinče nimamo. Sicer so tudi v tej dobi grobe posode s hrpavo površino, vendar je zelo dvomljivo, ali imamo tu opraviti z namerno rabo takšne tehnike, ali s površnostjo. Vsekakor se mi poslednje zdi mnogo verjetnejše.

Datacija Vinče, katero je postavil avtor, ki po drugi strani ne upošteva relativne kronologije, pa že tako ni sprejemljiva. Tudi barbotinska keramika v Vinči ima nesporno velik pomen v Vinči sami in v drugih kulturnih skupinah tako za datacijo, čeprav avtor tega ne verjame, kakor za kulturno opredelitev, tehniko izdelave itd. Za sedaj pa na neolitskih najdiščih nikjer ni dognano, da bi bila v zvezi s sepulkralnim kultom, kar bi avtor rad prikazal.

Miloje M. Vašić: Problem bronzane sekire iz Vinče (Srpska akademija nauka, Starinar, organ Arheološkega inštituta SAN, Nova serija, knjiga I, Beograd 1950, str. 11—15, 1 slika v tekstu in nemški povzetek).

V kulturni plasti v Vinči so v globini 1 m našli bakreno sekiro. Avtor je poslal imenovano sekiro za analizo v »Landesanstalt für Volksheitskunde im Halle (a. d. Saale)«. Prejel je tako spektralno analizo sekire, kakor tudi mnenje članov inštituta o njeni starosti. Vendar pa oporeka sklepom tega inštituta, češ da bi mogla biti sekira starejša od VII. in mlajših stoletij. Pri tem se sklicuje na svojo datacijo Vinče v grški arhajski čas.

Ne glede na avtorjevo datacijo in njegov poskus razlage te bakrene sekire, ki tudi s tipološkega gledišča pripada veliko starejši periodi, kakor ji prisoja avtor z raznimi hipotezami, imamo v članku nekaj zanimivih momentov, ki se nanašajo predvsem na analizo in na mnenje inštituta, ki je analizo izdelal. Predvsem naša sekira ni izdelana iz zlitine bakra in kositra,

temveč iz zlitine bakra in arzena. Vse druge možne kovine, ki bi utegnile biti v sekiri zastopane, kakor so kositer, svinec, srebro, nikel, kobalt, antimon in bizmut, so v sekiri zastopane v tako neznatnih količinah, oziroma nahajamo samo njihovo sled ali jih pa sploh ni, tako, da so bile vsebovane že v samem bakru, iz katerega je bila izdelana sekira ali pa so vanjo prišle pri mešanju z arzenom, katerega je v sekiri 7,80 %. Tako je ta zlitina ista, kakor so zlitine bodal z držaji (Stabdolche), ki so jih našli v Srednji Nemčiji. Toda podobne zlitine nahajamo tudi v drugih predelih mediteranske oblasti. Nekateri domnevajo, da je zlitina bakra z arzenom starejša kakor pa zlitina bakra s kositrom (str.12). S tem vprašanjem se je že poprej ukvarjal tudi Helmut Otto (Forschungen und Fortschritte 1959, 598 sl.). Analiza sekirice iz Vinče sedaj samo potrjuje posamezna sklepanja, češ da večja množina arzena v bakrenem objektu ni omejena le na posamezne predele, temveč da je bila takšna predelava nemara splošno v rabi v nekem časovnem razdobju blizu drugega tisočletja pred n. e.

Pri svojem oporekanju tako visoke datacije omenja avtor, da so v isti stratigrafski globini našli tudi neko železno orodje, ki bi naj bilo po svoji obliki podobno orodju iz klasične Grčije. Leta 1911 že so v kulturni plasti našli del železnega obroča z luknjo za ročaj ca. 3,14 m globoko. Ta dva objekta služita avtorju za datacijo teh plasti v železno dobo, čeprav ni nikakršnih drugih elementov, ki bi jih mogli pripisati tej periodi. V teh plasteh, kolikor še ne nastopajo čisto neolitski objekti, imamo tudi že badenske elemente in pa panonsko keramiko, ki seveda nikakor ne morejo biti železodobni. Pojav železnega objekta v globini 1 m je možen tudi v Vinči, saj so komaj nekaj metrov od tam našli tudi latenske železne objekte. Poleg tega pa ne smemo pozabiti, da je bila na tem mestu tudi slovanska nekropola zgodnjega srednjega veka, zaradi česar je do te globine mogel prodreti tudi zgodnjeresrednjeveški predmet, ki res nima nič predzgodovinskega, verjetno pa tudi nič klasičnega na sebi. Nekoliko bolj zapleteno je vprašanje fragmenta obroča, ki pripada, kakor avtor pravilno domneva, leseni vedrici. Vsekakor je tu vprašanje globine, ki presega ca. 3 m. Vendar pa tudi tak železen predmet v neolitskem materialu ne more nuditi nikakršne opore za datacijo. Verjetno je, da je ta predmet prodril do te globine ako že ne zaradi kakega prekopavanja, pa zaradi zemeljskih razpok, ki sem jih tudi že omenil na drugem mestu (Arheološki vestnik 1950, 165) in ki so včasih zaradi izpodjedanja Donave tudi po nekaj metrov globoke. Sam obroč pa pripada nemara kasnejšim slovanskim vedricam.

Bakrena sekira, ki so jo našli v Vinči, se časovno povsem ujema z drugimi kulturnimi ostalinami, ki so jih našli v isti globini, to so pa, kakor sem že omenil, elementi badenske in panonske keramike, ki so jo mestoma našli tudi še globlje, kakor pa imenovano sekiro.

Miloje M. Vasić: Deo inventara jednog groba iz Vinče (Srpska akademija nauka, Starinar, organ Arheološkog instituta SAN, knjiga I, Beograd 1950, str. 15—17, 3 slike v tekstu in angleški povzetek).

Avtor objavlja nekaj predmetov (železen nož, železno kopje in kameno sekiro), ki so jih slučajno našli v Vinči pri kopanju temeljev za šolo. Najdišče

je ca. 300—400 m oddaljeno od mesta, kjer so raziskovali neolitsko naselbino v Vinči.

V članku se avtor ne spušča v datacijo posameznih predmetov, temveč le ugotavlja, da tudi ta material podpira njegovo datacijo začetkov naselbine Vinče v VII.—VI. stoletje. Ne oziraje se na mnenje in hipoteze avtorja, je potrebno omeniti nekaj momentov. Železni nož in kopje nesporno pripadata latenski periodi. Kopitasto kameno sekuro, ako je sekira res takšna, za sedaj ni še mogoče pravilno datirati, gotovo pa pripada veliko zgodnejšemu času, kakor omenjena železna objekta. Avtor označuje to najdbo kot grobni inventar. Nikjer pa ni dokaza, da bi bil tu res kak grob. Vse predmete so našli slučajno, pri kopanju temeljev za šolo. O njih najdbi nimamo prav nobeneza drugega podatka. Poleg teh od avtorja objavljenih objektov pa so na istem mestu in istočasno z njimi našli tudi večje število fragmentov keramike. Ti fragmenti pripadajo naselbinskim objektom. Zato je zelo verjetno, da vseh teh predmetov niso našli na enem mestu oziroma na kupu, temveč so bili na vsem prostoru, kjer so kopal temelje. V tem primeru pa moramo računati tudi z različno stratigrafsko globino. Tako seveda že sama po sebi odpade hipoteza o kakem grobu, za katerega bi bili sicer vsaj podatki o najdenih človeških kosteh ali pa o žganini.

Milutin V. Garašanin: *Potiska kultura u Banatu* (Srpska akademija nauka, Starinar, Organ Arheološkog instituta SAN, Nova serija, Knjiga I, Beograd 1950, str. 19—25, 7 risb v tekstu in francoski povzetek).

Tiška kultura, ki je dobila ime po reki Tisi, kjer je glavno področje njenega širjenja, je deloma tudi v Jugoslaviji samostojna kulturna skupina, vendar pa je področje njenega širjenja pri nas omejeno le na severni del Vojvodine. Avtor je obdelal ustrezno kulturno gradivo s področja Banata. Tu pa za sedaj dobi le 4 čista najdišča tiške kulturne skupine, sodeč po materialu, ki ga je imel v muzeju v Zrenjaninu. Vsekakor se bo to število znatno povečalo, ko bo vse področje sistematično raziskano. Prav pogosto pa nalletimo na tiško kulturno skupino tudi v zvezi z drugimi skupinami, prvenstveno z materialom vinčanske skupine. Kakor je ugotovil avtor, se tiška skupina na področju Jugoslavije širi le po severnem Banatu, medtem ko so južnejše najdbe te skupine vedno le v zvezi z drugimi skupinami, oziroma s starejšo vinčansko kulturno skupino, kjer je ta tudi močnejša. Avtor je tudi ugotovil, da so na najdiščih s čisto tiško kulturo fragmenti keramike vinčanske skupine, kar mu obenem s tiškimi elementi na najdiščih vinčanske kulturne skupine, med katerimi je tudi sama Vinča, služi kot temelj za ugotovitev medsebojnega odnosa teh dveh skupin. Tako sklepa pravilno, da je tiška kultura časovno paralelna s starejšo in mlajšo vinčansko skupino. Hkrati je bil med njima tudi zelo živ stik, tako da sta skupaj mogli sprejemati neke nove elemente. Tudi zamenjava kulturnih dobrin je morala biti med njima živa, tako da so izvirni predmeti ene prehajali na področje druge skupine.

Avtor dalje v razpravi izloča iz okvira tiške kulturne skupine posamezne objekte, oziroma posamezne tipe, si so jih nekateri madžarski arheo-

logi po krivici pripisovali njej. Tako n.pr. žrtvenike, ki jih je Tompa štel kot tipično obliko tiške kulturne skupine. Avtor pa opozarja, da je najti takšne objekte v veliki množini na področju vinčanske kulturne skupine, posebno v sami Vinči, dočim Tompa trdi, da so takšne objekte našli le na dveh najdiščih tiške kulture, katerih pa eno (Tordoš) niti ne pripada tiški kulturi. Prav tako izloča avtor iz tiške kulturne skupine keramiko s trakastimi ornamentami, izpolnjenimi z žigosanimi vbodi. Takšno ornamentiko nahajamo na globokih terinah s cilindričnim vratom in širokim ramenom ter na kapaštih pokrovih, kakor jih imenuje Vasić. Avtor misli, da bi bilo možno spraviti to keramično skupino v zvezo s tiško kulturo le glede na načelo delitve ornamentalnih površin s težnjo k delitvi na friz in metope. Avtor je povsem točno ugotovil, da ta vrsta keramike v Vinči, kjer nastopa med 6. in 4. m (po avtorju med 6,5 in 4,0 m), po svojem značaju izstopa iz splošnega kompleksa pojavov v vinčanski kulturi. Toda na teh najdiščih vinčanske kulturne skupine je zastopana v večji množini (str. 22). V tiško kulturno skupino so to vrsto keramike začeli uvrščati šele v novejšem času, dasi v njenem inventarju ni znana, prav tako tudi ne ustreza celotnemu značaju tiške kulture. Izvir teh oblik je pa avtor voljan prisoditi Vodastra kulturi v Romuniji, kjer izloča Christescu kot prvo keramično skupino tisto, ki je tako v ornamentiki kakor tudi v oblikah naj sodobnejša keramiki, o kateri tukaj razpravljamo.

Avtor se je dotaknil tudi vprašanja izvora tiške kulture. Tompa je menil, da se je ta kulturna skupina razvila iz Bükk kulture, in sicer tedaj, ko so prebivalci Bükk kulture začeli zapuščati pogorje Bükk in naseljevati ravnico (Bükk III), kjer so prešli k intenzivnejšemu poljedelstvu. Posledica tega mnenja je bilo tudi mnenje nekaterih, da je bila tiška oblast kasneje središče od koder je začela ekspanzija proti jugu, Balkanu. Avtor predmetne razprave pa spet vzdržuje svoje mnenje, da je bila Bükk kultura na višku svojega razvoja (Bükk II) časovno že paralelna tiški kulturi, t. j. da se je bila tudi že razvila, zato pač ni mogla nastati iz Bükk kulture. Tudi drugi kronološki momenti, ki jih navaja avtor, pobijajo Tompovo mnenje, zasnovano v glavnem le na tipološkem razvoju oblik. Tako bi bilo, ako je avtorjevo gledišče pravilno, precej omajan del kronološke in genetične postavke, ki jo je postavil Tompa.

Ko ovrže dosedanjo domnevo, skuša avtor najti drugo rešitev izvora tiške kulture, priznava pa sam, da nima dovolj materialnih opor. Avtor opozarja na Boian A skupino, ki naj bi bila v svojih začetkih starejša od tiške. Berciu jo namreč vzporeja paralelno z zadnjo fazo Bükk I in z Bükk II. Opozarja pa tudi na nekatere neznatnejše elemente tipološkega značaja, kakor so meandroidni motivi v Boian A, ki je soroden tiškemu, in pa na slikanje že žganih posod v Boian A. Zatorej avtor sodi, da je bolj logično iskati izvora takšnih pojavov, kakršni nastopajo tudi v tiški kulturi, bolj na jugovzhodu, ker so tu pač zgodnejši. Sicer meni, da ti elementi za sedaj še ne odločajo o izvoru tiške kulture, sodi pa, da so tudi ti elementi odločali pri formiranju tiške kot lokalne kulturne skupine.

Povsem soglašam z avtorjevimi dokazi in tudi z avtorjevim izvajanjem. Vendar bi le dopuščal možnost vpliva Bükki na tiško kulturo in sodelovanja z njo pri njeni zgraditvi, čeprav šele v kasnejši tiški fazi. Tudi jaz namreč dvomim, da se je tiška mogla razviti samo iz Bükki kulture. Dokazi, da bi imela tiška svoj izvor v Boian A kulturi, so za sedaj še preskromni, ne glede na to, ali je sploh njena kronološka postavitev povsem točna. Doslej je le nekaj najdišč, ki nam dajejo nekaj stratigrafskih podatkov in po katerih je Gumelnita kultura paralelna z vinčansko, medtem ko je Boian A kultura na teh najdiščih starejša od Gumelnite kulture. Doslej pa še ni ugotovljeno, s katero fazo vinčanske kulture je Gumelnita paralelna. Avtor se sicer sklicuje tudi na Vasićevo mnenje, ki je posamezne pojave v Vinči paraleliziral s pojavi v Gumelniti kulturi (str. 23. — Vasić, Preistoriska Vinča I, 91 in sl.). Opozoriti pa moram, da je Vasić tu razpravljal le o nekem posebnem videzu keramike, oziroma ornamentike, ki je izdelana v t. i. barbotinski tehniki. Ta keramika se pa v Vinči ne prikaže v drugi fazi, ki leži nad plastjo s stanovanjskimi jamami, kakor pravi avtor, temveč v sami plasti s stanovanjskimi jamami nekako do 8 m. To pa je tipična keramika, ki v Vinči, Starčevu in na drugih naših najdiščih spada v starčevačko ali pa körös kulturno skupino. Ni mi pa znano, kakšni so stratigrafski podatki te keramike na romunskih najdiščih. Ker so povrhu vsega tekst in reprodukcije v ustreznih publikacijah, ki jih imam na razpolago, nejasni, ne morem določiti, ali je ta keramika ista kot na naših najdiščih, oziroma ali je na kakršen koli način mogoče tamkajšnjo keramiko paralelizirati s starčevačko in körös kulturno skupino. Berciu pa stavlja kronološko tabelo za pokrajino Olteniei v Romuniji leta 1959 tudi nekoliko drugače, kakor jo citira avtor gornje razprave po starejših delih. Res je, da stavlja Berciu Boian I. pred Gumelnito kulturo. Toda Boian I-II nista paralelizirana z Vinčo I, t. j. s fazo stanovanjskih jam, temveč šele z II. vinčansko fazo, medtem ko naj bi bila Gumelnita I. paralelna nekako koncu II. vinčanske faze in začetku III (ca. 7,0 do 6,0 m). Po Berciujevi kronologiji bi Boian I—II bila vsekakor paralelna ne s starčevačko fazo Vinče, temveč s kasnejšo, ko se prikažejo že tiški elementi, z drugimi besedami, tudi tiška in Boian I—II bi bili vsaj delno istočasni. Ne bom se tu spuščal v problematiko tega vprašanja, vendar navajam tukaj ta primer le kot ilustracijo nezanesljivosti kronologije romunskih najdišč, na katero avtor razprave naslanja svoje sklepe.

S svojo razpravo je avtor v polni meri odprl novo ocenjevanje in tudi novo problematiko tiške kulturne skupine, posebno pa njenega izvora. Da danes še ni mogoče zadovoljivo odločati o tem, je pač krivo pomanjkanje materialnih opor. Opozoril je pa tudi na pot, kamor bi morda kazalo kreniti. Toda ko je povsem izključil Bükki kulturo, ni posvetil dovolj pozornosti posameznim drugim domačim elementom. Da je tudi Boian A ali katera druga od starejših kultur na jugovzhodu lahko vplivala ali celo dala pri vstvarjanju tiške kulture mnoge elemente, je povsem jasno. Ni se pa avtor niti z besedo dotaknil odnosa tiške do starčevačke oziroma Körös kulturne skupine, ki je vsekakor starejša od tiške, v svojih začetkih tudi od vinčanske. Zelo je verjetno, da bo pri reševanju tega problema, t. j. izvora tiške,

v kompleks elementov, ki so tiški dali podlago, potrebno vključiti poleg Bükki (ki je v tiški res zapustila celo vrsto sledov, tako v strukturi, kakor v keramičnih objektih in ornamentiki), recimo Boian A, tudi prvenstveno körös kulturno skupino.

Milutin Garašanin: *Die Theiss-Kultur im jugoslawischen Banat* (sep. odtis iz 35. Bericht der Römisch-germanischen Kommission, 1945—1950, str. 125—132, 1 slika v tekstu in 1 tabela materiala).

Razprava se ukvarja z istim problemom, ki ga je načel avtor v svoji razpravi »Potiska kultura u Banatu« (Starinar 1950). Bistvenih sprememb v novi razpravi ni, ker je v glavnem le prevod prejšnje razprave. Avtor se poslužuje istih elementov in prihaja tudi do istih sklepov. Zato spadajo sem tudi opombe, ki sem jih izrekel za prejšnjo razpravo.

Milutin V. Garašanin: *Ka najstarijim slovenskim kulturama naše zemlje i problemu porekla izvesnih njihovih oblika* (Srpska akademija nauka, Starinar, organ Arheološkog instituta SAN, Nova serija, Knjiga I, Beograd 1950, str. 27—37, s francoskim povzetkom).

Po kratkem pregledu dosedanjega dela na polju staroslovanske arheologije v Srbiji preide avtor k pregledu starejših slovanskih kultur v Jugoslaviji. Da bi se čimbolj približal točnim sklepom, začne pregled od mlajših faz in postopoma prehaja k starejšim. Zato kot prvo prikazuje belobrdsko kulturno skupino, za njo köttlaško-karantansko, potem dalmatinsko-hrvatsko, keszhelysko in kuturgursko skupino. Pri vprašanju keszhelyske kulturne skupine se avtor dotika njene etnične pripadnosti, tu se pa, ko navaja mnenja raznih avtorjev, nagiba k mnenju, da so pri tej kulturi v veliki meri sodelovali tudi Slovani. Glede datacije navaja le gledišča raznih arheologov, ki različno postavljajo keszhelysko kulturno skupino v čas od VI.—VIII. oziroma celo IX. stoletja. Glede materialne povezave med keszhelysko in kasnejšimi slovanskimi kulturnimi skupinami skuša avtor opozoriti na vrsto predmetov, ki so po njegovem mnenju sprejeti iz keszhelyske kulture, tako, da bi naj bil to nov dokaz o velikem slovanskem udejstvovanju v tej kulturi. Prav tako pripisuje avtor Slovanom tudi t. i. kuturgursko skupino (Čadjava), sam pa je ne imenuje s tem imenom, temveč le navaja nazive, ki so bili v navadi do tedaj, ko je razprava bila napisana.

Avtor potem prehaja k posameznim pojavom v materialni kulturi, pri katerih se največ ustavlja pri vprašanju slovanske keramike in pri vprašanju staroslovanskih hiš, o čemer navaja mnenja raznih arheologov in tudi svoje. Nekoliko podrobneje se avtor ukvarja z vprašanjem izvora slovanske keramike in s pridom uporablja poleg srednjeevropske predvsem romunsko literaturo. Ne prisvaja si v polni meri mnenj, ki so jih izrekli srednjeevropski strokovnjaki (Borkovský), češ da se je evolucija slovanske keramike izvršila: praški tip (slovanska keramika I. stopnje), gradiščanska keramika. Postavlja drugo hipotezo, po kateri naj bi se slovanska keramika razvila takole: dakorimska keramična skupina, kasnoantična keramična skupina (Dinogetia), keramična skupina Damaroia B iz začetka VI. stoletja (nosilci te kulture

so neznani) in slovanska keramika. Sploh pa avtor meni, da je bilo prvotno mnogo drugih tipov, ki so bili tudi časovno različni, toda izvor vseh teh tipov naj bi bil v dakijskem kulturnem kompleksu. Avtor opozarja tudi na neko sorodnost med slovansko keramiko in rimskimi kovinastimi posodami.

Poseben pomen ima avtorjevo mnenje o posameznih tipih slovanskega nakita. Tako opozarja, naj je zdaj njegovo mnenje pravilno ali ne, na posamezne predmete, ki so jih uporabljali Iliri in pa Dako-Geti. Prototip S-obročkov n. pr. išče na japonski nekropoli v Jezerinah v Bosni, pletene ogrlice pri Dako-Getih itd. Po teh svojih izvajanjih pa sklepa avtor o pomešanju in pretopitvi domorodnega prebivalstva Ilirov in Dako-Getov z novimi doseljenci Slovani.

Ni mi znano, ali je bila tale razprava napisana pred ali po razpravi: »Pregled materialne kulture Južnih Slavena«, ki jo je naš avtor izdal skupaj z J. Kovačićem (Beograd 1950). O zadnji sem svoje mnenje povedal že na drugem mestu in se tu ne bom spuščal v vso problematiko, ki jo je postavil avtor, in ki je v bistvu ista, kakor v »Pregledu materialne kulture«. Gotovo je avtorjeva samostojna razprava mnogo boljša in tudi stvarnejša kot »Pregled«, ne glede nato, da navaja avtor tukaj tudi kritične poglede drugih arheologov. Tukaj je mnogo momentov celo sprejemljivih in tudi materialno podprtih, kar za »Pregled« ne moremo trditi. Na tem mestu hočem opozoriti na nekatere podrobnejše momente, ki se jim avtor ne bi bil smel izogniti.

Pri svojem dokazovanju posameznih momentov v najstarejših kulturah naše zemlje gleda avtor na vso jugoslovansko arheologijo in njeno problematiko skozi prizmo materiala, ki ga je imel pri roki. To je: gradivo v Umetniškem muzeju v Beogradu, gradivo v muzeju v Pančevu in v muzeju v Zrenjaninu. Z drugim gradivom operira le toliko, kolikor je imel na razpolago literature, in tudi to le mimogrede. Tako so se mu lahko vrinile napake, ki bi jih z drugim načinom dela ne bil zagrešil. Poleg tega pa z gledišča gradiva, ki ga je neposredno uporabil, ni mogel zajeti vseh različkov ter je tako mnoge momente nepravilno razlagal. Mislim, da bi bilo mnogo bolje, ako bi bil dal svoji razpravi ustrezen naslov, ki bi opozarjal na problematiko srbskega področja. Toda naj preidem na nekatere podrobnosti. Avtor uvršča n. pr. uhane in tordiran nakit iz Kalaja Dalmaces v Albaniji v belobrdsko kulturno skupino (str. 28). Če pa nekoliko natančneje pregledamo vso doslej znano ostalino pod Kalaja Dalmaces, bomo videli, da je precejšnja razlika med temi objekti in belobrdsko kulturno skupino. Veliko večja pa je sorodnost s keszthelysko, avaroslovansko kulturno skupino, h kateri moramo vsekakor prišteti tudi del ostalin iz Kalaja Dalmaces, medtem ko spada drugi del v najboljšem primeru v postavaroslovansko kulturo. — V dalmatinski kulturni skupini so po avtorju posebno karakteristični S-obročki. Res pa je, da so v tej skupini S-obročki v manjšini. Že Karaman pravi, da je v Kninskem muzeju S-obročkov zelo malo (Rad Jugoslavenske akademije, Zagreb 1940, 15). Zato smemo trditi, da so S-obročki v dalmatinsko-hrvatski skupini le sporadičen pojav. — Avtor omenja, da so na slovanski nekropoli na Ptujskem gradu našli tudi primere dalmatinske kulturne skupine. Na Ptujskem gradu smo res našli uhane s štirimi jagodami, ki pa

imajo v Dalmaciji le analogije, sicer pa predstavljajo import (Korošec, Staroslovansko grobišče na Ptujskem gradu, 1950, sl. 75). Nikakor pa ne moremo na tem temelju sklepati, da bi se bila dalmatinska kulturna skupina širila tudi v Ptuj, oziroma da zaradi tega ta kulturna skupina sploh ne obstoja, kakor bi bil po vsem videzu voljan soditi tudi avtor. Primeri dalmatinske (?) kulturne skupine, ki so jih našli na področju Srbije, nikakor ne morejo podpirati avtorjevega mnenja, ker jih je pač mogoče razložiti tudi na drug način. — Sedaj v Margumu v Srbiji najdene slovanske grobove, obdane z rimsko opeko, povezuje avtor z dalmatinskimi grobovi, obdanimi s kamnitimi ploščami, bedrenjačami. V zvezi s temi grobovi in z uhani z jagodami, ki so jih našli tudi izven dalmatinskega področja, sklepa avtor, da so elementi, sorodni dalmatinski kulturni skupini, na mnogo širšem jugoslovanskem področju, iz česar bi sledilo, da bi morali prisoditi tej skupini širši pomen (str. 29). Gotovo je možno, da bo področje dalmatinsko-hrvatske skupine nekoliko širše, kakor se je doslej domnevalo, t. j. Dalmacija, Hrvatsko Primorje, Hercegovina in južna Bosna, vendar pa dvomim, da njeno središče ne bo ravno na tem področju. Dokazi, ki jih avtor našteva, so za sedaj še preskromni za kakršnekoli sklepe. Tudi povezovanje z opekami obdanih grobov z dalmatinskimi grobovi, se mi zdi nekoliko drzno. Z opekami obdani grobovi so zanimiv moment, ki pa ima v dalmatinskih grobovih le analogije, vendar ta dva primera nikakor nista genetično povezana. Grobovi v Margumu mimo tega primera nimajo nikakršnih drugih momentov, ki bi dopuščali, da jih povežemo z dalmatinskimi. Tudi v Ptuj su našli podobne grobove obdane z opeko, ki sicer niso bili deltoidne oblike kakor v Margumu, toda na žalost niso bili slovanski — temveč rimski. In tudi drugod so pogosti grobovi, obdani z opekami, toda ti pripadajo rimski dobi. Seveda bi bilo možno zastaviti vprašanje, koliko so vplivali takšni rimski grobovi na dalmatinsko slovanske, oziroma ali ni izvor dalmatinskih grobov v rimskih. Četudi je to vprašanje nadvse zanimivo, se vendar tu ne bom spuščal v ta problem. Brez dokazovanja lahko omenim le, da so nastali dalmatinski samostojno iz potrebe, oziroma iz geografskih prilik in imajo poleg tega tudi svojo specifično obliko, medtem ko imajo rimski le obliko zaboja. Kot značilen tip keszthelyske materialne kulture navaja avtor S— obroček, toda ta kultura pravih S- obročkov sploh ne pozna: v njej je le nekaj obsenčnih obročkov z dvojno uvito S- pentljo. Pravi S- obroček nastopi v slovanskih kulturah šele z belobrdsko kulturno skupino.

Tudi pri povezovanju posameznih tipov nakita keszthelyske kulturne skupine s poznejšimi avtor nima veliko sreče. Za komparacijo uporablja avtor Hampla, ki pa materiala ni vedno pravilno razločil in časovno opredelil, zatorej ga seveda napačno uporablja tudi avtor, ki tega materiala ni kontroliral. Tako navaja avtor kot primer neko zaponko, najdeno v Keszthelyu, ki je kasneje tipična tudi v Rusiji; keszthelyska zaponka pa v resnici ni niti opredeljena. Edino kar vemo, je to, da so jo našli v Keszthelyu. Hampel jo sicer uvršča v svojo II. skupino, kamor pa po vsej verjetnosti niti ne spada. Niso mi pa znane podobne zaponke iz Bijelega brda, katere navaja avtor (str. 30). — Podobno je tudi s ploščatim prstanom iz Keszthelya, o kate-

rem prav tako nimamo nikakršnih podatkov. — Zapestnica iz Feneka, ki jo povezuje avtor z zapestnicami Krivičev v Rusiji, je tipična rimska zapestnica in nikakor ne pripada keszthelyski kulturni skupini. (Takšne zapestnice so znane tudi drugod in pripadajo rimski dobi.) Pa čeprav bi morda pripadala keszthelyski skupini, je nikakor ne moremo povezovati z Rusijo. Sprožiti je treba tudi vprašanje, kateri časovni periodi pripadajo v resnici zapestnice s kačjimi glavami, kakršne so baje našli v keszthelyski kulturi. Takšne pa imamo tudi že poprej. Kolikor bi res pripadale keszthelyski periodi (mislím primere, ki jih avtor našteva) jih bo mogoče povezati s kasnejšimi.

V prvo slovansko skupino, kateri pripada tudi Čadjavica, bi bil avtor voljan uvrstiti dva uhana, ki so ju našli v Vatini. Zdi se mi pa, da sta prej bizantinski import in jih bo treba uvrstiti v kasnejšo periodo. Tudi pri vprašanju slovanske keramike avtor ni povsem točno klasificiral slovansko keramiko v Zagrebu (v Arheološkem muzeju), ker je tam prvenstvo t. i. gradiščanska keramika oziroma keramika II. in III. stopnje po srednjeevropski kronologiji, dočim I. stopnja ni zastopana.

Iste napake dela avtor tudi pri povezovanju Ilirov in drugih domorodnih plemen s slovanskim gradivom. Povrhu pri tem mirno preskakuje včasih kar 1000 let, ne meneč se za kakršnokoli kontinuiteto, pač samo v želji, da dokaže na ta način simbiozo domorodnega prebivalstva z novodošliimi Slovani. Prototip S- obročkov bi naj bil na japonski nekropoli v Jezerinah v Bosni. Res je, da so tam nekakšni obročki z nazaj upognjenim koncem, vendar pa še zdaleč niso S- obročki. Sicer pa je to lahko tudi nakit, ki je mogel nastati in tudi je verjetno nastal samostojno na več krajih. Iskati takole s pomočjo tega elementa etnično sorodnost s hiatusom okoli 1200 let (omenjeni obročki pripadajo nekako času okoli 200 pred n. e., slovanski S-obročki se pa prikažejo okoli X. stoletja), je res nekoliko drzno. Podobno je tudi z obroči, okoli katerih je ovita žica, kakršne so našli v Rumuniji in jih avtor spravlja v zvezo z zapestnicami, ki so jih spet našli v japonski nekropoli na Jezerinah. Ti kakor oni objekti so rimski in s Slovani nimajo nič opraviti. Tudi najbolj drzne tipološke ekskurzije pa ne bi mogle vskladiti in spraviti v medsebojno zvezo tordirano zapestnico z enim odebeljenim koncem iz Glasinca in pa köttlaške obsenčne obročke s stožčastimi konci, kakor je poskušal avtor. Mimo tega sodi prvi primer pod konec halštata, köttlaški obročki pa v X. stoletje.

Avtorjevi sklepi glede slovanske keramike so prav tako neutemeljeni, kakor nevzdržni. S svojim mnenjem, da so igrali tukaj glavno vlogo Dako-Geti, se zelo približuje tudi Mijatevu. Avtorju pa ni znana provincialna rimska keramika drugih dežela, na temelju katere bi morda še mnogo lažje izvajal svoje sklepe. Tako bi morali pač po njegovih izvajanjih sklepati, da se je keramika k vsem Slovanom razširila zelo kasno, nekako v VII. stoletju, in sicer iz današnje Rumunije. To mnenje pa je brez vsakršne podlage.

Takšni in podobni argumenti so avtorju dokaz, da so mnogi elementi materialne kulture domorodnega prebivalstva preživele preseljevanje narodov ter se po Slovanih ohranili tudi še do današnjega časa. O deležu

domorodnega prebivalstva v slovanski kulturi sem že na drugem mestu izrazil svoje mnenje. Nesporno je, da imamo ob prihodu Slovanov opraviti tudi z domorodnim prebivalstvom. Vendar pa je najbolj nujno, ugotoviti ob takih predpostavkah najprej kulturo tega domorodnega prebivalstva sploh, nato šele iskati elemente te kulture v slovanskem inventarju. Ali se ne zdi tudi avtorju razprave čudno, da je slovanska kultura VII. stoletja docela drugačna kot ona iz X. stoletja? Kje je mogoče, že danes izvajati genetično povezavo med njimi na temelju tipologije? On pa kljub temu in ne oziraje se na to povezuje kulturne skupine domorodcev pred n. e. s slovansko kulturo ne VII., temveč X. stoletja. Seveda bo prej ali slej potrebno upoštevati tudi materialno kulturo domorodnega prebivalstva iz časa preseljevanja narodov in prihoda Slovanov, toda šele tedaj, ko bo vzpostavljena časovna in materialna kontinuiteta. To je pa možno le postopoma, ne pa skokoma, kakor to dela avtor. Če bi pritegnil njegovemu načinu, bi bila tudi neolitska tripolska kultura Ukrajine čisto slovanska.

Kljub nerealnim sklepom in napakam, ki so se avtorju vrinile, je njegova razprava zanimiva in tudi koristna, ker je zbral dokaj gradiva in podal tudi koristen splošen pregled.

Djurdje Bošković: *Problem slovenskog hrama u Ptuj* (Srpska akademija nauka, Starinar, organ Arheološkog instituta SAN, Nova serija, Knjiga I, Beograd 1950, str. 39—46, 7 slik v tekstu in francoski povzetek).

V zvezi z anketo, ki jo je sprožila leta 1949 Slovenska akademija znanosti in umetnosti v Ljubljani glede menenja, ali je 1946—47 odkopani in odkriti objekt na Ptujskem gradu slovansko svetišče, kakor ga je označil J. Korošec, ali pa pripada objekt drugemu času in ima tudi drugo funkcijsko vlogo, je bil med drugim povabljen tudi avtor gornje razprave, da izreče svoje mnenje. Svoje poglede je podal po ogledu objekta Slovenski akademiji in jih končno tudi objavil.

Avtor skuša reševati in razložiti vso problematiko kot arhitekt. S tega gledišča tudi odgovarja na vprašanja. V svojih opazovanjih in razlagah je na mnoge točke odgovoril izredno bistroumno. Seveda bi pogosto bilo lahko tudi več možnosti odgovorov, kot jih je trenutno zajel avtor. Nesporno je, da so mnoge njegove opazke povsem primerne in tudi točne, čeprav bi jih bilo možno razlagati včasih tudi drugače, kar se mi pa trenutno zdi še preuranjeno. Toda čeprav je avtor navedel celo vrsto pomislekov, vendar v svojem sklepu ni povsem ovrigel hipotezo, ki jo je postavil Korošec. Avtor sicer omenja, da so mnogi podatki nasprotni, vendar pa med drugim dopušča tudi možnost, da je objekt slovanskega izvora in da je lahko imel funkcijsko vlogo svetišča.

Avtorjevo sklepanje na temelju samega objekta je bilo nekoliko zakasnelo, kar pa seveda nikakor ni njegova krivda. Kakor sam povč, je mogel obiskati Ptujski grad šele avgusta 1949. leta, t. j. točno 2 leti potem, ko je bil objekt povsem odkopan. Če pa upoštevamo, da je objekt dokaj trpel zaradi neurij in nalivov že leta 1947, ko ni bil še niti provizorično zaščiten, ni čudno, da je bil lahko tudi vtis na avtorja razprave nekoliko drugačen,

kakor pa če bi bil imel priložnost obiskati objekt tedaj, ko so ga še odkrivali, ali vsaj takoj po odkritju. S tem nočem trditi, da bi se v resnici mnenje avtorja bistveno spremenilo. Vsekakor je za sedaj vprašanje tega objekta še vedno odprto, akoprav se pojavljajo tudi nekatere druge hipoteze.

Svojo razpravo je avtor ilustriral tudi z raznimi skicami, ki jih je napravil na mestu samem. Pri tem bi pa opomnil, da skica v sl. 1 ni povsem točna, ne glede na dimenzije, ki jih avtor brez merskih pomagál tudi ni mogel pravilno oceniti. Toda kar se tega tiče, je mogoče kontrolirati lego objektov po planih Klemenca in Korošca, ki sta objavila gradivo. Vsekakor napačno pa je postavljen od avtorja suponirani zid na desni strani skice, ki ga v resnici ni in kolikor je bilo mogoče ugotoviti, tudi ni obstajal, čeprav avtor domneva, da je tam moral biti. Takšno gledanje je povsem zgrešeno.

V zaključku svoje razprave poudarja avtor, da je treba objekt skrbno zavarovati zaradi njegovega znanstvenega pomena in zaradi nadaljnega študija. Omeniti moram, da so to zahtevo postavili tudi vsi drugi znanstveniki, ki so se udeležili ankete. Vendar pa od leta 1947, ko je bila takoj po izkopavanju izdelana le provizorična zaščita, do danes, t. j. do leta 1952, ni nič storjenega.

Draga M. Garašanin: Nova nalazišta okoline Beograda u dolini Save (Srpska akademija nauka, Starinar, organ Arheološkog instituta SAN, Nova serija, Knjiga I, Beograd 1950, str. 109—112, 6 slik v tekstu in francoski povzetek).

Avtorica nam v svojem članku poroča o novo odkritih najdiščih s področja Beograda v dolini Save. To so prazgodovinska naselbina na najdišču Rt v Železniku, rimska utrdba na najdišču Kalemi v Železniku, prazgodovinska naselbina v Žarkovu in prazgodovinska naselbina na Čukarici. Prispevek, ki ga nam daje avtorica, je bolj topografske narave, ker imenovana najdišča doslej sploh še niso bila znanstveno raziskana. Zato utemeljuje tudi svoje sklepe pri opredeljevanju le s slučajno najdenimi predmeti. Tako vzporeja prazgodovinsko naselbino na najdišču Rt v Železniku paralelno z najmlajšo fazo v Vinči, kar je po slučajno najdenih fragmentih tudi povsem točno, vendar to ne izključuje možnosti, da ta naselbina ni mogla obstajati tudi poprej. O rimski utrdbi na Kalemi v Železniku, katero omenjata že Kanitz in Miličević, sodi avtorica, da tu ni bila navadna naselbina, temveč kastel, ki ga skuša po obliki datirati v čas pozno rimskega cesarstva, čeprav so tam našli tudi mnoge druge predmete, kakor zgodnejše novce in sarkofag, ki ga je možno datirati celo v II. stoletje. Vsekakor bo možno podrobneje odgovoriti šele po sistematičnih raziskovanjih na tem mestu. Za prazgodovinsko naselbino v Žarkovu domneva avtorica na temelju profila ob cesti in nekaterih slučajno najdenih fragmentov keramike, da sta tu dve plasti, od katerih se da starejša paralelizirati s starejšo, druga pa z mlajšo vinčansko fazo. Tudi prazgodovinsko naselbino na Čukarici je mogla avtorica na temelju nekaterih fragmentov keramike postaviti le v mlajšo vinčansko fazo.

Kot očitek redakciji moram omeniti, da predstavljata sl. 5 in 6 na str. 111 fragment skodele in statuete, ne pa samo fragment skodele.

Miodrag Grbić: Gradište kod Kikinde (Srpska akademija nauka, Starinar, organ Arheološkog instituta SAN, Nova serija, Knjiga I, Beograd 1950, str. 115—118, 6 slik v tekstu in francoski povzetek).

Izredno zanimanje je zbudilo v arheoloških krogih odkritje »Gradišta« pri Veliki Kikindi. Še z večjim zanimanjem smo pa pričakovali rezultate raziskovanj, ki jih je opravil avtor gornje razprave. V uvodu nam avtor izredno obširno opisuje, kako je bilo »Gradište« odkrito in kdo vse ima zasluge za to odkritje. V nadaljevanju prehaja k opisu svojega raziskovanja oziroma sondiranja tega zanimivega najdišča. Izvršeni sta bili dve sondi v samem gradišču, dve sondi izven gradišča in sonda čez obzidje. V prvih dveh sondah, ki sta bili v gradišču samem, so našli fragmente keramike prazgodovinske dobe, dočim je manjše število keramike slovanskega obdobja ležalo samo na površini. Rezultati obeh sond izven gradišča, a tik ob njem, so bili podobni. V eni so presekali tudi neolitsko stanovanjsko jamo. Fragmenti slovanske keramike pripadajo zopet površinski plasti. Pač pa so v teh zunanjih sondah našli tudi žgan hišni omet, o katerem avtor meni, da pripada nekdanjim grajskim stolpom (?), ali pa stanovanjskim hišam, ki so se naslanjale na nasip. Sonda pa, ki je bila narejena čez nasip, oziroma obzidje, je pokazala, da je bilo to napravljeno samo iz nasipane zemlje, ki so jo bili v ta namen izkopali na notranji strani gradišča. Nasip pa ni bil nikjer utrjen bodisi z leseno, bodisi s kakršno koli drugo trdnejšo konstrukcijo. V sami zemlji nasipa so pa našli fragmente keramike bronaste in neolitske dobe.

Ako izvzamemo najdbo 5 slovanskih naselbin, ki je pa le površinska, od katerih so nekatera ležala skoraj v neposredni bližini gradišča (najbolj oddaljena je ona, ki leži ca. 600 m od obzidja gradišča), so rezultati dosedanjih raziskovanj zelo skromni. Priznati moramo, da zaenkrat pač nimamo nikakršnega oprijemljivega dokaza, da bi mogli gradišče uvrstiti med slovanska gradišča. Teoretično lahko to seveda vseeno trdimo in po vsej verjetnosti tudi je slovansko, ker prav tako nimamo nobenega dokaza, da bi moglo pripadati gradišče kaki drugi etnični skupini, Sarmatom, Gepidom ali Avarom. Po današnjem stanju znanosti bi prišli v poštev samo Avari. Tudi drugod v Panonski ravnini so znana takšna in podobna gradišča, imenovana hringi, ki jih pripisujejo Avarom, čeprav doslej nobeno ni bilo sistematično raziskano. Začudi nas pa lahko le velikost našega, kakor tudi podobnih gradišč. Gradišče v Kikindi je izredno veliko, saj šteje v premeru ca. 180 m, z notranjim obzidjem pa celo 250 m, dočim še niso znane dimenzije skupaj z vsemi obzidji. Razen v ravninah gradišča tolikšnega obsega in premera skoraj nimamo. Sonde, ki so jih pri raziskovanju naredili, čeprav so bile ponekod tudi do 60 m dolge (navadno le ca. 10 m) a le po 2 m široke, so za velikost takega gradišča vendar premajhne. Zato tudi nismo dobili nikakršnih materialnih podatkov, komu naj to gradišče prisodimo. Fragmenti slovanske keramike na površini so nezadostni, da bi pripisali gradišče Slo-

vanom, ker so mogli ti fragmenti dospeti sem tudi kasneje, čeprav imenuje avtor gradišče kot slovansko mesto. Mislim pa, da se bodo z nadaljnjim raziskovanjem tega gradišča odkrili le bolj pomembni elementi, najsi je v resnici slovansko gradišče ali pa avarski hring. Tudi v zadnjem primeru se bodo gotovo našli materialni elementi.

Nekoliko konkretnejša domneva, ki jo avtor izraža, je ta, da naselbina ni bila v okviru samega obzidja, temveč izven njega. Na ta način bi imeli tukaj opraviti ne z obzidano naselbino, gradiščem v pravem pomenu besede, temveč s pribežališčem za primer nevarnosti (refugium, Flichburg). To avtorjevo mnenje bi bilo nekoliko utemeljeno z odkritjem naselbin izven gradišča. Ker pa tudi te naselbine niso raziskane in avtor samo omenja, da so se našle, sodim, da so našli tu le posamezne fragmente na površini zemlje, po katerih bi mogli slutiti, da so na teh mestih res bile naselbine. Dokler pa ne dobimo točnih podatkov o značaju teh naselbin, o njihovi velikosti in o času, v katerem so jih uporabljali, je pač težko utvarjati konkretno zvezo med njimi in gradiščem. Tudi vprašanja in rezultati, ki smo jih dobili o obzidju z dva metra široko sondo, še nikakor niso dokončni. Avtor sicer zaenkrat ni odkril nikakršne druge konstrukcije (iz lesa ali kamenja), ki pa je dokaj verjetna že glede na višino danes ohranjenega nasipa, kateri je deloma še 2 do 3 m visok. Pa tudi če so njegove ugotovitve že danes povsem točne, ni nobene utemeljitve za domnevo, da pripada omet, ki so ga našli v sondah izven obzidja, stražnim stolpom, ker se takšni na navadnem nasipu iz zemlje ne bi mogli zgraditi. Vprašujemo se tudi, ali bo v tem obzidju sploh mogoče ugotoviti morebitne lesene ostanke, posebno še, ako leži gradišče na povsem suhem mestu. Z odsotnostjo kakršne koli druge konstrukcije v obzidju je to gradišče sorodno onemu v Mrsunjskem Lugu, ki ga je raziskoval Vinski. Tisto je mnogo manjše in leži na močvirnatih tleh. Ako bi tu bila lesena konstrukcija, bi se bila gotovo lahko ohranila. Tako pa moramo pač sklepati, da je stal le iz zemlje nasut nasip. Ni izključeno, da je bil podoben primer tudi na »Gradištu« pri Veliki Kikindi, kar nam pa lahko potrdijo samo bodoča izkopavanja.

Končni rezultat dosedanjih del bi bil ta, da je moglo biti »Gradište« le pribežališče, moglo pa je biti tudi stalna naselbina. Etnična pripadnost za sedaj še ni materialno ugotovljena, dokaj verjetno pa je lahko pripadalo tudi Slovanom. Čas, kdaj je to gradišče nastalo, še ni ugotovljen. Način graditve obzidja je bil lahko le iz navadno nasute zemlje, mogla je pa biti uporabljena tudi še kakšna masivnejša konstrukcija, in sicer bi dal prednost leseni. Možno je, da so bile v okolici gradišča slovanske naselbine, ki jih je pa treba še raziskati in ugotoviti njih odnos do gradišča.

Čeprav je to le začasno poročilo, kakor avtor izrecno pravi, bi omenil, da je le nekoliko preveč prostora posvečenega odkritju objekta. Dasi so zelo zanimiva mnenja posameznikov, kakšni so bili vtisi posameznikov in kaj je kdo ob tej priliki izjavil, menim, da vendar na to mesto ne spadajo. Prav tako neprijetno učinkuje na bralca, ko avtor poleg točnega opisa kontrole posameznih sond omenja tudi, kako so brali beležke itd. Po mojem mnenju spada to v organizacijo terenskega dela, iznajdljivosti vodje izko-

pavanja, dolžnost vodje, da čim bolj kontrolira celotno delo, da ga čim natančneje dokumentira, kar je razvidno iz njegovih dnevnikov, oziroma dnevnikov izkopavanja in drugih dokumentov. V znanstveno dokumentarni razpravi pa taki momenti napravijo vtis, kakor da se avtor boji in zavaruje pred eventualnimi kritikami terenskega dela, t. j. izkopavanja. Dasi je v zadnjem času nastalo pri nas nekakšno tekmovanje, kdo uporablja modernejši sistem pri raziskovanjih in so se oglasile razne umestne in neumestne kritike, je za starega terenskega delavca, kakor je avtor, ki ima že vrsto terenskih izkušenj, nekoliko nerodno, da se skuša že vnaprej zavarovati. Naj to delajo takšni, ki se šele učé terenskega dela. Koristno je omeniti le sistem dela, ki je bil pri raziskovanju v rabi. S tem je pa tudi znanosti že zadoščeno.

Djordje Mano-Zisi, dr. Rastislav Marić, Milutin Garašanin: *Iskopavanje na Orašju. Prethodni izveštaj o radovima u 1947 godini* (Srpska akademija nauka, Starinar, organ Arheološkog instituta SAN, Nova serija, Knjiga I, Beograd 1950, str. 143—167, 46 slik v tekstu in francoski povzetek).

Na mestu, kjer je domnevno nekdanj stal rimski municipium Aurelium Augustum Margum, so leta 1947 opravili znanstvena raziskovanja v obliki obsežnejšega sondiranja. Raziskovanja so vodili avtorji tega poročila. Poleg rimskih in staroslovanskih najdb so bila pomembna tudi prazgodovinska odkritja. Najstarejše najdbe na tem mestu pripadajo neolitski dobi in so identične z vinčansko kulturno skupino. Doslej odkrito gradivo ustreza mlajši vinčanski fazi, ki je v Vinči od 6,5 m do 3,0 m (str. 145). Iz te dobe so našli fragmente bikoničnih skodel, statuet in drugih objektov. Zanimivo je, da so našli tudi fragmente, ki bi jih mogli vzporediti s starčevačkim, oziroma kőrös materialom (slike, ki jih prinašajo avtorji, so tako nejasne, da ni mogoče razpoznati nobenega ustreznega fragmenta, na katerega se sklicujejo). Iz rimske dobe so našli različno grajene stavbe, poredko z ostanki fresk, raznovrstno keramiko (med njo tudi terra sigillata, terra nigra), fragmente stekla in tudi fragmente kovinskih predmetov, kakor fibul itd. Prav tako zanimive so tudi slovanske ostaline na tem mestu. Mnogi objekti in predmeti segajo pa že globoko v srednji vek. Našli so razne jame, stavbe, ki so bile, kakor navajajo avtorji, zidane ali pa le ometane z glino, ognjišča, večje število keramike, ki je bila izdelana prostoročno ali pa na lončarskem kolesu, ter druge predmete. Potem, ko je bilo mesto zapuščeno kot naselbina, so ga, kakor kažejo najdbe v eni od sond (sonda III), uporabili kot grobišče. Po sodbi avtorjev spadajo tu najdeni grobovi že v zelo kasen čas, saj jih datirajo v nekoliko mlajši čas od XVI—XVII. stoletja. Mrliči so bili pokopani v krstah, kar potrjujejo najdeni žebli ob glavi in nogah v vsakem grobu. Zanimiv je tudi grob, v katerem je bila pokopana samo glava. Avtorji sodijo, da je pokojnik umrl daleč od doma in so glavo prinesli na domače pokopališče samo zaradi opravila kulta (str. 160). Veliko bolj zanimivi in tudi veliko starejši so pa grobovi, ki so jih odkrili v sondi II. Avtorji jih datirajo v XI/XII. stoletje. Ti grobovi so bili tudi obdani z rimsko opeko v obliki deltoidne skrinje. Kot pridevke so skeleti zvečine imeli nekaj nakita,

v rokah nekega otroka so pa našli tudi veriverico. Na grobišču so našli tudi druge predmete, od katerih pripadajo nekateri tudi grobovom, tako žito, fragmente steklenih posod itd.

Razprava je zamišljena kot začasno poročilo. Po načinu, kakor je podana, je zelo težko razumljiva in pogosto tudi nepregledna. Slike fotografij, ki bi ponekod mogle kaj pomagati pri razvozlanju posameznih oddelkov, so povsem nejasne. Ako pomislimo, da je med 46 ilustracijami 35 popolnoma nejasnih in nerazumljivih, vidimo, da je razprava že zaradi tega zgrešila namen, ki ga je zasledovala. Toda tudi sama razprava je ponekod težko umljiva. Avtorji, ki so napisali razpravo, so trije. V takih primerih je nujno, da se avtorji zedinijo za nek skupni pogled. V razpravi pa so včasih povsem nasprotujoča si mnenja, kar dokazuje, da so avtorji zastopali svoja mnenja in svoje dokaze, ne oziraje se na celoto in na mnenja drugih. V uvodu to tudi nekako sami priznavajo, ko pravijo, da so napisali skupne poglede, kjer pa se niso mogli zediniti, je obveljalo mnenje vsakega posameznika. Toda posamezni odstavki niso oddeljeni in vsi avtorji so sopolisniki cele razprave, zato je razprava zgubila preglednost, ki bi jo morala imeti kot celota. Nekoliko težavno je tudi glede orientacije. V uvodu avtorji omenjajo, da so si razdelili delo pri izkopavanjih po epohah. Nato nadaljujejo, da so pri terenskem raziskovanju nadzorovali vsak svojo sondo. V razpravi pa, kolikor je mogoče razčleniti posamezne dele, objavljajo nekateri le rezultate svoje sonde, medtem ko drugi zopet poročajo o rezultatih svoje sonde, hkrati pa uporabljajo tudi gradivo drugih sond za posamezne periode, t. j. delajo še istočasno na celi svoji epohi, ne da bi prepustili gradivo druge epohe ustrezajočemu strokovnjaku.

Tak način dela, mislim, nikakor ni priporočljiv. Možnosti skupne objave za dela raznih delavcev na istem terenu, od katerih je vsak izvedenec za drugo epoho sta dve. Najbolje bi bilo, da so si razdelili delo po epohah vsaj pri publikaciji in tudi vsak svoj del podpisali, ali pa da so v uvodu jasno označili, kaj je kateri obdelal. Manj priporočljiva je delitev objave po sondah, kjer vsak avtor podaja rezultate svojih opazovanj v svoji sondi. V takem primeru ni mogoče dobiti pravilne celotne podobe. Toda na ta način se ne bi moglo dogoditi, da v prikazovanju neolitske plasti eden od avtorjev pravilno postavlja najdbe, drugi pa takoj v nadaljevanju, ko se popolnoma strinja glede analogij s prejšnjim avtorjem, naenkrat datira to neolitsko plast, identično z vinčasko kulturno skupino, kar v IV. stoletje in jo etnično poveže s Tribali. Šele iz francoskega povzetka spoznamo, da je to klasifikacijo napravil drugi avtor, s katerim se ostali sicer niso strinjali, a je kljub temu prišla lepo na sredo razprave. Ne glede na to, da je potrebno precej časa, predno nekdo, ki mu tamkajšnja problematika ni znana, izlušči, kako je moglo priti do takšnega, rekel bi, skoraj neresnega sklepa v sredi razprave, tak način nikakor ne koristi celoti. Dasi se ostali avtorji ne strinjajo s tem, zgubijo vendarle tudi drugi odstavki zaradi takšnih momentov svojo resnost in napravijo pri nepoučenih vtis diletantizma.

V zvezi z odstavkom, v katerem je neolitska vinčanska kultura napredovala do nacionalne kulture Tribalov, je še precej drugih momentov, ki

nikakor niso v skladu s prazgodovinsko arheologijo, o katerih pa zaradi referentovega mnenja nikakor ni mogoče razpravljati. Takšni primeri so n. pr. buchero keramika, rdeča inkrustacija, ploščata statueta v Vinči itd. Vprašal bi le, kako se je moglo zgoditi, da prazgodovinski sloj v sondi, ki je imela 4 m², ni bil »poremečen iako su u rimsko doba kroz njega bili postavljeni temelji neke velike gradjevine...« (str. 147). A vendar avtor sam naprej navaja, da so pri dnu našli neolitsko keramiko (po avtorju tribalsko) in poleg nje tudi železne fragmente. Mislim, da je pri površini 4 m², kjer so bili vkopani tudi temelji veliko kasnejše stavbe, vsak komentar odveč.

Josip Korošec

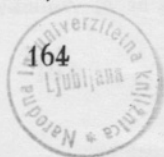
The Archaeological Institute of America
The American Journal of Archaeology, Vol. 57, No. 1, 1951.
The American Journal of Archaeology, Vol. 57, No. 2, 1951.
The American Journal of Archaeology, Vol. 57, No. 3, 1951.
The American Journal of Archaeology, Vol. 57, No. 4, 1951.
The American Journal of Archaeology, Vol. 57, No. 5, 1951.
The American Journal of Archaeology, Vol. 57, No. 6, 1951.
The American Journal of Archaeology, Vol. 57, No. 7, 1951.
The American Journal of Archaeology, Vol. 57, No. 8, 1951.
The American Journal of Archaeology, Vol. 57, No. 9, 1951.
The American Journal of Archaeology, Vol. 57, No. 10, 1951.
The American Journal of Archaeology, Vol. 57, No. 11, 1951.
The American Journal of Archaeology, Vol. 57, No. 12, 1951.
The American Journal of Archaeology, Vol. 57, No. 13, 1951.
The American Journal of Archaeology, Vol. 57, No. 14, 1951.
The American Journal of Archaeology, Vol. 57, No. 15, 1951.
The American Journal of Archaeology, Vol. 57, No. 16, 1951.
The American Journal of Archaeology, Vol. 57, No. 17, 1951.
The American Journal of Archaeology, Vol. 57, No. 18, 1951.
The American Journal of Archaeology, Vol. 57, No. 19, 1951.
The American Journal of Archaeology, Vol. 57, No. 20, 1951.
The American Journal of Archaeology, Vol. 57, No. 21, 1951.
The American Journal of Archaeology, Vol. 57, No. 22, 1951.
The American Journal of Archaeology, Vol. 57, No. 23, 1951.
The American Journal of Archaeology, Vol. 57, No. 24, 1951.
The American Journal of Archaeology, Vol. 57, No. 25, 1951.
The American Journal of Archaeology, Vol. 57, No. 26, 1951.
The American Journal of Archaeology, Vol. 57, No. 27, 1951.
The American Journal of Archaeology, Vol. 57, No. 28, 1951.
The American Journal of Archaeology, Vol. 57, No. 29, 1951.
The American Journal of Archaeology, Vol. 57, No. 30, 1951.
The American Journal of Archaeology, Vol. 57, No. 31, 1951.
The American Journal of Archaeology, Vol. 57, No. 32, 1951.
The American Journal of Archaeology, Vol. 57, No. 33, 1951.
The American Journal of Archaeology, Vol. 57, No. 34, 1951.
The American Journal of Archaeology, Vol. 57, No. 35, 1951.
The American Journal of Archaeology, Vol. 57, No. 36, 1951.
The American Journal of Archaeology, Vol. 57, No. 37, 1951.
The American Journal of Archaeology, Vol. 57, No. 38, 1951.
The American Journal of Archaeology, Vol. 57, No. 39, 1951.
The American Journal of Archaeology, Vol. 57, No. 40, 1951.
The American Journal of Archaeology, Vol. 57, No. 41, 1951.
The American Journal of Archaeology, Vol. 57, No. 42, 1951.
The American Journal of Archaeology, Vol. 57, No. 43, 1951.
The American Journal of Archaeology, Vol. 57, No. 44, 1951.
The American Journal of Archaeology, Vol. 57, No. 45, 1951.
The American Journal of Archaeology, Vol. 57, No. 46, 1951.
The American Journal of Archaeology, Vol. 57, No. 47, 1951.
The American Journal of Archaeology, Vol. 57, No. 48, 1951.
The American Journal of Archaeology, Vol. 57, No. 49, 1951.
The American Journal of Archaeology, Vol. 57, No. 50, 1951.
The American Journal of Archaeology, Vol. 57, No. 51, 1951.
The American Journal of Archaeology, Vol. 57, No. 52, 1951.
The American Journal of Archaeology, Vol. 57, No. 53, 1951.
The American Journal of Archaeology, Vol. 57, No. 54, 1951.
The American Journal of Archaeology, Vol. 57, No. 55, 1951.
The American Journal of Archaeology, Vol. 57, No. 56, 1951.
The American Journal of Archaeology, Vol. 57, No. 57, 1951.
The American Journal of Archaeology, Vol. 57, No. 58, 1951.
The American Journal of Archaeology, Vol. 57, No. 59, 1951.
The American Journal of Archaeology, Vol. 57, No. 60, 1951.
The American Journal of Archaeology, Vol. 57, No. 61, 1951.
The American Journal of Archaeology, Vol. 57, No. 62, 1951.
The American Journal of Archaeology, Vol. 57, No. 63, 1951.
The American Journal of Archaeology, Vol. 57, No. 64, 1951.
The American Journal of Archaeology, Vol. 57, No. 65, 1951.
The American Journal of Archaeology, Vol. 57, No. 66, 1951.
The American Journal of Archaeology, Vol. 57, No. 67, 1951.
The American Journal of Archaeology, Vol. 57, No. 68, 1951.
The American Journal of Archaeology, Vol. 57, No. 69, 1951.
The American Journal of Archaeology, Vol. 57, No. 70, 1951.
The American Journal of Archaeology, Vol. 57, No. 71, 1951.
The American Journal of Archaeology, Vol. 57, No. 72, 1951.
The American Journal of Archaeology, Vol. 57, No. 73, 1951.
The American Journal of Archaeology, Vol. 57, No. 74, 1951.
The American Journal of Archaeology, Vol. 57, No. 75, 1951.
The American Journal of Archaeology, Vol. 57, No. 76, 1951.
The American Journal of Archaeology, Vol. 57, No. 77, 1951.
The American Journal of Archaeology, Vol. 57, No. 78, 1951.
The American Journal of Archaeology, Vol. 57, No. 79, 1951.
The American Journal of Archaeology, Vol. 57, No. 80, 1951.
The American Journal of Archaeology, Vol. 57, No. 81, 1951.
The American Journal of Archaeology, Vol. 57, No. 82, 1951.
The American Journal of Archaeology, Vol. 57, No. 83, 1951.
The American Journal of Archaeology, Vol. 57, No. 84, 1951.
The American Journal of Archaeology, Vol. 57, No. 85, 1951.
The American Journal of Archaeology, Vol. 57, No. 86, 1951.
The American Journal of Archaeology, Vol. 57, No. 87, 1951.
The American Journal of Archaeology, Vol. 57, No. 88, 1951.
The American Journal of Archaeology, Vol. 57, No. 89, 1951.
The American Journal of Archaeology, Vol. 57, No. 90, 1951.
The American Journal of Archaeology, Vol. 57, No. 91, 1951.
The American Journal of Archaeology, Vol. 57, No. 92, 1951.
The American Journal of Archaeology, Vol. 57, No. 93, 1951.
The American Journal of Archaeology, Vol. 57, No. 94, 1951.
The American Journal of Archaeology, Vol. 57, No. 95, 1951.
The American Journal of Archaeology, Vol. 57, No. 96, 1951.
The American Journal of Archaeology, Vol. 57, No. 97, 1951.
The American Journal of Archaeology, Vol. 57, No. 98, 1951.
The American Journal of Archaeology, Vol. 57, No. 99, 1951.
The American Journal of Archaeology, Vol. 57, No. 100, 1951.

ZAMENJAVA

Arheološka sekcija pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti zamenjava akademijske izdaje arheološke vsebine s spodaj navedenimi ustanovami in je doslej prejela naslednje publikacije:

The Archaeological Section of the Slovene Academy of Sciences and Arts exchanges its archaeological publications with the following Institutions and as far as this received following publications:

- Basel.* **Institut für Ur- und Frühgeschichte der Schweiz:**
Ur-Schweiz. Mitteilungen zur Ur- und Frühgeschichte der Schweiz. Jahrgang XV. 1951. No. 3, 4.
- Cambridge.* **Archaeological Institut of America:**
American Journal of Archaeology. Vol. 55, No. 3, 1951.
- Columbus.* **Ohio State Museum:**
Museum Echoes. Vol. 24, No. 8, 9, Serial No. 268, 1951; Vol. 24, No. 9, Serial No. 269, 1951; Vol. 24, No. 10, Serial No. 270, 1951; Vol. 24, No. 11, Serial No. 271, 1951.
- Hamburg.* **Hamburgisches Museum für Völkerkunde und Frühgeschichte:**
Archaeologia geographica. Jahrgang 2., 1951, Heft 1/2.
- Heidelberg.* **Badisches Landesamt für Ur- und Frühgeschichte:**
Badische Fundberichte. Amtliches Jahrbuch für die ur- und frühgeschichtliche Forschung Badens. 18. Jahrg. 1948—50.
- London.* **The Royal Anthropological Institute:**
Man. A monthly record of anthropological science. Vol. LI, Articles 204—230, 231—251, 252—282, 1951.
- The Society for the Promotion of Roman Studies:**
The Journal of Roman Studies. Vol. XLI, Parts I and II, 1951.
- Novi Sad.* **Vojvodjanski muzej:**
Naučni zbornik Matice Srpske. Serija društvenih nauka, godina I, sveska 1, 1950.

- Roma.* **Istituto di archeologia della Università di Roma:**
Archeologia classica. Vol. III, fasc. 1, 1951.
- Trondhjem.* **Kongelige Norske Videnskabers Selskab:**
Museet. Årsberetning for 1949, 1950.
- Wien.* **Anthropologisches und Urgeschichtliches Institut der Universität:**
Archaeologia Austriaca. Beiträge zur Paläanthropologie,
Ur- und Frühgeschichte Oesterreichs. Heft 8, 1951.
- Zagreb.* **Arheološki muzej:**
Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva. Nove serije,
sveska XI, 1910/11, 1911; XII, 1912, 1912; XIII, 1913 i 1914,
1914; XIV, 1915—1919, 1919; XV, 1928, 1928; XVI, 1935,
1935; XVII, 1936, 1936; XXII—XXIII, 1941—1942, 1942.

ARHEOLOŠKI VESTNIK

ACTA ARHAEOLOGICA

III/1

Izdala

Slovenska akademija znanosti in umetnosti

v Ljubljani

Natisnila

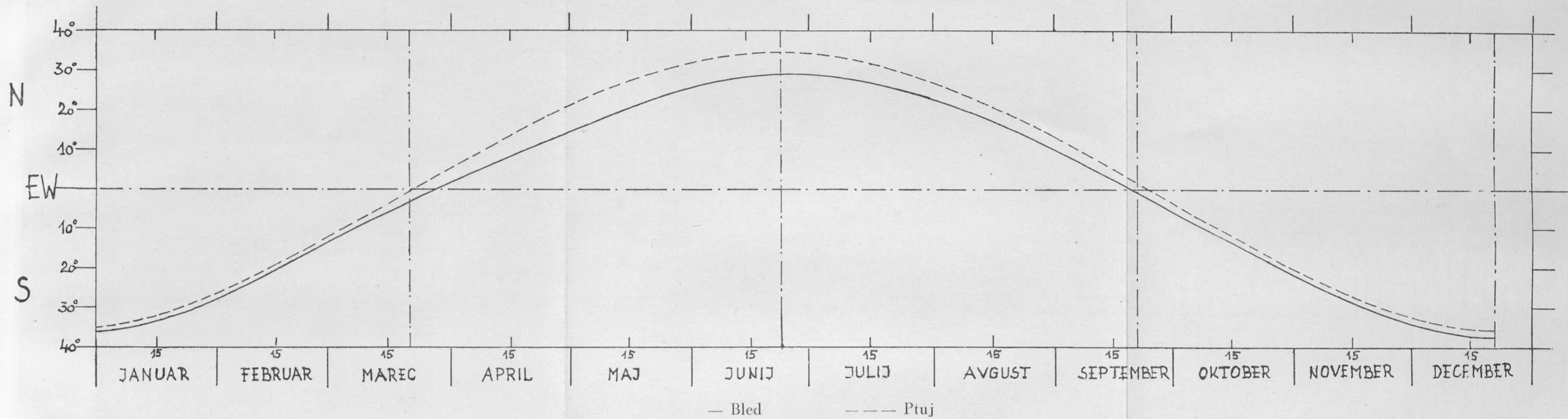
Triglavska tiskarna v Ljubljani

v maju 1952

Naklada 1000 izvodov

Nomogram k članku B. Škerlja: Orientacija v nekaterih srednjeveških nekropolah Slovenije

ARCHAEOLOGICAL PUBLICATIONS EDITED
BY THE SLOVENE ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

Josip Korošec: Report on Archaeological Excavations on the Castle-hill of Ptuj in 1946. Ljubljana 1947. 62 pp. + XVII tables. 8°.

Josip Korošec: The Old Slav Sanctuary on the Castle-hill of Ptuj. Ljubljana 1948. 76 pp. + III tables + 52 phot. + 18 drawings. 8°.

Josip Korošec: The Old Slav Burial Place on the Castle-hill of Ptuj. Ljubljana 1950. 568 pp. + LXXXIX tables + 1 app. 8°.

Jože Kastelic-Božo Škerlj: The Slav Necropolis at Bled. Archaeological and Anthropological Report for 1948. Ljubljana 1950. 105 pp. + 21 drawings + X tables + 1 app. 8°.

Archaeological Reports. Reports on Excavations in Ljubljana, at Novo mesto and on the Panorama of Ptuj. Ljubljana 1950. 112 pp. + XXXIX tables + 5 app. 8°.

Josip Klemenc: Le château de Ptuj à l'époque de la décadence romaine. Ljubljana. 1950. 100 pp. + XLVIII tables + 2 app. 8°.

Franjo Ivaniček: Ancient Slav Necropolis at Ptuj. Results of Anthropological Researches. Ljubljana 1951. 234 pp. 4°.

Josip Korošec: A Prehistoric Settlement on the Castle-hill of Ptuj. Ljubljana 1951. 273 pp. + LV tables + 6 maps. 8°.

Srečko Brodar: The Otoška Cave — a Paleolithic Station. Ljubljana 1951. 40 pp. + IX tables. 8°.

Srečko Brodar: On Paleolithic Traces in the Postojna Cavern. Ljubljana 1951. 42 pp. + I tab. 8°.

Acta Archaeologica II/1. Ljubljana 1951. 87 pp. 8°.

Acta Archaeologica II/2. Ljubljana 1951. 191 pp. 8°.

Address for exchange of publications: The Library of the Slovene Academy of Sciences and Arts, Poštni predal 323, Ljubljana, Yugoslavia.

